

DA

A KÖZÖS JÖVŐ FELÉ

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
II. DIES ACADEMICUS KONFERENCIÁJÁNAK
TANULMÁNYAI

2023

A KÖZÖS JÖVŐ FELÉ

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
DIES ACADEMICUS

II.

Sorozatszerkesztő:
VINCZE KRISZTIÁN

A KÖZÖS JÖVŐ FELÉ

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
II. DIES ACADEMICUS KONFERENCIÁJÁNAK
TANULMÁNYAI

(2023. április 18.)

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST 2024

A KÖTET MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA
A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
REKTORI HIVATALA

A kötetet szerkesztette:
DR. BERKES LILLA

Borítóterv és tipográfia:
SIKLÓSI PÉTER

© SZERZŐK, 2024

ISBN 978 963 612 121 1
ISSN 3004-2380

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
1053 BUDAPEST, VERES PÁLNÉ UTCA 24.
SZENTISTVANTARSULAT.HU
FELELŐS KIADÓVEZETŐ: FARKAS OLIVÉR IGAZGATÓ
NYOMDAI KIVITELEZÉS: INNOVARIANT NYOMDAIPARI KFT., ALGYŐ
FELELŐS VEZETŐ: DRÁGÁN GYÖRGY

TARTALOMJEGYZÉK

Ajánló sorok	7
BERKES LILLA Az állam viszonyulása a kulturális különbségekhez. Alkalmazkodás és annak észszerűsége	11
BESZÉDES JÓZSEF Contra Aquincum – Római erőd a 'Barbaricumban'	29
GÁRDONYI MÁTÉ Az egyháztörténet helye a katolikus teológiában	47
KÁNTOR ZOLTÁN Nemzet és nemzetpolitika	55
KEREKI JUDIT A kora gyermekkori intervenciók rendszer működése és fejlesztési lehetőségei a szabályozott ellátási út tükrében	66
PILLÓK PÉTER Reziliencia a fiatalok között	93
TÜRK ATTILA A magyar őstörténet régészeti kutatásának első tíz éve a Pázmányon (2013–2023) <i>Eredmények és perspektívák</i>	107
UJHÁZI LÓRÁND A római kúriaátalakítás a változó társadalmi kihívások fényében	125

AJÁNLÓ SOROK A PPKE DIES ACADEMICUS 2023. ÉVI KONFERENCIAKÖTETÉBE

Egyetemünkön a Dies Academicus-t, mint sajátos konferencianapot korábbi rektorunk, Szuromi Anzelm OPraem indította útjára azzal a céllal, hogy intézményünk karai és oktatói jobban megismerjék egymást, egymás tudományát, és annak sajátos módszereit, illetve mutassák meg azt is, hogy miként művelhető, kutatható adott tudomány egyszerre szakszerűen és katolikus módon. Hiszen tudomány és vallás egymásnak kölcsönösen támaszai: „A tudomány és a vallás az érzékelés, illetve a tudomásulvétel szempontjából komplementer. Az egzaktság és a relevancia, vagyis pontosság és a jelentőség kiegészítik egymást. Aki túlhajtja az egzaktságot, a tárgyát szükségképpen ki kell emelnie, el kell szigetelnie, és ezzel elveszíti a kontextust, a környezetet, amely a tájékozódáshoz és a jelentőség felbecsüléséhez szükséges. Így a tudománynak és a vallásnak nemcsak az a feladata, hogy kibéküljön egymással, hanem az is, hogy legyenek mindig tudatában komplementer-szerepüknek”¹

Minden tudásban van tehát hit, és minden hitben óhatatlanul van tudás is. Együtt jelölik ki, újra és újra a helyünket a Mindenségben. Ezért az igaz hit és a valódi tudás közös és feltett kincsünk, igaz, csak akkor, ha helyesen vesszük őket birtokba, ha helyesen élünk velük.

A vizsgált-kutatott valóság – nevezzük világnak, én-nek, vagy istenségnek, né tán ezek nagy egységének – mindig titokzatos, és az is marad, akár épp az érthetősége, vagy éppen a talányossága miatt. Titkai fürkészésének sohasem érünk, érhetünk a végére, mivel nem mi alkottuk sem anyagát-formáját, sem törvényeit, sem a benne ható trendeket; legfeljebb azokból valamit ellesve tudjuk többé-kevésbé befolyásolni a benne, bennünk ható erőket, folyamatokat.

Vagyis sem a tudásunk, sem a vallásunk nem juttathatja abszolút biztos és teljes tudás birtokába az embert. A tudás veszélye a tudatlanság, a hité pedig a hitetlenség. Tudáshoz és valláshoz egyaránt sajátos hit, remény és szeretet fűzi kutatóját, hívét, követőjét.

A tudomány és a tudós személyisége szintén egymás alakítói, bizonyos értelemben szintén komplementerei: a kutatott-hitt valósággal szemben mindenekelőtt

---

¹ Idézi Dürr szavait Vincze Krisztián. Vö. VINCZE, K., *Megjegyzések a tudomány természetéről*, in *Athanasiana* 36 (2013) 151.

áhitatos-alázatos tisztelettel kell viseltetnie a tudósnak, a hívőnek, különben annak titka nem tárul fel, a valóság nem tárulkozik fel az őt megvetőnek, s ezért rejtezik. Ez az alázat és tisztelet aztán sajátos habitust formál, ezt kell kivívnia a tudós voltra aspirálóan. Azaz személyiségét olyanná kell fejlesztenie, amit Kornis Gyula páratlan módon fogalmazott meg: a vérbeli tudós elme egyesíti magában a szemléletes gondolkodásnak és fantáziának mélységeibe behatoló intuitív erejét, az elvont gondolkodásnak az absztrakció szárnyán magasba törő lendületét, s a nagy, átfogó egészekben való gondolkodni tudás képességét. Az ilyen elme éles: gyorsan megpillantja a különbségeket és mély is, mert rögtön meglátja az egymástól elütő dolgok között is a hasonlóságot. Ez az elme mindent elemeire bont és mégis egészben lát. Bár gyorsan és biztosan idézi fel tapasztalatait, nem bénítja önállóságát az emlékezet öröksége, mivel a meglévővel szemben teremtő szelleme egészen ismeretlen viszonyokat pillant meg, újat alkot. Az ideális elme értelmi ingerelhetőségi küszöbe alacsony, önként és gyorsan gondolkodik tovább, de emellett a tárgyat sok oldalról meg is forgatja, vagyis alapos és tartós gondolkodó. A gondolatoknak szívós logikával való rögzítésében és sokoldalú csiszolásában statikus, de az új összefüggések meglátásában, a kutatás előretörő lendületében dinamikus. A külső tényeket híven tiszteli és becsüli, mint az extrovertált karakter, de belülről kialakított eszméi szerint rendezzi és rendszerezi azokat, mint teszi azt az introvertált személyiség. A romantikus gondolkodó szangvinikus vérmérsékletével gyorsan alkot, belátásait szuggesztív erővel terjeszti, de egyúttal a klasszikus kutató flegmatikus hidegségével mindent aprólékosan megvizsgál és tárgyilagosan bírál. A következményeket alaposan végiggondolja, állításait szigorúan bizonyítja.²

Eszményünk továbbá a kutató-tudós, a tudós kutató. Míg a tudós alapvetően összegyűjti és rendszerezi az ismereteket, vagyis őrzi és közvetíti a problématudat gazdagságát, addig a kutatót inkább az új keresése, az újítani akarás jellemzi. De a tudós az, aki képes szerves módon beilleszteni a tudományos világképbe a kutató által felfedezett újat. Igazi innováció, fejlődés csakis e kettő együttesétől várható.

Újult erővel, új szereplőkkel indítjuk útjára egyetemünk Dies Academicus-át mint tudós kutatóink, s kutató tudósaink fórumát, lehetőséget adva minden évben az újonnan kinevezett docenseink és professzoraink számára, hogy megismertessék velünk – egyetemünk oktatóival és hallgatóival – tudományukat, közelebbi kutatási területüket, tudósi habitusukat; hogy mindnyájunk tudományos világképe, műveltsége gazdagodjék; hogy lássuk, sok és sokféle tudomány van, s mindegyik ugyanazt az egy valóságot faggatja (bár más szempontból és más rétegét), s hogy mindegyiknek megvan a maga helye és rendeltetése az életünkben.

Miért is? Hogy ne csak nézzünk, de lássunk is, s e meg- és belátás alapján cselekedjünk, hogy ezáltal egyre nemesebb életvezetésre tegyünk szert, mert a fő mű nem a tudományunk, nem is a hegyeket mozgatóvá lett hitünk, hanem a tulajdon személyiségünk, akire ha Isten és a jóakarató ember rátekin, valóban megállapít-

² Vö. KORNIS, GY., *A tudományos gondolkodás. A tudós lelki alkata II.*, Budapest 1943, 130-131.

hatja, hogy imago Dei. Ez az igazi innováció, ez a valódi tudomány, ez az igaz vallás célja; ez az emberi tevékenység maradandó gyümölcse.³ Ha ilyen bölcs emberek többsége alkotja a társadalmat, ott igazságosság és béke terem, ott valóban virágzik tudomány és vallás.

Ez a kötet a tavalyi Egyetemi Napon elhangzott előadások anyagát tartalmazza. Ezúton is gratulálok szerzőinek, egyetemünk új docenseinek és professzorainak, s kívánom, hogy töretlen lelkesedéssel és eredményesen ostromolják a jövőben is a hitnek és a tudásnak bevehető-bevehetetlen várát.

Budapest, 2024. 02. 18.

Kuminetz Géza
rektor

---

³ Vö. Mt. 13,23., Jn. 15,16.

Berkes Lilla

AZ ÁLLAM VISZONYULÁSA A KULTURÁLIS KÜLÖNBÖZŐSÉGEKHEZ. ALKALMAZKODÁS ÉS ANNAK ÉSZSZERŰSÉGE

A többkultúrájúság, az eltérő kultúrájú csoportok igénye sajátosságaik megőrzésére és megélésére, illetve az egy-egy országon belül bekövetkező kulturális különbségek fennálló tények, ekként való elfogadása, és kulturális eltéréseik, különbözőségeik megőrzésében való támogatása viszont meglehetősen újkeletű gondolat. Az elmúlt, kb. hat évtizedet leszámítva ugyanis sokkal jellemzőbb volt az eltérő népek lehetőség szerinti beolvasztása, a különbözőség miatti szegregáció, diszkrimináció, vagy legalábbis annak kizárólag a magánszféra területére való szorítása, mint az az elképzelés, hogy a többség valamilyen formában elismerje a kulturálisan eltérő közösségeket, illetve akár alkalmazkodjon is azok bizonyos igényeihez, végső soron pedig támogassa a csoportidentitás fennmaradását. Ennek ellene hatott egyébként a modernizmus is, amely a hagyományos közösségek, kultúrák, szokások fennmaradásának esélyét csökkentette az univerzalizmus erősödése révén.

A második világháborút követően ugyanakkor hatalmas társadalmi, politikai, filozófia változásoknak lehettünk tanúi, amely változás magában foglalja a rendkívüli változatosságot mutató posztmodern filozófiák megjelenését, az emberi jogok védelmének erősödését, egyes emberi jogok univerzalizmusát, illetve az univerzalizmusban való feloldódás helyett a különbözőség elismerését.

A kultúra fogalma, jelentősége

A kultúra olyan alapfogalom, amelyet mindenki használ, ugyanakkor nincsen széles körben elfogadott általános definíciója. Jelentőségét az adja, hogy az ember a kultúra révén tanulja meg, hogy mit és hogyan szabad megtennie, hogyan közeledhet egy másik emberhez, hogyan nyilváníthatja ki érzéseit, a kultúra segíti az őt körülvevő világ, események, tárgyak, emberek értelmezésében, tanítja meg számára, hogy hogyan adaptálódjon az őt körülvevő világ jelenségeihez.¹ Társadalom-lélektani

---

¹ KISDI Barbara: *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei*. Egyetemi jegyzet. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Budapest, 2012 20.; A kultúra fogalmának használata értelemszerűen kockázatokkal is jár. Paul Bohannan és Mark Glazer Mérföldkövek a kulturális antropológiában című alapművükben írnak arról, hogy a kultúra olyan mint az élet, ellenáll a meghatározásnak és mégis, a kultúra eszménye olyan egyszerű, és annyira magától értetődőnek tűnik, hogy divatba jött

funkcióval is bír, melynek lényege a harmónia megteremtése, biztosítása a közösségen belül, az alkalmazkodás folyamatának biztosítása által.² A kultúra átfogó keret az emberi viselkedés megismerésére, gyakorlatilag egy olyan intézmény, amely az emberek által alkotott társadalom működésének alapja is egyben. Ebbéli fakadóan pedig egyrészt relevanciával bír az állam szempontjából is, másrészt alapfogalom jellegéből következően olyan kategóriaként is használható, amely megkönnyíti a jelenségek leírását, hiszen bár pontos tartalmat nem tudunk hozzá kapcsolni, de megközelítő tartalommal mindenki ismeri és képes értelmezni.

A kultúra háló, amely átszövi az ember életét.³ Fontos jellemzője, hogy egységesít, minden kultúrának vannak ugyanis sajátos céljai, a nép pedig ezeknek engedelmeskedik, mely során a viselkedések heterogén rendszere egyre inkább egységesül.⁴ Ezek az egységes elemek azok, amelyek meghatározzák a közösséget és azon keresztül a társadalom működésében is meghatározó tényezőként jelentkeznek. A társadalom szerveződése és léte ugyanis a kultúrán múlik, kultúra nélkül az egyének egy csoportja nem társadalom, hanem csak egy aggregátum. A közösen birtokolt elgondolások, szokások, attitűdök, érzelmi reakciók stb. teszik lehetővé, hogy társadalomként szerveződjön meg és akként működjön az egyének egy csoportja.⁵

A kultúra az egyén és a társadalom szintjén is meghatározó befolyással bír. A kultúrának az emberi viselkedésre való hatásgyakorlása az, ami a politikai döntéshozatal, a programalkotás, illetve a szabályozások kidolgozása és végrehajtása szempontjából jelentős: ha a döntéshozó megismeri a kultúrában gyökerező alapvető viselkedésmintákat, általa képessé válhat az egyes potenciális konfliktusok előrelátására és a megfelelő cselekvés eldöntésére. A vizsgálat tárgya, vagyis a kultúrában gyökerező viselkedésminták azonosítása azonban nem könnyű feladat, de a kulturális antropológiai kutatások közelebb vihetnek e viselkedésminták és azok okainak azonosításához.

A kultúra olyan mentális és fizikai reakciók és tevékenységek összessége, amelyek a társadalmi csoportokat alkotó egyének viselkedését jellemzik, akár csoport-

---

a fogalom meghatározása. A kultúráról való gondolkodás azonban magában rejti annak a veszélyét, hogy a kultúrát összekeverjük a leszámazással és egy misztikus, nárcisztikus aurát adunk neki - mert öntudatlanul átváltunk a kultúráról egy kultúrára -, amellyel aztán eljutunk a rasszizmusig. Ennek elkerülése érdekében pedig mindenképpen indokolt a fogalommeghatározás. BOHANNAN, Paul és GLAZER, Mark: Bevezetés. In: BOHANNAN, Paul és GLAZER, Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 15-29., 24-25.

² BOGLÁR Lajos: Mit jelent a kulturális antropológia? In: BOGLÁR Lajos – PAPP Richárd (szerk.): *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 15-18., 15-16.

³ GEERTZ, Clifford: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. Basic Books, Inc., Publishers New York, 1973 5., 89.

⁴ BENEDICT, Ruth: *Patterns of Culture*. Eighteenth Printing. Houghton Mifflin Company, 1960 53.

⁵ LINTON, Ralph: Culture and Normality. In: George DEVEREUX (ed): *Culture and Mental Disorders*. Charles C. Thomas Springfield, 1956 1-63., 3.

tosan, akár egyénileg, más csoportokkal és egyénekkkel, illetve saját csoportjukhoz tartozó egyénekkel szemben is. Adolf Bastian, Franz Boas és Margaret Mead kultúra-fogalmát alapul véve azonban annyi mindenképpen rögzíthető, hogy a kultúra nemcsak elválaszt, nemcsak elhatárolja egymástól az említett csoportokat, hanem egyben össze is köt. Nemcsak olyan kulturális minták vannak ugyanis, amelyek egy-egy konkrét néphez kapcsolódnak (*egy kultúra*), hanem vannak olyan hagyományos viselkedési formák, kulturális minták is, amelyek az egész emberi fajra jellemzőek és amiket minden egyes nemzedék megtanul (*a kultúra*).⁶

A közösséget átszövi a kultúra hálója és ezáltal pótolhatatlan szerepet tölt be a közösségek fennmaradásában: az identitás alapjaként lehetővé teszi az önmeghatározást és a másoktól való elhatárolódást.⁷ Valamely kultúrához tartozás megalapozza az emberi identitást: a kapcsolatot a szocializációs folyamat hozza létre, melynek eredményeként az emberi személyiség, az ember identitása a kultúra által befolyásoltá válik. A szocializáció az értékek és normák elsajátítási módja, mely során az egyén utánzás révén magáévá tesz bizonyos viselkedési mintákat, illetve reagál bizonyos szituációkra, megtanul alkalmazkodni a környezet általi kihívásra, illetve megértésre törekszik, mely során kialakul az értékrendszere. A szocializációs folyamat végigkíséri az ember egész életét: a legtöbb minta már gyermekkorban rögzül és felnőttkorra a legfontosabb identitáskérdések is tisztázódnak (ez azonban nem jelenti azt, hogy a személyiség ne változhatna felnőttkori hatások eredményeként).⁸

A kultúrához tartozás folyamatának lényege, hogy az ember valamely csoport tagjaként születik a világra, majd élete során nevelkedését különböző tényezők (milyen nemű, a családja, vagyoni helyzete, felekezete stb. és hogy mindehhez milyen kulturális és társadalmi jelentések fűződnek) befolyásolják, a szocializációs folyamat során a kulturálisan megfelelő viselkedésminták elsajátítása révén pedig személyiségének egyedi vonásait, hajlamait, tulajdonságait a társadalmi kerethez igazítja. A társadalomban, melynek tagja az egyén, az egyén és a társadalom viszonyát az azonosságtudat tartja fenn és egyben szabályozza azt. Az identitást ez az azonosságtudat képezi. Az egyén identitása nem statikus, hanem olyan társadalmi jelenségként lehet értelmezni, amely része a társadalmi-kulturális kommunikáció rendszerének, amely rendszerben az egyén a folyamatos közösségi adaptációk és reflexiók során fejezi ki és éli meg az identitását.⁹

---

⁶ LETENYEI László: *Kulturális antropológia. Elméletörténet*. Typotex Kiadó, 2012 27. Letenyey Adolf Bastian Allgemeine Grundzüge der Ethnologie, Franz Boas The Mind of Primitive Man, illetve Margaret Mead Cooperation and Competition among primitive peoples című alapműveiből idéz.

⁷ EGEDY Gergely: (Multi)kultúra–konzervatív olvasatban. http://www.magjarszemle.hu/szamok/2001/2/multi_kultura

⁸ ZSOLT Péter: *Szociálpszichológia. Proszociális és antiszociális alapviselkedések*. EU-Synergon Kft. Vác, 2005 35-37.

⁹ PAPP Richárd: A kulturális antropológia főbb részterületei. Identitás és etnicitás. In: BOGLÁR-PAPP, 2007, i. m. 109-112., 109-110.

Mivel az identitás változhat, felmerül a kérdés, hogy lehet-e, akár teljes mértékben is, szabad választás kérdése az identitás kulturális aspektusa. Ennek megítélése részben attól függ, hogy az identitást miként fogjuk fel: vannak olyan nézetek, amelyek szerint az identitás az egyén aktuális interakcióiból, teljesítményéből áll elő és ezért csak mint egy folyamatosan változó folyamatként képzelhető el.¹⁰ E felfogással harmonizál az identitásválasztás szabadságának elképzelése is. Amennyiben jogként tekintünk a szabad identitásválasztásra, akkor annak lényege, hogy megteremti annak a lehetőségét az egyének számára, hogy valamely csoport tagjaként határozzák meg magukat, és amibe az államnak nincsen beleszólása mindaddig, amíg pozitív jogok biztosítását nem követelik tőle.¹¹ Egyes szerzők szerint valamely nemzeti csoporthoz való tartozás megválasztható, sőt, az ahhoz fűződő köteléket is lehet egyénileg definiálni: az egyén felülvizsgálhatja valamely kulturális közösséghez való kapcsolatát és ennek eredményeként akár el is hagyhatja azt.¹² E nézet szerint tehát kizárólag az egyén szabad akaratától függ, hogy mely politikai rendszer, erkölcsi norma, vallási meggyőződés vagy kulturális értékek elfogadása mellett dönt, és ezek közül melyiket teszi magáévá a részvétel által.¹³ Más nézet szerint ugyanakkor egy csoporthoz való tartozás inkább meglévő adottság, mint teljesítmény, törekvés kérdése: ha valaki változtatni szeretne a csoporthovatartozásán, annak meg kell változtatni a szokásait, ízlésvilágát, át kell vennie a másik csoport kultúráját, ami hosszadalmas és ritkán teljes folyamat. E folyamat mögött egyébként állhat az is, hogy az egyén nem tud a saját kultúrájához szocializálódni, vagy maga a csoport nem tekinti a részének. Végső soron azonban a kultúra mélyen áthatja az ember identitását, az identitás legalapvetőbb rétege a kulturális hovatartozás, ami meglehetősen szilárd tényező, míg a teljesítmény (vagyis az, hogy az egyén hogyan cselekszik, mit képes elérni stb.) csak az identitás ezen rétegeire épül rá.¹⁴

Az állam és a közigazgatás kapcsolata a kultúrákkal

A kultúrára nem lehet statikus tényként tekinteni, számos tényező (pl. a történelmi háttér, vagy éppen a más kultúrákkal való találkozás¹⁵) gyakorol rá hatást, amely

¹⁰ HÓDI Sándor: *A nemzeti identitás zavarai*. Fórum Könyvkiadó Újvidék, 1992 7.

¹¹ PAP András László: Zsidónak (nem) lenni: az identitás megválasztásához fűződő jog. http://real.mtak.hu/18625/1/pap_gyp_fin.pdf 2.

¹² ROACH, Steven C.: *Cultural Autonomy, Minority Rights and Globalization*. Ashgate 2005, 37–38.

¹³ BÍRÓ Gáspár: Az identitásválasztás szabadsága. In: MOLNÁR Gusztáv - BÍRÓ Gáspár (szerk.): *Autonómia és integráció*. Magyar Szemle könyvek, Magyar Szemle Alapítvány: Magyarországiért Alapítvány, Budapest, 1993 18-63., 23-24.

¹⁴ MARGALIT, Avishai and RAZ, Joseph: National Self-Determination. *The Journal of Philosophy*, Vol. 87, No. 9 (Sep., 1990), 439-461., 444., 446-447.

¹⁵ A kultúrák egymásra hatásával több kutatás is foglalkozik: a folyamat egyik jelentős sajátosságaként nevesítik, hogy az átvevő kultúra nem vesz át mindent a másik kultúrából, hanem sor kerül

eredményeként a kultúra, vagy inkább annak egyes elemei (nyelv, vallás, szokások stb.) változnak és velük változnak az emberi viselkedésminták és végül maga a társadalom is. A változás körkörös folyamat, ahogy megjelenik az impulzus, ami változáshoz vezet, megváltozik a kultúra és azon keresztül az emberi magatartás, az emberi magatartás pedig visszahat a kultúrára és így változást idéz elő abban. Ez a dinamika pedig értelemszerűen kihat a társadalom igazgatására is, vagyis megjelenik az állami tevékenységek mozgatórugójaként is.

A társadalom igazgatása, ha a kultúra változásának szempontjából nézzük, sokszor csak folyamatkövető: a változás felismerését követi – ha szükséges – az eszközrendszer változásokhoz való alakítása. Az állam ugyanakkor mindig is bírt azzal az igénnyel, hogy befolyásolja a társadalmat, meghatározza a cselekvési kereteket és az éppen aktuális politikai hatalom által meghatározott ideának megfelelően alakítsa a társadalmi folyamatokat. A kultúrára, illetve annak elemeire kiható tényezők ismerete és tudatos figyelemmel kísérése annyiban segítheti az államot, hogy maga is képessé válhat ezáltal a változások valamilyen szintű befolyásolására, és nem válik kitétté azoknak (hiszen nemcsak az állam hat a társadalomra, hanem a társadalom is az államra). A legkézenfekvőbb példa erre a bevándorlás kérdése: potenciálisan képes megváltoztatni a nép összetételét és a befogadó állam kultúráját, de legalábbis okozhat konfliktusokat. Amennyiben az adott állam elzárkózik az ilyen irányú változásoktól, akkor az idegenrendészeti szabályozás révén szigorúan felügyeli, kik lép(het)nek a területére, mennyi ideig tartózkodhatnak ott, eldönti, hogy biztosítja-e a családegyesítés lehetőségét, illetve a letelepedést és különböző eszközökkel előmozdítja-e az inkulturációt.

Alapvetően az emberek és az állam sincs teljesen tudatában kulturális meghatározottságának: amíg a társadalmak viszonylag homogének voltak, ez a kérdés fel sem merült, így az állam nem is foglalkozott vele, előtérbe a társadalmak diverzitásával került. A kultúra, amiben felnövünk, igen mélyen belénk épül és a mindennapi élet legkisebb dolgaiban is összeütközéseket eredményezhet, ha a másik ezekben a dolgokban másként jár el. A kultúrák egymáshoz való igazodását ugyanakkor megkönnyítheti a különbségekre való odafigyelés készsége.¹⁶ A kultúra, illetve ahhoz kapcsolódóan az identitás és ezek különbözősége állami szemszögből két dimenzióval bír: lehet magánügy, amivel az államnak nem kell foglalkoznia, illetve közügy. Abban az esetben, ha a különbözőség meghaladja a magánügy kereteit, túlmutat az egyéni érdekeken, ha már kihat az egész közösségre, vagy annak egy jelentősebb részére, illetve az ország működ(tet)ésére, akkor olyan üggyé – közüggyé¹⁷ – válik,

---

egyfajta kiválasztásra, mely során a nem hozzáillő elemeket a kultúra elveti, vagy saját maga számára megfelelően módosítja. ld. pl. LOWIE, Robert H.: *Culture and Ethnology*. Douglas C. McMurtrie New York, 1917, 91., BENEDICT, 1960. i. m. 54.

¹⁶ BOGLÁR Lajos: A tolerancia tudománya. Sztereotípiák és tipikus jelenségek. In: BOGLÁR-PAPP, 2007. i. m. 130-149., 130-131.

¹⁷ Közügy ugyanis a közösségre kiható általános érdekű ügy, olyan ügy, amely túlmutat az egyéni érdekeken, és azokkal szemben is megérdemli a közhatalom birtokában végzett érvényesítést. VARGA

amire az államnak reagálnia kell. Másrészt beavatkozási igény merülhet fel az állam részéről akkor is, ha éppen az eltérést akarja védelemben részesíteni. A szokások gyakorlása, az identitás kinyilvánítása, annak szabad megélése sok tekintetben azon múlik, hogy az állam milyen társadalmat tekint ideálisnak és kívánja ennek megvalósulását előremozdítani, vagyis elsődlegesen politikai döntéshozatal tárgya – az állam biztosíthatja a kereteket, amely határon belül gyakorolhatók, de el is nyomhatja azokat.

A kulturális különbségek előtérbe kerülésével a 20. század végére az általános kultúra-fogalom helyett az egyes kultúrák, a társadalmi és kulturális, illetve ezekhez kapcsolódóan az identitásbéli különbségek vizsgálata került előtérbe: megjelentek a pluralitás, a multikulturalitás, az interkulturalitás, a hibriditás, a kulturális sokféleség és kulturális sokszínűség elméletei.¹⁸ Tradicionálisan az állam a működés szempontjából alapvetően a társadalom bizonyos szintű homogenitását részesíti előnyben, melynek megvalósításához (*homogenizálás*) aktív eszközökkel is hozzájárul. Ide tartozik a kulturális homogenitás megteremtése a 17-18. századtól kezdődően (pl. nemzeti alapú népiskolai oktatás bevezetése, kulturális intézmények létrehozása, a népesség-nyilvántartás kialakítása, nyelvújítás stb. révén), illetve a hagyományos etnikumok nemzetekké formálása (etnikai homogenizálás, ahol szintén szerepet játszott a nyelvi egység megteremtése), tipikusan asszimiláció útján, modern formájában a 19. századtól kezdődően. A homogenizálás további fázisai közé tartozik, hogy vallásilag és szociálisan is sor került az egységesítésre, vallási háborúk, az államegyházak megteremtése, továbbá társadalmi mozgalmak útján. E homogenizálási tendenciák sokszor össze is kapcsolódtak, egymásra hatottak. A 20. századra aztán, többek között az erőszakos asszimiláció sikertelensége következményeként, az államok jellemzően lemondtak a nemzeti homogenizációról.¹⁹

A kultúra magánszférából való kilépésére jellemzően annak átpolitizálódásával kerül sor, amikor az emberek észlelik, hogy a kultúrájukat ignorálják és ez a hátrányukra válik, ha marginalizálódik a kultúrájuk és javarészt nem tehetnek ez ellen semmit. Ezekben az esetekben a kultúra ignorálása a kulturális integritás tagadását jelenti, így ilyenkor a kultúra erőteljesen összekapcsolódik az identitás kérdésével és politikai kérdéssé válik.²⁰ A kérdés jelentőségét mutatja, hogy végső esetben ez a

---

Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai*. Dialóg Campus Kiadó Budapest, 2017 78.

¹⁸ LURCZA Zsuzsanna: *Kulturális identitás és de(kon)strukció*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár 2014 114-115.

¹⁹ GULYÁS Éva: *Etnikai konfliktusok és válsághelyzetek a nemzetállamban. Állam, xenofóbia, genocidium*. Doktori értekezés. Budapest, 2018. https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/Gulyas-Eva_Doktori-ertekezes_2018.pdf 21-25.

²⁰ COHEN, Anthony P.: Culture as Identity: An Anthropologist's View. *New Literary History* Vol. 24, No. 1, Culture and Everyday Life (Winter, 1993), 195-209., 199.

fajta háttérbe szorítás, ami elnyomásban és a politikai szabadságjogok hiányában is kicsúcsosodhat, elvezethet akár az államhoz való lojalitás elvesztéséhez is.²¹

Az adott kultúrához való tartozás átpolitizálódása aktivizálja azt a közösséget, melynek kultúráját meglátásuk szerint ignorálták. Ezek a tendenciák jelen voltak már a 19. században, a nemzeti és etnikai kisebbségek egyre erőteljesebb politikai fellépése formájaként, majd a 20. század második felében új formát öltöttek, amikor a bevándorló közösségek is felléptek elismerés iránti igényükkel, illetve az asszimilációs folyamat szintén ekkor megjelenő visszafordulásaként újabb közösségek határozták meg önmagukat eltérőként. Ha az adott közösség fellép kultúrájának védelmében azokkal szemben, akik ignorálják a kultúrájukat, az már olyan tényezővé válhat, amely felkelti az állami reagálás igényét. Az így kialakuló konfliktushelyzetek ugyanis végső soron veszélyeztetik a társadalmi békét, aminek biztosítása az egyik legerőteljesebb indok volt, amiért az állam maga létrejött.

Az állami reagálás a klasszikus állami eszközökkel, jogalkotással, igazgatással, továbbá az állami intézményrendszer, illetve mindezekon keresztül a társadalom tagjai (legyenek azok a többséghez, vagy valamely eltérő csoporthoz tartozók) magatartásának befolyásolása révén valósulhat meg, pusztán ennyit kijelenteni ugyanakkor egy végtelen leegyszerűsítése lenne a kérdésnek.

Az állam szempontjából nem minden, a kultúrát meghatározó, azt befolyásoló és ezen keresztül az identitásra, végső soron az emberi magatartásra kiható tényező bír relevanciával, így nem is kell mindegyikkel foglalkoznia. Azon tényezők, amelyek a magánélet szférájában maradnak, nem tárgyai az állami beavatkozásnak, míg amelyek közüggé válnak, vagyis kihatással bírnak a közösségre, beavatkozási igényt keletkeztethetnek. Az, hogy melyek ezek a releváns tényezők, jelentős mértékben eltérhetnek az egyes államokban, a történelmi háttér, az állami berendezkedés, illetve a társadalom függvényében, ráadásul idővel e tényezők jelentősége változhat is ld. pl. a nyelv és a vallás kérdését. Az állam azon kulturális elemekre kell, hogy fokozottan figyelemmel legyen, amelyek a politikai diskurzus részévé válhatnak vagy már váltak is.

Az állami döntéshozatal, illetve az állam eszközrendszerének alkalmazása demokratikus berendezkedés keretei között nem korlátlan, az állami hatalom nem abszolút hatalom, azzal együttjárnak a mindenkori kötöttségek pl. alkotmányos korlátok, nemzetközi kapcsolatok, politikai tendenciák is. Ma már demokratikus berendezkedés keretei között nem lehet erőszakosan asszimilálni, kényszerkitelepítéssel, a nyelvhasználat, vallásgyakorlás teljes megtiltásával a többségbe való beolvasásra kényszeríteni a kulturálisan eltérő közösségeket. Az, hogy az állam milyen eszközökkel él behatárolt²² és ebből fakadóan a diverzitás ellenében ható kívánt hatás sem feltétlenül érhető el teljes mértékben.

---

²¹ JAKAB András: *Az európai alkotmányjog nyelve*. 129., 64. lj. http://real-d.mtak.hu/836/7/dc_781_13_doktori_mu.pdf

²² Jó példa erre az alapvető jogok tartalma, amely mára sok tekintetben univerzalizálódott: az

Mivel a közigazgatás, ahogy Patyi András fogalmaz, a racionális együttműködés elérésének szándékával végzett cselekvést valósít meg²³, ezért szükségszerű, hogy funkciói közé az eltérő kultúrák jelenléte által keletkező, a társadalomra és az állami működésre kiható kérdések igazgatása is beletartozzon. Ezzel a közigazgatás ugyanakkor olyan tényezők működésébe avatkozik, amelyeknek maga is részese. Hiszen a közigazgatás – amely az állami beavatkozás eszköze – maga is a kultúrára épül, és egyben összetevője is annak. Működése, a társadalom befolyásolásának képessége is a kultúrától függ: „a fogékonyság, az engedelmesség, illetőleg az együttműködési készség, vagy annak hiánya, szolidaritás és sok más szempont tényleges érvényesülése nem a közigazgatás szervezeti felépítéséből, vagy anyagi jogi szabályaiból következik közvetlenül, hanem bizonyára a kultúrából”.²⁴ Emellett a közigazgatás nem egy értéksemleges entitás, tevékenysége nem pusztán a jogszabályok objektív szempontú végrehajtásában merül ki. A közigazgatás hozzájárul a társadalom működéséhez a közjó, illetve a közérdek megvalósítása, illetve az abban való közreműködés által, lehetővé teszi az egyes jogok és érdekek érvényesülését, védelemben részesíti azokat, továbbá részt vesz a kisebbségek védelmében is.²⁵ Ennek megfelelően a közigazgatás az az eszköz, amely lehetővé teszi a kisebbségekhez való alkalmazkodás politikájának érvényesülését is pl. az idegenrendészeti, kulturális, nemzetiségi, oktatási stb. igazgatás formájában és e képében nemcsak eszköz, hanem egyben értékek hordozója is.

A posztmodern korban a globalizáció és annak részeként a népességmozgás eredményeként politikai diskurzus tárgyává vált a kulturális sokféleség és vagy annak valamilyen szintű fenntartása, vagy a többséggel való keveredés. A ténylegesen homogén nemzetállam gondolatának fenntartása szinte lehetetlenné vált ott, ahol az eltérő kultúrák aktivizálták magukat kultúrájuk fenntartása érdekében. Ezekben az esetekben az asszimilációs hatások valószínűleg elenyészőek lesznek – legalábbis azon közösségek viszonylatában, amelyek aktívan védik kultúrájukat –, és az állam kénytelen egyébként eszközökhöz folyamodni.

A társadalmi hatás megvalósulása az állami eszközrendszer alkalmazásán túl természetesen a befolyásolni kívánt társadalmon, a társadalmi valóságon is múlik. Először is, az állam működése szempontjából a kultúra feltételrendszer, mely behatárolja a társadalomra kiható cselekvési lehetőségeket.²⁶ Ehhez kapcsolódik egyben az is, hogy a saját kultúra hatása jellemzően nem is tudatosul, mivel a szocializáció során személyiségünk immanens részeivé válnak a kulturális minták. Előfeltevése-

---

alapvető jogok „nem a szuverén adományai, ezért lényeges tartalmuk nem is határozható meg szabadon, ennek kötelező minimumát a nemzetközi közösség meggyőződése biztosítja”. *Varga*, 2017. i. m. 124.

²³ PATYI András: *A közigazgatási működés jogi alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, 2017 10.

²⁴ TAMÁS András: *Magyar közigazgatási szervezeti jog*. Szent István Társulat Budapest, 2005 10.

²⁵ JØRGENSEN, Torben Beck, BOZEMAN, Barry: Public Values. An Inventory. *Administration & Society*, May 2007, 39(3):354-381., 360-361.

²⁶ TAMÁS András: *A közigazgatási jog elmélete*. Szent István Társulat Budapest, 2005 137.

ink, amelyekkel leírjuk a minket körülvevő világot és amelyen keresztül megítéljük a tőlünk eltérőket, e kulturális függőség függvényei.²⁷ E gondolkodási behatároltságot is figyelembe kell venni a döntéshozatali mechanizmusban.

A beavatkozás eszközrendszerének összhangban kell lennie a fennálló domináns kultúrával, arra reflektálva kell megválasztani, különben nem fog érvényesülni: hiába vezet be az állam új magatartási szabályokat, ha az alapvetően idegen a domináns kultúrától, a társadalomban ténylegesen nem fog érvényesülni. Másrészt az elismerésért küzdő kulturális közösség főbb jellegzetességeit is azonosítani kell. Mindez behatárolja a politikai döntéshozatalt abból a szempontból is, hogy ugyan a politikai hatalmat gyakorlók köre változik, így a célok kijelölése is változhat, de a társadalmi valóságot, a társadalom karakterisztikáját – mely nagyrészt a történelmi fejlődés eredménye –, annak főbb elemeit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ugyanezen tényezőkön alapul az is, hogy végső soron a jog mint eszköz szerepe is korlátos: hiába általánosan kötelező szabály, ha a társadalmi ellenállás miatt ténylegesen nem érvényesül, vagy nem a jogalkotó céljainak megfelelően érvényesül.

Minél hatékonyabb kíván lenni az állam, annál sokrétűbb folyamatokra, információkra alapozva kell, hogy megszülessen a döntése arról, hogy a kulturális-identitási (etnikai, vallási) eltéréseket hogyan kezelje. Ez a komplexitás valamilyen szinten már meg kell, hogy jelenjen az elérni kívánt cél meghatározásánál, vagyis a politikai döntés meghozatalánál, máskülönben megvalósíthatatlan célt hajszol az egész állam, de különösen a megvalósítási fázisban (pl. oktatásra vonatkozó jogszabályalkotásban és igazgatásban, egyenlő bánásmóddal kapcsolatos szabályozáskor, konfliktuskezelési módozatok kidolgozásakor, helyi közügyek igazgatásában stb.). Talán magától értetődőnek tűnik annak kijelentése, hogy a döntéshozatalt kellő részletességű előkészítés kell, hogy megelőzze, azonban a valóság sokszor impulzív döntéshozatalt, külföldi minták meg gondolatlan átvételét mutatja, a tudatosság, vagyis önmagunk és a társadalom korlátai felismerésének hiányára, illetve hiányos információkra alapozott következtetésekre mutat rá. A megfelelő előkészítés hiánya jelentős mértékben veszélyezteti a kívánt hatás elérésének esélyét, illetve növeli a nemkívánt hatások kialakulásának veszélyét. A társadalom és a kultúra hatalmas komplexitással rendelkező entitások és ha e két entitás kapcsolatába akar belenyúlni az állam, azt csak nagyfokú gondosság mellett lehet végrehajtani.

Állami viszonyulás és megoldási módozatok. Az alkalmazkodás megjelenése

Az idegen kultúra megjelenése mindig is potenciális feszültségforrás volt a társadalomban, illetve az állam számára is. A feszültség forrása a szuverenitás-igény fenntartása a befogadó részéről, valamint az autonómia-igény megőrzése az idegen részéről. A különbségek (nyelv, hitélet, rítusok, mindennapi életvitel stb.) élménye törést idéz elő mindkét fél eredeti homogenitásélményében és felveti annak kérdését,

---

²⁷ VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. Szent István Társulat Budapest, 2006 172-173.

hogy a másik szavai és tettei vajon mit jelentenek, az idegen fenyegetés-e a befogadó számára, illetve a befogadó veszélyforrás-e az idegen számára.²⁸ Ehhez kapcsolódik az is, hogy az állami autoritás a globalizáció jelenségeinek eredményeként csökken, ami felerősíti a félelmet, hogy az idegen kultúrák jelenléte a szuverenitás ellenében hat.²⁹

Ha a csoportok közötti különbözőség idegenként, másságként hat, az kiválthatja a negatív előítéletes gondolkodást, amely konfliktushelyzetekhez vezethet. Gordon W. Allport skálája szerint az előítéletekből fakadó negatív cselekedetek első szintje a negatív verbális megjegyzések szintje (*antilocution*). A következő lépés a nem kedvelt csoport tagjainak elkerülése (*avoidance*), amit a diszkrimináció követ, ami már a csoportra irányuló aktív magatartás, intézményesített változata a szegregáció. A negyedik szint a fizikai támadás, ami már erőszakos magatartás, a legsúlyosabb szint pedig a megsemmisítés lincselés, pogromok, mészárlás, népiirtás formájában.³⁰ Az ellenségeskedés alapja a csoportok közötti, identitáson alapuló, sokszor az erőforrásokhoz való hozzáférésért folytatott verseny. Ha a csoportok között verseny alakul ki, az előítéletességhez és diszkriminációhoz vezet, míg a csoportok közötti együttműködés csökkenti az előítéletességet és előmozdítja az integrációt.³¹

Állami szinten az idegen kultúrák jelenlétére és megjelenésére többféle megoldások születtek, a kirekesztés különböző válfajaitól kezdve az asszimiláción át, az olvasztótégelyen keresztül egészen a kulturális pluralizmusig, illetve ezek egyes módoszatáig.³² Az asszimilációs kísérletek sikertelensége olyan integrációs kísérleteket hozott magával, amely során az idegenekhez, kulturálisan eltérőkhöz valamilyen módon (akár morális, akár intézményesített elismerés, jogok biztosítása révén) igyekszik alkalmazkodni (*accommodation*) a többség, előmozdítva a csoportok közötti együttműködés céljának megvalósítását. Utóbbi szemléletmód annyiban tér el az elkülönítéstől és az asszimilációtól, hogy elutasítja a két végletet, vagyis nem tekinti a kisebbségi csoportot sem teljesen különbözőnek, sem pedig potenciálisan azonosnak, sokkal inkább bizonyos tulajdonságaiban hasonlónak, másokban pedig különbözőnek.

²⁸ BICZÓ GÁBOR: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont Budapest, 2004 19.

²⁹ FALK, RICHARD: An Emergent Matrix of Citizenship: Complex, Uneven and Fluid. In: DOWER, NIGEL & WILLIAMS, JOHN (ed): *Global Citizenship. A Critical Introduction*. Routledge New York, 2002 15-29., 17., 23.

³⁰ ALLPORT, GORDON W.: *The Nature of Prejudice*. Text Edition. Addison-Wesley Publishing Company, Inc., Cambridge, Massachusetts 1954, 14-15.

³¹ ESSES, VICTORIA M., JACKSON, LYNNE M., DOVIDIO, JOHN F. and HODSON, GORDON: Instrumental Relations Among Groups: Group Competition, Conflict, and Prejudice. In: DOVIDIO, JOHN F. GLICK, PETER, RUDMAN, LAURIE A. (ed.): *On the nature of prejudice: Fifty ears after Allport*. Blackwell Publishing, 2005 227-243., 227.

³² CARMON, NAOMI: Immigration and Integration in Post-Industrial Societies: Quantitative and Qualitative Analyses. In: CARMON, NAOMI (ed): *Immigration and Integration in Post-Industrial Societies Theoretical Analysis and Policy-Related Research*. Macmillan Press Ltd 1996 13-29., 23.

Etnikai kisebbségi választások és lehetséges következményei:³³

Domináns magatartás			
Az alárendelt csoport választása	Elkülönülés	Asszimiláció	Alkalmazkodás
Elkülönülés	1. Kivándorlásuk nem jelent problémát, ha nincs szükség a munkajükre. Elszakadási/önállósodási kísérleteiket a domináns csoport elnyomja.	2. Ha a népcsoport elkülönülve akar maradni, vagy ki akar válni, megbüntethetik azokat a tagjaikat, akik a domináns csoport nyomásának engedve, asszimilálnak.	3. A domináns csoport a közösség megtartása érdekében garanciális lépéseket tesz, míg a kisebbség megkísérli az elszakadást.
Asszimiláció	4. A kisebbségi csoportot frusztrálja, hogy az előnyökért való versenyben szegregációval, vagy legalábbis üvegplafon jelenséggel kell szembesülnie.	5. Amikor a domináns csoport asszimilál egyeseket, azzal meggyengíti az alárendelt csoportot anélkül, hogy biztosítaná a kívánt egyenlőséget. Agresszív asszimilációra vagy népirtásra is törekedhetnek.	6. A domináns csoport minimális jogokat, vagy akár formális egyenlőséget is biztosít azoknak, akik asszimilációnak vannak kitéve.
Alkalmazkodás	7. A domináns csoportnak nem áll szándékában megállapodni a kisebbséggel.	8. Noha a domináns csoport kiválaszt néhány alárendelt csoportot, de nem biztosít számukra valódi egyenlőséget, sőt, megpróbálhatják a kulturális különbségeket is eltörölni.	9. Nehéz a megegyezés, mivel a domináns csoport minimális engedményeket biztosít, míg az alárendeltek a maximum megszerzésére törekednek.

Maga az alkalmazkodás széles spektrummal bírhat: lehet ideiglenes megoldás, amit később visszavonnak, megnyilvánulhat néhány alapvető jog biztosításában (pl. eltűrik a nyelvhasználatot, vagy a vallásgyakorlást, ha az a magánéletre szorítkozik), diszkrimináció-tilalom, illetve pozitív diszkrimináció, hatalomdecentralizáció (pl. a helyi vezetők a kisebbségi csoportból kerülnek ki) formájában is, de anélkül, hogy a

³³ TERRENCE E. COOK: Separation, Assimilation, or Accommodation. Contrasting Ethnic Minority Policies. Praeger Publishers 2003 107.

helyben koncentrált etnikai kisebbség számára ténylegesen bármilyen jogosultságot biztosítanak, illetve a központi hatalom kisebb fokú megosztása (pl. a kisebbségek kapnak néhány parlamenti helyet) képében. Ezek tipikusan olyan eszközök, amit az állam biztosít, míg a kisebbségi követelések ezen túlra is mutathatnak pl. teljes jogazonosság, igazságtétel (pl. a földek visszaadása az őslakosoknak), föderalizmus, autonómia, vagy éppen a központi hatalom megosztása (pl. pozíciók elosztása).³⁴

Az állami megoldások közül leginkább a multikulturalizmus az, amely az alkalmazkodást helyezte politikájának középpontjába. A kortárs politikai diskurzusban és a politikai filozófiában a multikulturalizmus elméletének lényege, hogy hogyan lehet megérteni és reagálni a kulturális és vallási különbségek jelentette kihívásokra. A multikulturalizmus kortárs elméleti a bevándorlók etnikai és vallási csoportjaira, a kisebbségi nemzetekre (pl. baszkok, katalánok, kanadai franciák), illetve az őslakosokra fókuszálnak. A multikulturalizmus elutasítja a beolvadást, illetve az összeolvadást, ehelyett annak biztosítását részesíti előnyben, hogy a kisebbségi csoportok megtarthassák jellegzetes csoportidentitásukat és gyakorlataikat. Az elv nem pusztán azt követeli, hogy ezeket a csoportokat tekintsék egyenlőnek, hanem ezen túlmenően a csoportok elismerését és a hozzájuk való alkalmazkodás gyakorlatának megvalósítását is. A csoportok számára e körben biztosított jogokat egyrészt az egyének valamely csoport tagjaiként tudják gyakorolni, ilyen pl. a nyelvhasználat az oktatásban, míg más jogokat inkább maga a csoport tud gyakorolni pl. kisebbségek önrendelkezési joga. Tipikus példái ezen jogoknak, amikor az adott közösség tagjai felmentést kapnak valamely kötelezettség alól (pl. vallási okból való kivétel meghatározása), annak támogatása, hogy élhessenek olyan lehetőséggel, amivel a többség segítség nélkül is tud élni (pl. anyanyelvi oktatás), kormányzati szervezetben való reprezentáció, jogi megoldások elismerése (pl. vallási bíróságok családi jogi joghatósága), önkormányzatiság. A multikulturalizmus ekként átfogja egyrészt a közösségek elismerés iránti igényét, másrészt magukban foglalja a csoportok gazdasági és politikai hátrányainak kiküszöbölését is.³⁵

A multikulturalizmus posztmodern jelenség, amely szoros kapcsolatot mutat a globalizmussal, annak homogenizáló jelenségével.³⁶ A globalizáció magával hozta a népességmozgást és a kultúrák keveredését, és az azokra gyakorolt homogenizáló hatást, de a kultúra ilyen módon való marginalizációja ellenhatást is kiválthat. Mivel mára nyilvánvalóvá vált, hogy etnikailag homogén nemzetállamot nem lehet létrehozni, a kulturális sokszínűség tényét és az ebből fakadó esetleges konfliktusokat eltérő megoldással kell kezelni. A globalizáció felerősítette egyrészt a gazdasági célú népességmozgást, másrészt megvalósította az információkhoz való széleskörű

---

³⁴ Uo. 105-134.

³⁵ SONG, Sarah: „Multiculturalism”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Zalta, Edward N. (ed.) <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/multiculturalism/>

³⁶ FEISCHMIDT Margit: Multikulturalizmus: Kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In: FEISCHMIDT Margit: *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997 6-28., 28.

és könnyű hozzáférést, melynek révén eddig ismeretlen kultúrák váltak ismertté. Noha gazdasági okokból a cél a homogenizáció volt, az így szerzett ismeretanyag elősegítette a globalizmus-ellenesség felszínre törését, amelynek egyik vívmánya lett a multikulturalizmus. A cél így a különbözőség, annak egyenlő elismerése és megfelelő tiszteletben való részesítése, nem pedig az egybeolvadás, az átlagossá válás lett.

A multikulturalizmus ideológiája választ kínál az elismerésért küzdő csoportok problémáira azzal, hogy kultúrájukat értékesnek tekinti és tiszteletben tartja szokásaikat. Nem arra törekszik tehát, hogy beolvassza őket a társadalomba, hanem hogy fenntartsa az általuk képviselt sokszínűséget, ezáltal téve a különböző kultúrákhoz tartozókat lojálisá. Annak érdekében, hogy a multikulturalizmus céljai – legyen az akár a sokszínűség gazdasági hasznosítása, a történelmi sérelmek kompenzálása, vagy éppen a kulturális konfliktusok kezelése – megvalósulhassanak, szükség van mind az állam, mind pedig a társadalom tevékeny hozzájárulására. Államilag egyrészt biztosítani kell a jogszabályi keretet, mely megvalósulhat egyrészt az alkotmányok szintjén, melyek az egyes kultúrák értékes mivoltát hangsúlyozzák és alapvető, egyéni és csoportjogokat biztosítanak tagjaik számára, illetve egyéb jogszabályi szinteken, melyek a diszkrimináció-mentesség megvalósulását irányozzák elő, illetve kézzelfogható támogatást nyújtanak a kultúra megőrzéséhez, gyakorlásához (pl. autonómia, nyelvi jogok stb.). További elem a gazdasági támogatásnyújtás is. Társadalmilag a tolerancia növelése révén lehet változást elérni, mely széles körű, minden korosztályt érintő tájékoztatás (pl. oktatás, kulturális programok, infokommunikációs eszközök), illetve érzékenyítés révén valósítható meg. Az eszközrendszer kiválasztása az állam feladata, a társadalmi–politikai realitások adta keretek között. Az, hogy az állam milyen mértékben kívánja előmozdítani a kulturális csoportok igényeihez való alkalmazkodást, alapvetően egy észszerűségi hozzáállást követel meg, amely viszont elvezet a multikulturalizmus kritikájának kérdéséhez, annak középpontjában ugyanis éppen az áll, hogy a több kultúra jelenléte, illetve ezek védelemben részesítése negatív hatással is bír(hat) a társadalomra.

Az alkalmazkodás észszerűsége

A multikulturalizmus elismeri, hogy a társadalomban (társadalmakban) többféle felfogás létezik arról, hogy ki számára mi minősül jónak, és hogy ebből a jóból mi az, ami elismerhető, és mi az, ami nem. A gondolkodás kiindulópontja az, hogy a társadalom tagjai rendelkeznek azzal az alapvető belátással és jóakarattal, amely révén az együttélés megvalósíthatóvá válik és ennek érdekében hajlandók az észszerű alkalmazkodásra. Morális alapja mindennek a másik elismerése és annak elkerülése, hogy a másíknak ártsunk.³⁷

---

³⁷ COHEN-ALMAGOR, Raphael: *Just, Reasonable Multiculturalism. Liberalism, Culture and Coercion*. Cambridge University Press, 2021 51-52.

Az észszerű alkalmazkodás (*reasonable accommodation*) kérdése, ha a kulturális eltérésekre való reakciókat vizsgáljuk, alapvetően vallási kérdésekben merült fel. Maga a fogalom jogilag kevésbé megfogható³⁸, különböző, jogilag szabályozott, vagy éppen lokálisan (pl. munkahelyeken, iskolákban stb.) kialakult gyakorlatokban ölt testet, bíróság elé pedig csak a határokat leginkább feszegető esetek kerülnek. A tanulmány ezen része Kanadát veszi alapul, ahol a bírósági gyakorlatban is összekapcsolódott az alkotmányban lefektetett multikulturális örökség klauzulája, valamint az egyenlőség és az alkalmazkodás észszerűségének (bírósági) mércéje. Előbbi az eltérésekhez való alkalmazkodás szintjéről való döntéskor alapvetően az egyenlőségi szabályt erősíti, védelemben részesítve a diszkriminációnak leginkább kitett csoportokat.³⁹

Az észszerű alkalmazkodás megközelítésének legfejlettebb modellje Kanadában található és az 1982-es Kanadai Jogok és Szabadságok Chartájában, illetve az 1985-ös kanadai emberi jogi törvényben gyökerezik. Eredetileg a munkahelyi diszkriminációs esetek körben merült fel Kanadában és az Egyesült Államokban a munkáltató azon jogi kötelezettségével összefüggésben, hogy munkavállalói vallási gyakorlataihoz alkalmazkodjon. 1985-től kezdődően viszont fokozatosan sor került annak kiterjesztésére a munka világán túlra is, a vallásszabadságból fakadó jogok és más alapvető jogok (különösen az egyenlőség jogok) közötti egyensúly megteremtése érdekében. Mivel az érintett ügyek a vallásszabadság, az egyenlőség és a kisebbségi jogok metszéspontjában találkoztak, szükségszerűen magukban foglalták a Chartához fűződő jogok mérlegelését, mely során a bíróságok az észszerű alkalmazkodás elvéhez fordultak.⁴⁰

A Kanadai Jogok és Szabadságok Chartájának 1. cikke kimondja, hogy az abban biztosított jogokat és szabadságokat csak olyan, észszerű korlátozásnak lehet alávetni, amely egy szabad és demokratikus társadalomban igazolható. A Kanadai Legfelsőbb Bíróság ezen szakasz értelmezésére dolgozta ki az Oakes-tesztet, melynek lényege, hogy egyrészt a korlátozásnak a szabad és demokratikus társadalomban sürgető és lényeges aggodalmakkal kapcsolatos célkitűzéssel kell bírnia, másrészt pedig be kell mutatni, hogy a választott eszközök észszerűek és igazolhatók (arányossági teszt). A korlátozás akkor felel meg az arányossági tesznek, ha észszerű, a lehető legkisebb korlátozást valósítja meg, illetve az eszköz hatásai és a kellő jelentőséggel bíró cél között arányosság áll fenn, vagyis az eszköz nem okoz nagyobb

³⁸ Nemcsak azért, mert pontos meghatározása nincs, hanem mert – a kritikák szerint – sok esetben inkább csak a sérelmet elszenvedett egyén számára biztosít megoldást, a közösség számára nem. TARAMUNDI, Dolores Morondo: Legal Pluralism and Reasonable Accommodation of Religious Diversity. *International Journal on Minority and Group Rights* 24, no. 4 (2017): 467-483., 470.

³⁹ DRYMIOTOU, Elena: *Human Rights, Constitutional Law and Belonging: The Right to Equal Belonging in a Democratic Society*. Routledge, 2008 118-119.

⁴⁰ NARAIN, Vrinda: Gender, Religion and Workplace: Reimagining Reasonable Accommodation. *Canadian Labour and Employment Law Journal* 20, no. 2 (2017): 307-338., 311-312

sérelmet annál, mint amekkora haszonnal jár.⁴¹ A vallásszabadsággal kapcsolatos ügyekben a korlátozás arányosságának vizsgálatára alapvetően ezt a tesztet alkalmazzák, míg a védelem körére az ún. Amselem-tesztet, mely azt kívánja meg a vallásszabadság védelmének biztosításához, hogy az egyénnek őszinte legyen a hite (*sincerity of belief and conscience*). Az őszinteséggel kapcsolatos vizsgálatokat a lehető legszűkebbre kell korlátozni, a vizsgálatok célja az lehet csak, hogy az állítólagos, a jelenben fennálló vallási hit nem fiktív, sem valamely szeszélyből fakadó, és hogy nem trükk. Az őszinteség értékelése olyan ténykérdés, amely olyan kritériumokon alapulhat mint a kérelmező vallomásainak hitelessége, valamint annak elemzése, hogy az állítólagos hite összhangban áll-e a többi vallási gyakorlatával.⁴²

A kanadai modell egyik fő előnye, hogy az észszerű alkalmazkodás kiegyensúlyozása egyéni és csoportos szinten is megtörténhet, nehézkes eljárás nélkül. Másrészt pedig teret ad egyfajta „természetes szemlélet” alkalmazására, az egymással versengő érdekek objektív értékelésekor.⁴³ Ugyanakkor az észszerű alkalmazkodás valójában csak egy lépés az érdemi esélyegyenlőséget célzó erőfeszítések sorában, melyben különböző tényezőket mérlegelünk és e mérlegelésen keresztül méltányos egyensúlyt teremtünk. E mérlegelés elmaradása ugyanis olyan negatív eredményekhez vezet, amelyek akadályozzák az egyenlő bánásmódot számos ember számára.⁴⁴

Kanadában az észszerű alkalmazkodás igazán akkor került a társadalmi és politikai diskurzus középpontjába, amikor 2007. február 8-án Québec miniszterelnöke, Jean Charest bejelentette egy bizottság felállítását, amelynek feladata a kulturális különbségek és az azokhoz való alkalmazkodás gyakorlatának vizsgálata (*Consultation Commission on Accommodation Practices Related to Cultural Differences*), válaszul az észszerű alkalmazkodás elvét övező, egyre nagyobb feszültségre. A Bizottság vizsgálata eredményeként megszületett Bouchard-Taylor jelentés több olyan esetet is említ az 1980-as évektől kezdődően, amely feszültséget generált a québeci francia közösségben és ezzel megalapozta az észszerű alkalmazkodással és az integrációval kapcsolatos vitákat.

A kezdeti problémák a vallási pihenőnapokat, illetve a vallási jelképek viselését (pl. turbán a lovasrendőrségnél, közoktatási intézményben lehet-e arcot eltakaró kendőt hordani, vagy éppen kötelezővé lehet-e azt tenni muszlim oktatási intézményekben stb.) érintették leginkább, majd a 2000-es évekre tehető az alkalmazkodással kapcsolatos vita intenzívvé válása. Ide sorolható Multani kirpan-ügye⁴⁵, majd a

⁴¹ R v Oakes, [1986] 1 S.C.R. 103

⁴² Syndicat Northcrest v. Amselem, (2004) 2 S.C.R. 551

⁴³ SMITH, Peter: Towards the Reasonable Accommodation of Religious Freedom. *Denning Law Journal* 26 (2014): 281-297., 290-292.

⁴⁴ BERLIN, Mark L.: Reasonable Accommodation: A Positive Duty to Ensure Equal Opportunity. *Canadian Human Rights Yearbook 1984* (1984-1985): 137-168., 167.

⁴⁵ A *Multani v Commission scolaire Marguerite-Bourgeoys* (2006) ügyben a vallásszabadság és biztonsági kérdések ütköztek iskolai környezetben. Az alapvető kérdés az volt, hogy az ortodox szikh fiú magánál tarthatja-e az iskolában a tradicionális szikh öltözék részét képező kirpant, amit egyéb-

sharia alkalmazhatóságának felmerülése Ontarióban⁴⁶, de nagy hatást gyakoroltak a 2001. szeptember 11-i terrortámadások, amely miatt megnőtt a gyanakvás és a bizonytalanság. Továbbra is probléma volt a fejkendő viselése, 2003-ban egy diák jogviszonyát megszüntették, mert nem volt hajlandó levenni a hidzsábját, 2005-ben az emberi jogi bizottság (*Commission des droits de la personne et des droits de la jeunesse*) ezen esetekre válaszul kiadott egy állásfoglalást, mely szerint a felekeze-ti magánintézmények kötelesek más vallások hallgatóihoz alkalmazkodni, például a fejkendő viselésének megengedésével, kivéve, ha be tudják bizonyítani, hogy e létesítményeknek vallási státusa bizonyos kivételeket vagy preferenciákat igényel. Felmerült kérdésként, hogy lehet-e hidzsáiban futballozni, vagy taekwondo mérkő-zés során viselni, vagy éppen viselheti-e azt börtönőr. A Québec-i parlament 2005-ben egyhangúlag elutasította az iszlám bíróságok felállításának lehetőségét. Vita folyt amiatt, mert muszlim lányok nem akartak egy medencében vizsgázni úszásból a fiú osztálytársaikkal, illetve az úszni tanuló muszlim nők kérésére a velük egy medencében tartózkodó, a gyermekeik úszásoktatásán résztvevő apákat a medence elhagyására kérték. Montréalban egy kórház kénytelen volt a szülészorvosi ellátást igénybe vevőkkel aláíratni egy nyilatkozatot, miszerint tudomásul veszik, hogy nem tudják garantálni számukra, hogy női orvos lássa el őket. Problémát okozott, hogy nincs halal menü a gyermekgondozóban, illetve kóser hűtőszekrény az egyik kór-

---

ként rejtve, a ruhája alatt hordott, vagy pedig az túl nagy biztonsági kockázatot jelent. Az észszerű alkalmazkodás jegyében az iskolaszék feltételekkel (pl. hogy rejtse a ruhája alá a tórt) engedélyezte a kirpan viselését, amit Gurbaj Singh Multani és az őt képviselő édesapja elfogadott, lévén eddig is megfeleltek e feltételeknek, azonban a fenntartói testület ezt elutasította és megtiltották a kirpan viselését. Következő javaslatként felmerült, hogy az eredeti helyett szimbolikus formában hordja a kirpant, pl. medálként, vagy olyan anyagból legyen, ami nem veszélyes, ezt azonban a fiú és édesapja nem fogadták el, mivel a javaslat nem volt összhangban a vallásos hitükkel. Ezt követően került az ügy bíróság elé.

⁴⁶ A muzulmán családjog alkalmazásának kérdése merült fel: a házasságok felbontása során ugyanis egyre elterjedtebb lettek az alternatív vitarendezési megoldások, melyek tág teret engednek a felek megegyezésének és ebbe belefértek bizonyos vallási megfontolások is – eredetileg (a választottbírói törvény 1991-es elfogadása óta) kifejezetten elő is lehetett írni a mediátor számára, hogy a vallási jogot is magában foglaló választott jogi szabályozást alkalmazza. 2003 végén az Islam Institute for Civil Justice nevű szervezet bejelentette, hogy családjogi és örökösödési ügyekben elkezd a muzulmán jog alapján döntőbíráskodni és a választottbírói törvény alapján kikényszeríthetők lesznek ezek a döntései. A kialakult felháborodás hatására Ontario tartomány kormánya felkérte a volt legfőbb ügyészt, hogy folytasson vizsgálatot, melynek eredménye az ügynevezett Boyd jelentés lett, ami egyrészt támogatta választottbíráskodást ezeken a területeken, másrészt elvetette annak a gondolatát, hogy a társadalmi, vallási, vagyoni vagy bevándorlási jellegű, explicit vagy implicit kockázat érvénytelenítheti a választottbírói kikötést. A közvélemény nem támogatta a jelentést, 2005 szeptemberében Ontario tartomány kormánya is bejelentette, hogy nem fogadja el annak javaslatait, hanem módosítja a választottbírói törvényt és kizárja a vallási alapú családjogi bíráskodást annak köréből. MACKLIN, Audrey: Particularized Citizenship: Encultured Women and the Public Sphere. In: BENHABIB, Seyla and RESNIK, Judith (ed): *Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender*. New York University Press 2009 276-303., 282-283. Szintén 2005-ben Québec is elutasította a muzulmán jog alkalmazhatóságát és a sharia bíróságok felállítását családjogi ügyekben.

házban. Shabbath alatt az egyik kórház biztosította, hogy a nővérek házhoz menjenek, mely során öltözködési előírásoknak is meg kellett felelniük. Ultraortodox zsidó rabbi kifogásolta a reptéren a karácsonyfát, amelynek eredményeként el is kellett azt távolítani. Felmerült kérésként egy szikh motoros részéről, hogy bukósisak helyett turbánt viselhessen. A jelentés összesen 73 esetet ismertet, ebből 40 2006–2007-ben fordult elő, ekkor került ugyanis a kérdés közérdeklődés középpontjába. Az általános konklúziója a jelentésnek ugyanakkor az, hogy sokszor téves információkon és félreértéseken alapultak a viták és összességében az esetek túlnyomó többsége nem volt súlyos.⁴⁷

Elterjedt kritika a jelentéssel összefüggésben, hogy az észszerű alkalmazkodás, amelynek célja a különböző alapokon nyugvó egyenlőségi jogok megteremtése, az ilyen típusú vizsgálatok és az egyes surlódások kiemelése révén a különbségek kulturális kiigazításának egy formájává válik. Ezáltal a kulturális különbségek aztán vallási és főként etnokulturális különbségekbe torkollnak. A jelentésben szereplő kulturálisan implicit feltételezések az alapvető emberi jogok, a kisebbségi kultúrák és a társadalmi értékek közötti elvi ellentét bizonyítékává válnak. Az integrációs probléma a jelentésben feltételezett kollektív dimenziója a bevándorlást, a szekularizmust és a québeci identitást olyan ütközési pályára állította, amelyet a múltbeli vagy tényleges kulturális surlódások, feszültségek és konfliktusok nem tudtak figyelembe venni a jogi normák, az identitás, a hagyományok és az örökség között.⁴⁸ A jelentés ugyanakkor nem vetette vissza az észszerű alkalmazkodás mércéjének alkalmazását, abban nem tapasztalhatóak nagyobb visszalépések.

Az észszerű alkalmazkodás vizsgálata mindezekkel együtt is rávilágít a kulturális rítus észszerűségének különböző rétegeire, annak a kisebbségi kultúra és a többségi kultúra szempontjából való jelentősége alapján. Raphael Cohen-Almagor három réteget különböztet meg a kulturális rítusok védettsége szerint: a csoport megélhetése szempontjából kulcsfontosságú, a társadalmi és családi élet szerves részét képezi, fontosnak tartják a csoport örökségének és önmeghatározásának fenntartásában; vagy nincs értékük a csoport számára; vagy harmadik esetként a kulturális rítusok fontosak ugyan a csoport számára, de nincs értékük vagy hasznuk a társadalom egésze számára, mert észszerűtlenek és esetleg sértőek a kívülállók szemében. Mindez egyszersmind az észszerűség különböző rétegeire (erkölcsi észszerűség, jogi észszerűség, társadalmi észszerűség és a politikai észszerűség) világít rá, és megnyitja a lehetőséget az alkalmazkodás általános határainak meghatározására.⁴⁹

---

⁴⁷ BOUCHARD, Gerard and TAYLOR, Charles: Building the Future. A Time for Reconciliation. Report. Québec, 2008 <https://numerique.banq.qc.ca/patrimoine/details/52327/1565995> 43-60.

⁴⁸ CÔTÉ, Pauline: Québec and Reasonable Accommodation: Uses and Misuses of Public Consultation. In: BEAMAN, Lori G. and BEYER, Peter (ed.): *Religion and Diversity in Canada*. Brill Leiden, Boston, 2008 41-65., 60-61.

⁴⁹ COHEN-ALMAGOR, i. m. 48.

Az észszerűség szubjektív értékítéletet is hordoz, nem tekinthetünk rá olyan objektív körülményként, ami kívül és a változások felett áll. A társadalmi észszerűség végső soron a társadalommal együtt változik, vagyis a másokhoz való alkalmazkodás képessége és akarata is változik, és az állandóan változó határok nem segítik a stabilitást. A jogi észszerűségnek is vannak határai, hiszen a bíróság nem léphet a jogalkotó helyébe, nem hozhat politikai döntéseket, és végső soron nem a bíróság feladata eldönteni, hogy mi tekinthető értéknek (erkölcsileg) és mi nem. Végső soron az állam, a politikai hatalom az egyetlen, amely képes figyelembe venni és integrálni a különböző típusú észszerűségeket, még amellet is, hogy valójában nem tud mindent ellenőrizni (és mindent nem is tarthat ellenőrzése alatt).

Összegzés

A kulturális különbözőségek kérdése nem indifferens az állam számára: az eltérő szokások, viselkedések együttélésre gyakorolt hatása olyan kérdés, melyek az államnak is foglalkoznia kell. Az eltérő kultúrájú csoportok jelenléte egy-egy országon belül fennálló tény, mint ahogyan az is, hogy e csoportok sajátosságaik megőrzése és megélése igényével lépnek fel. Az ugyanakkor, hogy az állam mindezt hogyan kezeli, már nagyfokú változatosságot mutat. A tanulmány a kulturális eltérésekre és az ezekkel kapcsolatos állami eszközök közül az alkalmazkodás kérdését emelte ki.

Az alkalmazkodás a kisebbségi csoportok bizonyos igényeit ismeri el, melyen keresztül az állam végső soron a csoportidentitás fennmaradását támogatja, melynek célja a harmónia megteremtése, biztosítása a közösségen belül. Egyfajta integrációs kísérlet, amely során a többség az idegenekhez, kulturálisan eltérőkhöz valamilyen módon (pl. alapvető jogok biztosításával, egyenlőségre törekvéssel, a hatalom valamilyen fokú megosztásával stb.) igyekszik alkalmazkodni, előmozdítva a csoportok közötti együttműködés céljának megvalósítását.

Annak eldöntésére, hogy hol vannak az alkalmazkodás határai, alakult ki az észszerű alkalmazkodás mércéje, amely révén az egyes, alkotmányos jogok által is védett igények mérlegelése zajlik, az egyenlőség minél szélesebb körű megvalósítása érdekében. Az alkalmazkodás szükségessége, illetve észszerűsége ugyanakkor meglehetősen szubjektív kritérium, jogilag nehezen megfogható és változásoknak kitett. Az alkalmazkodás társadalmi szinten megfelelő működése az egyes kulturális elemek megfelelő ismeretét és aktív együttműködést kíván meg.

Beszédes József

CONTRA AQUINCUM. RÓMAI ERŐD A 'BARBARICUMBAN'

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete számos kül- és belföldi régészeti ásatási projektet végez, hol egyedüli résztvevőként, hol kooperálva más intézményekkel, szakmai szervezetekkel. A kölcsönösen hasznos együttműködés egyik követendő példáját jelenti a Budapesti Történeti Múzeum által a XIII. kerületben, a Rákos-patak torkolata melletti római kori erőd (korábbi szakirodalomban elterjedt nevén Transaquincum) területén végzett feltárás, amelybe a PPKE Római- és Késő Antik Régészeti Tanszéke is bekapcsolódott szakmai személyzete és hallgatói révén. Jelen tanulmányban a római erőd területén folytatott régészeti munka eddigi eredményeit foglalom össze (1. és 2. kép).¹

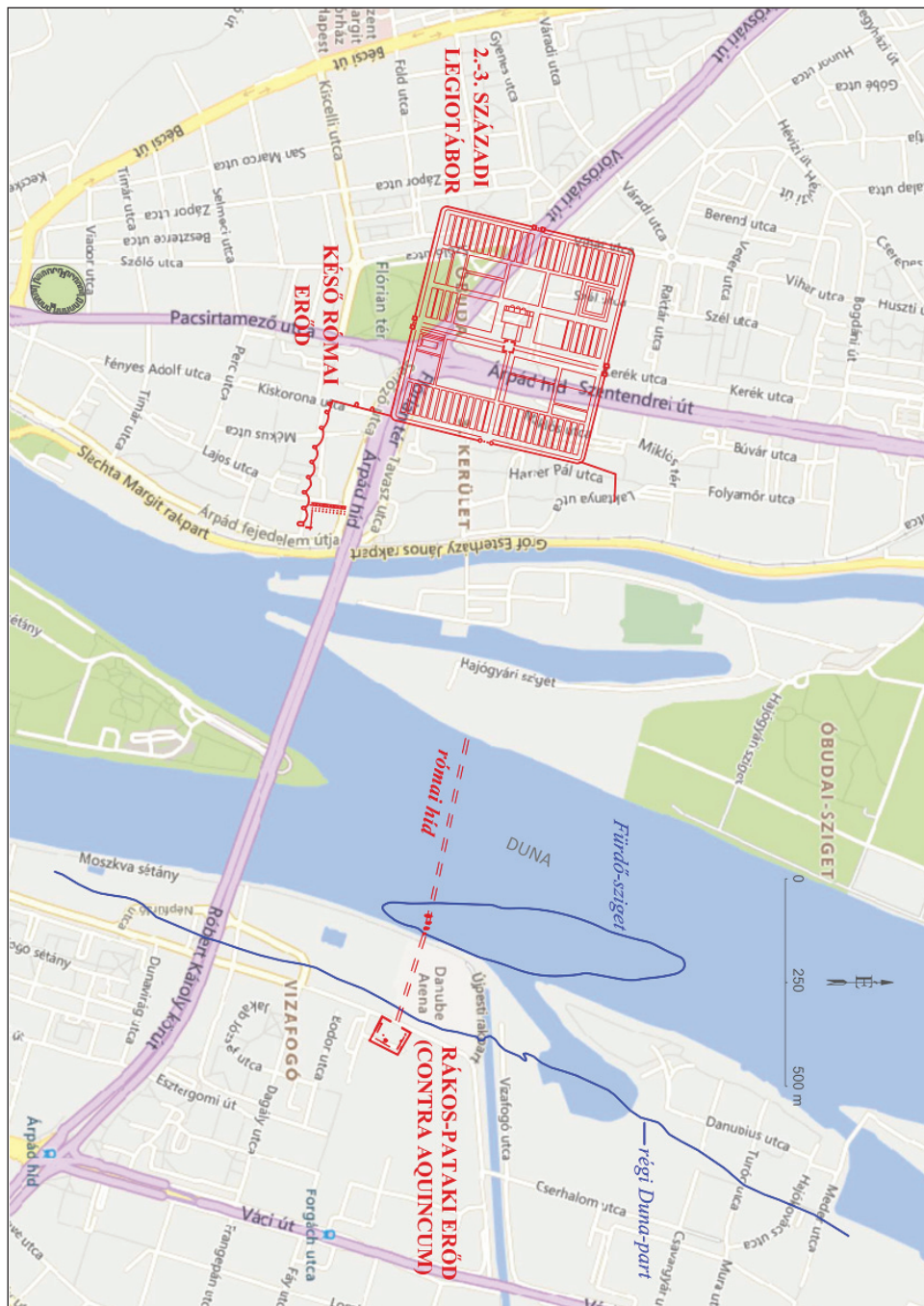
Kutatástörténet²

A szóban forgó régészeti lelőhely a mai Vizafogó területén, a Népfürdő utca 47. szám alatt található, a Dagály Termálfürdő szomszédságában. Az erőd az aquincumi (óbudai) legiotáborral szembeni Duna parton, a Rákos-patak torkolatától délre épült ki, amely már a Római Birodalom hivatalos határain kívüli területnek, antik szóhasználatnál élve *Barbaricum*nak számított. Szűkebb természetföldrajzi környezetét egy ártérből kiemelkedő szigettersz jellemzi, amelyet nyugatról a Duna, északról a Rákos-patak, keletről és délről pedig részben vizenyős, részben kisebb-nagyobb szárazulatokkal tagolt terület határolt.

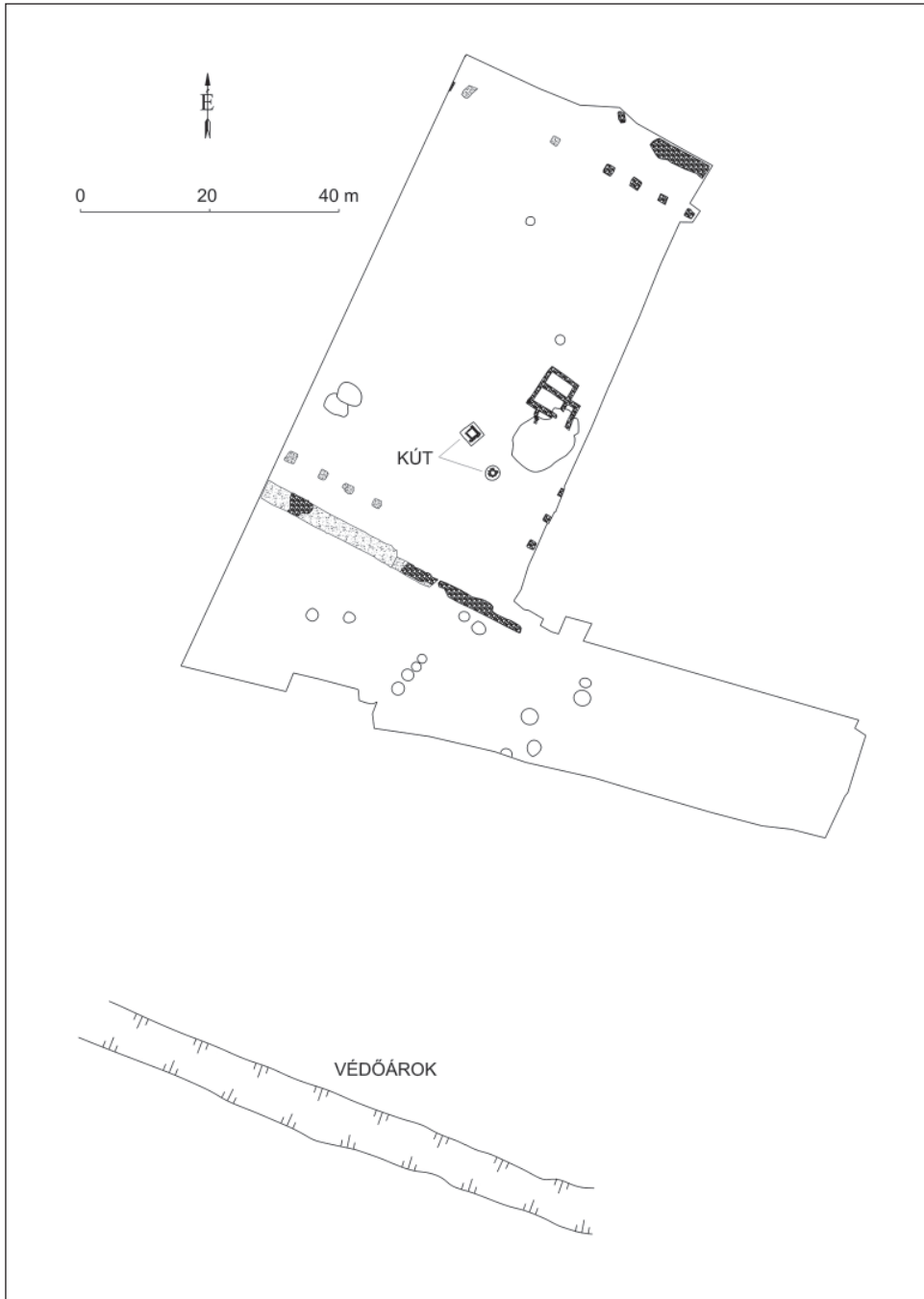
¹ A rómain kívül számos további régészeti korszak (rézkor, kora bronzkor, népvándorlás kor, középkor, törökör) emlékei kerültek elő a feltárás során, amelyekről egyelőre az Aquincumi Füzetek aktuális számaiban olvasható összefoglaló jelentés. Egyes kiemelt fontosságú leletek publikálása is megkezdődött: MÉSZÁROS B. – LANGÓ P. – CZUPPON T.: Római, romaion, barbár? Egy keltezési kísérlet. In: NEMES Gábor (szerk.): *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére*. Győr, 2020 379-400. (Kr. u. 7-8. századi arany fülbevaló).

² Az erőd kutatástörténetéhez lásd még: NÉMETH M.: A rákospataki híd és az aquincumi Dunaszakaszhégy védelmének kérdései. In: Gaál Attila (szerk.): *Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai*. Bőlcse 1998 október 7., Szekszárd 1999, 141-159. 141 skk., valamint HAVAS Zoltán: *Az Aquincumi helytartói székhely tégláépítészete*. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest 2019, 118. skk.

1. kép

A lelőhely (Budapest XIII. kerület, Népfürdő utca 47) és tágabb környezetének térképe a Rákos-pataki erőddel és a szemközti (óbudai) legiotáborral.

2. kép

A Rákospataki erőd és védőárkának újonnan feltárt alaprajza a legfontosabb római kori jelenségekkel.

Viszonylag régóta ismert erődről van szó, amelyet a szakirodalomban hol *Trans-aquincum*ként, hol Rákos-pataki erődként, illetve újabban ismét *Contra Aquincum*-ként említenek.³

Jelentősége többek között abban áll, hogy Budapesten összesen két „barbaricum” római erődről van tudomásunk, az egyik a Március 15 téren, részben a Belvárosi Plébániatemplom alatt, a másik pedig a tárgyalt lelőhelyen. Ezen katonai létesítmények feltárása a római kori határvédelem működésére és a korabeli külpolitikai viszonyokra vonatkozóan nyújtanak kiemelten fontos adatokat.

A Rákos-pataki erőd területén az első ásatásra 1815-ben kerül sor, ekkor Haliczky Antal, a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának őre kezdett feltárást Göttersdorfer Jakab földjén a szántás során nagyobb számban kifordult római téglák nyomán.⁴ Az ásatás során megtalálták a római erőd masszív, több mint 2 méter vastag falait, amelyből többszáz téglát fejtettek ki. Haliczky A. szerint a tökéletes négyszög alaprajzú erőd falai 40 öl (vagyis 1,83 méteres öl-méter váltószámmal kalkulálva 73,2 méter) hosszúak voltak. Kutatásait néhány éven belül publikálta, beemelve ezáltal az erődöt a magyar tudományos élet látókörébe. A megkezdett és ígéretesnek induló kutatást azonban nem követte folytatás, a teljes feltárás elmaradt.

Az újabb, számunkra fontos híradás az 1850-es évekből származik, ekkor Paur (Páur) Iván régész, Érdy János, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtára örök adatai alapján arról tudósít bennünket, hogy 1848 novemberében, a szabadságharc során egy tüzérségi üteg számára kiterjedt sáncolási munkálatokat végeztek az erőd területén, és egyúttal fel is mérték annak kiterjedését.⁵ Az akkori felmérés 1 holdnyi területű, vastag fallal ellátott négyzet alakú „várszerű” építményről adott számot, amely oldalhosszúsága egyenként 41 ölt, vagyis megközelítőleg 75 métert tett ki.⁶ További lényeges információ, hogy faragott és feliratos római kori köemlékeket is találtak, amelyeket nyomban be is szállítottak a Magyar Nemzeti Múzeumba.⁷

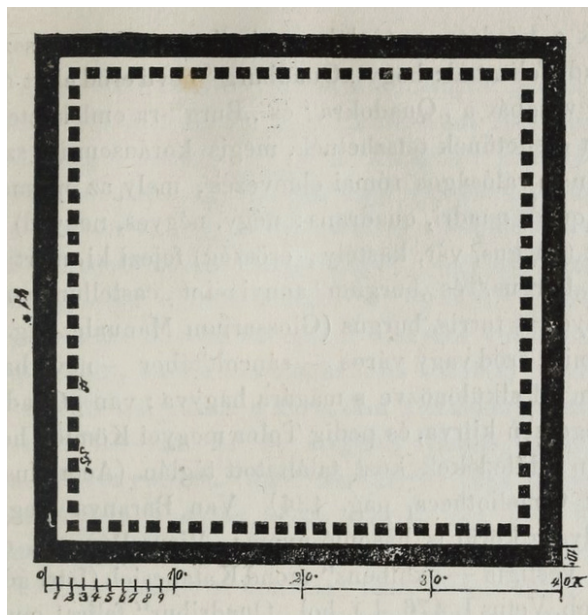
³ A pesti oldal római kori erődneveivel kapcsolatos problematikához, a Március 15. téri erőd *Castellum contra Teutanum*ként, a Rákos-pataki erőd *Contra Aquincum*ként való megnevezéséről részletesen lásd: MRÁV Zs.: *Castellum contra Tautantum*. Egy későrómai erőd azonosításának problémájához. *Savaria* 22/3, 1992-1995 (1996) 11-19., MRÁV Zs.: *Castellum contra Tautantum*. Egy késő római erőd azonosításához. In: GAÁL Attila (szerk.): *Bölcskei kikötőerőd. Római kori feliratok és leletek a Dunából*. Szekszárd, 2009 371-419. Ezzel szemben: Kovács P.: Adatok a tetrarchia-kori katonai építkezésekről Pannoniában. *Antik Tanulmányok* 45 (2001) 141-168., 150 skk. Kovács P.: Recenzió, *Bölcske* 2003. *Antik Tanulmányok* 48 (2004) 195-206.

⁴ HALICZKY A.: Rövid értekezés egy Hidvárról (de Munimento Pontis), mely a’ Pesti Duna Parton a’ régi Római AQUINCUM, a mostani ó-Budának által ellenében állott, és némelly VINCENTIA névvel megkülönböztetett téglákról, melyek az említett Hidvárnak omladékaiban találtattak. *Tudományos Gyűjtemény* (1820) 4, III, 9-26.

⁵ PAUR I.: Egy Duna-balparti római erőd a pesti határban. *Magyar Akadémiai Értesítő* 17 (1857) 222-232. TÓTH-KURUCZ J.: *Római nyomok a pannoniai Duna-limes balpartján*. Komárom, 1914 58. sk.

⁶ PAUR 1857, i. m. 228.

⁷ TÓTH-KURUCZ 1914, i. m. 59. Nagy L.: Aquincum és a későrómai védőrendszer. In: SZENDY K. (szerk.): *Budapest Története*. Budapest 1942 747-764., 762, 7. jegyzet

3. kép

A Rákospataki erőd alaprajza
Paur I. publikációjában (PAUR 1857, 229).

Paur I. az általa hol *Transaquincum*-ként, hol „*Quadburg*”-ként megnevezett erődről – Érdy János nyomán – alaprajzot is közölt (3. kép). A tökéletes négyszög formát mutató erőd falait belülről, mind a négy oldalon kő bázisok sora kíséri, amelyek oszlopokat, vagy pilléreként tartottak. Bejáratnak, oldal- és saroktoronyoknak, belső épületeknek a rajzon nincs nyoma.

Az 1860-as évek elején Rómer Flóris bencés szerzetes és régész végzett újabb felmérést és terepbejárásokat a területen.⁸ Ennek eredményeként új alap, illetve metszetrajzok készültek az erődről, amelyek azonban jelentősen eltértek a Paur I. által publikált alaprajztól (4. kép).⁹ Valószínűleg helyesen állapítja meg Havas Zoltán, hogy

Rómer F. rajzai inkább az 1848-as sáncépítés nyomán jelentősen átalakított terep aktuális viszonyait tükrözik.¹⁰ Az mindenesetre lényeges új adatnak tűnik, hogy ezeken a rajzokon az északi- és keleti erődfalakon bejáratni megszakítást tüntettek fel (a kérdés azonban itt is az, hogy ezek a nyílások az 1848-as sáncoláshoz köthetők, vagy az erőd eredeti bejáratairól van-e szó).

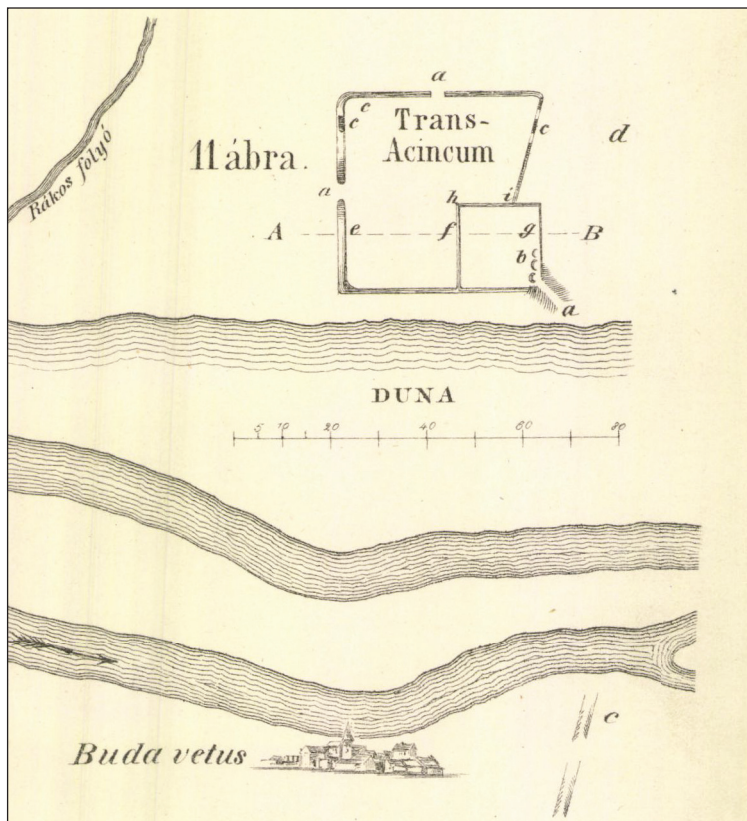
A következő kutatási eseménysor az 1870-es évekhez kapcsolódik, ekkor a Duna vizafogói szakaszának szabályozása során Rómer Flóris és Zsigmondy Gusztáv mérnök vezetésével újból felmérték az erőd akkor még szabad szemmel látható falait.¹¹ A folyamszabályozási munkák befejezésekképpen a vizafogói partszakaszt feltöltötték és árvízvédelmi gáttal látták el, így az eredetileg folyóparti római erődítmény mintegy 250 méterrel került távolabb a Duna újonnan kialakított partjától.

⁸ RÓMER F.: Pannonia területén Magyarországon fennmaradt néhány római váráról. *Archaeologiai Közlemények* (1862) 33-53.

⁹ RÓMER 1862, i. m. 83. II. tábla 11 és 12.

¹⁰ HAVAS 2019, 120.

¹¹ NÉMETH 1999, i. m. 142.

4. kép

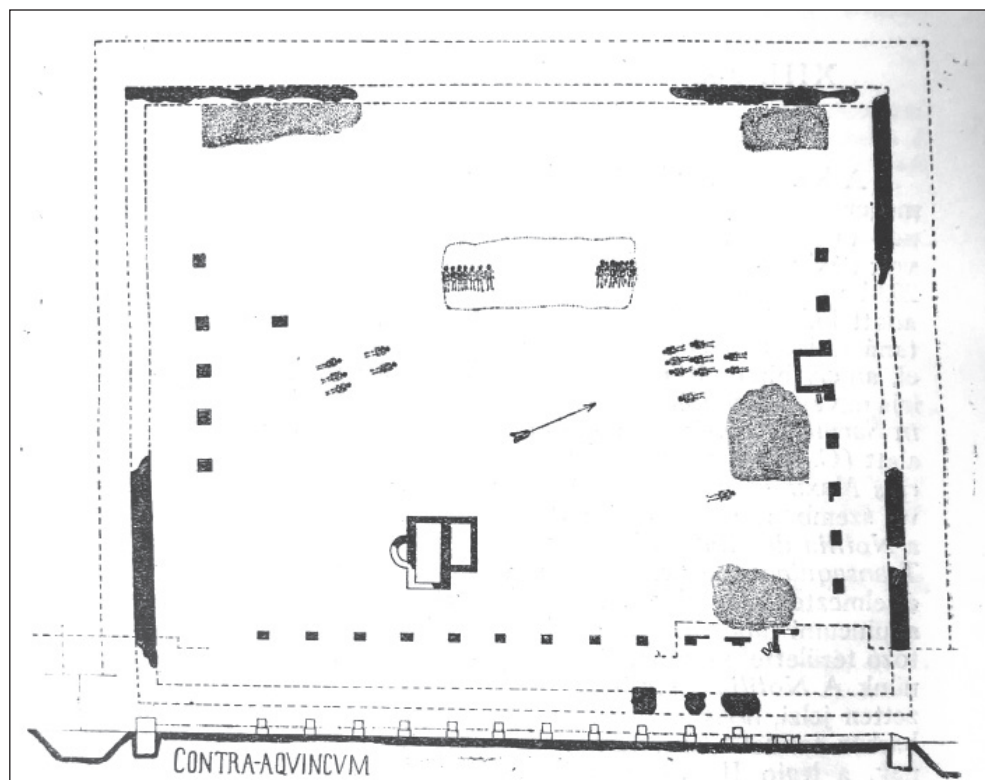
Rómer F. felmérése a Rákos-pataki erődről az 1860-as évek elejéről.

Ugyanennek a folyamszabályozási munkának a részét képezte a Hajógyári-szigettől keletre lévő kis zátonysziget (Fürdő-sziget) 1873-ban megkezdett kikotrása is, amelynek során négy, római kori hídpilléreként azonosított cölöprácsköteg került elő.¹² A cölöprácsok sora kijelölte a feltételezett híd irányát, amely az aquincumi legiotábor és a tárgyalt erődünk között vezetett, így széleskörben elfogadottá vált, hogy a híd a két katonai létesítményt kötötte össze.¹³

Zsigmondy Gusztávnak köszönhetjük a Fürdő-szigeten talált hídpillérek felmérését, ugyanő az eddigieknél jóval pontosabb alaprajzot készített az erődről is, ame-

¹² RÓMER F.: Egyveleg. *Archaeologiai Értesítő* 7 (1873) 223-224., 224. NÉMETH 1999, i. m. 142 skk.

¹³ A hídhoz kapcsolódó kérdésekről, kritikai észrevételekről újabban: CSIKI J. A.: Állt-e állandó híd a Dunán a római korban Aquincumnál? In: FARKAS I. G. – SZABÓ A. (szerk.): *Res Militares Antiquae. Ókori hadtörténeti és fegyvertörténeti konferencia tanulmányai*. Pécs, 2013. Február 22-23. Pécs, 2013 21-33.

5. kép

Zsigmondy G. 1870-es évekből származó felmérése a Rákos-pataki erődről, az erődfalak maradványaival, az oszlopbázisokkal és az apszisos parancsnoki épülettel (a képen jelzett hantolósos sírok középkoriak).

lyet későbbi tanulmányok előszeretettel vettek át (5. kép).¹⁴ Az általa közölt alaprajzon az erődön belül új elemként jelenik meg egy több helyiségből álló, déli oldalán apszissal záródó kisebb köépület. Újdonság az is, hogy az erődfalak belső oldala mentén futó oszlop- vagy pillérbázisok a nyugati oldalon hiányoznak, ami a híd itteni becsatlakozásával egyébként jól magyarázható. Végezetül több, egymástól jól láthatóan elkülönülő, téglalap alakú jelenséget láthatunk, bennük szorosan egymás mellett fekvő csontvázak rajzaival. Nyilvánvalóan tömegsírokról van szó, azonban korukra vonatkozó konkrét adatokkal nem rendelkezünk.

Az erőddel kapcsolatosan az 1870-es évekig bezáróan ismertté vált megfigyeléseket Salamon Ferenc foglalta össze Budapest várostörténeti monográfiájában.¹⁵

¹⁴ KUZSINSZKY Bálint: Az aquincumi castra kérdése. *Archaeológiai Értesítő* 17 (1897) 395-405., 404-405.; NAGY 1942, i. m. 748, 31. kép

¹⁵ SALAMON F.: *Buda-Pest története. Első rész, Buda-Pest az ókorban*. Budapest, 1878, 329 skk.

A 19. század végétől ismét kikerült az erőd a régészeti kutatások célkeresztjéből, falait részben elhordták, részben visszatemették. Szilágyi János, az Aquincumi Múzeum régésze az 1940-es években már kénytelen volt megállapítani, hogy a feladásba került romok pontos helye bizonytalan.¹⁶ Korábbi térképek és terepbejárás segítségével tudta csak újból beazonosítani a helyszínt, igaz azt is közölte, hogy egy kisebb falszakasz még látható a felszínen.

Ha további terepi kutatás nem is történt, de Nagy Lajos jóvoltából az 1930-es évekig ismertté vált leletek kiértékelése és az erőd építéstörténetének vázlatára került a Pauly Wissowa ókortörténeti lexikon *Transaquincum* címszavában,¹⁷ valamint a Budapest Története 1. kötetében.¹⁸ Eszerint az erődítmény a közeli Rákospalotán talált Kr. u. 185-re keltezhető építési felirat alapján már a Kr. u. 2. század végén kiépült volna, a 4. század második felében pedig kisebb javításokat végeztek rajta.¹⁹

A legutóbbi összefoglalásokban is ugyanezzel az építéstörténeti kerettel számolt a kutatás.²⁰

A 2018-ban meginduló modern ásatások és azok eredményei

Budapest fejlődésével az erőd közvetlen környezete is fokozatosan átalakult. A korábban még szabad szemmel látható erődfal-szakaszokat fokozatosan betemették és idővel új ipari létesítmények épültek ki a térségben ismét elfedve a lelőhelyet. Az 1960-as években az Erdért Sportegyesület futballpályája került az antik romok fölé.

A 2000-es évek elején változás történt a tulajdonosi viszonyokban, majd felszámolták a sportpályát és parkoló, illetve építkezési felvonulási területet alakítottak ki annak helyén. Sajnos ezekben az években (valamikor 2011 és 2017 között) illegális földkitermelés is történt több méter mélységig, ami az erőd teljes középső részét is érintette, elpusztítva a régészeti rétegek zömét.²¹

Ezekben az években többféle változatos elgondolás röppent föl a terület hasznosítására vonatkozóan, amelyek közül végül egy lakópark megvalósításának terve került elfogadásra.

2018-ban ezen tervezett lakópark építési munkálatai előtt próbafeltárást végzett a Budapesti Történeti Múzeum, tisztázandó a római erőd falainak pontos helyét. A

¹⁶ SZILÁGYI J.: A Rákospatak-menti római erődítmény és fahíd. *Archaeologiai Értesítő* 76 (1949) 73-79, 73.

¹⁷ NAGY L.: *Transaquincum. Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (1937) Band VI A,2 2148-2150., 2148 sk.

¹⁸ NAGY 1942, i. m.

¹⁹ NAGY 1942, i. m. 747 skk.

²⁰ VISY Zs.: *A római limes Magyarországon*. Budapest, 1989 81 sk.; VISY Zs.: *A ripa Pannonica Magyarországon*. Budapest, 2000, 58.

²¹ A pusztítás mértékét a 2023-ban végzett feltárásunk során dokumentálni tudtuk.

6. kép

A Rákospataki erőd déli fala a 2019-ben megkezdett megelőző feltárás során.

7. kép

A Rákospataki erőd északi fala és a falat belülről kísérő oszlopbázisok sora a 2019-ben megkezdett megelőző feltárások során.

Az alábbiakban a 2019-ben megkezdett modern kutatások eredményeit foglalom össze, kitérve az erőd építéstörténetére, funkciójára és néhány kiemelt leletre.

Feltárásaink az erőd középső- és délkeleti részét érintették, az erőd keleti falának sávja kívül esett a lakópark építési kontúrján, így feltárására nem kerülhetett sor. Szintén nem tudtuk kutatni az erőd fal nyugati zónáját, mivel ez a mai Népfürdő utca alatt húzódik.

²² Ezúton is szeretném megköszönni az ásatáson résztvevő valamennyi kolléga, múzeumi szakember, a technikai személyzet, a kézi földmunkát végző munkások, a régészhallgatók és nem utolsósorban a lelkes önkéntesek odaadó munkáját, amelyet sokszor nehéz körülmények között kellett magas színvonalon végezni.

Az erőd alaprajzának és pontos kiterjedésének meghatározásában kiemelten fontos eredmény volt, hogy előkerült mind az északi, mind a déli oldalon az erődfal hosszabb-rövidebb szakasza, valamint ezen falszakaszokat belülről kísérő oszlop (vagy pillér?) bázisok néhány eleme (6–7. kép). Az erőd észak-déli kiterjedése így 79 méterben adható meg (a kelet-nyugati kiterjedést a kutatási felület fent említett határai miatt nem tudjuk meghatározni).

Az előkerült erődfalak (pontosabban erődfal alapozások) teljes szélessége nem volt mérhető, mivel az erőd pusztulását követő évszázadok során az építőanyagként felhasználható köveket jórészt kitermelték. A falkiszedések szélességéből kalkulálva nagyjából 280–300 cm közötti lehetett eredetileg az alapozás szélessége.

A fal alapozásába közepes méretű mészköveket, illetve helyenként téglákat raktak, kötőanyagként pedig masszív kavicsos habarcsot használtak. Mindenképp kiemelendő, hogy az erődfal építésénél másodlagosan felhasznált római köemlékek (spolia) nem mutathatók ki, ami kronológiai támpontot is jelent, ugyanis csak a Kr. u. 4. század közepétől kezdenek nagyobb számban kora- és középső császárkori köemlékeket (oltárköveket, építészeti tagozatokat, sírköveket) beépíteni az újonnan létesített középületekbe, katonai létesítményekbe.

Az erődfal alapozásának legalsó kősorát mintegy 10–20 cm vastagságú finom, aprókavicsos sóderágyra helyezték el (8. kép), aminek valószínűleg a talajvíz elleni védekezés lehetett az indoka.

Az erődfalak belső oldalától 4-5 méter távolságban lévő oszlop (vagy pillér?) bázisokat mészkő és téglá vegyes felhasználásával építették, kötőanyagként ugyancsak

8. kép

A déli erődfal alapozása a sóderágygal.

9. kép

Az erőd parancsnoki épülete feltárás közben, délről fotózva.

10. kép

Az erőd parancsnoki épülete és környezete a feltárás során (drónfotó).

kavicsos habarcsot alkalmaztak. Az átlagosan 1,3×1,3 m kiterjedésű bázisok közötti távolság 3 és 3,5 méter között mozgott. A pannoniai tartományokban példa nélküli ez a konstrukció, de a birodalom dunai provinciáiból akad néhány párhuzam.

Boiotro (Passau-Innstadt, Németország) késő római erődjében például az erődfalakhoz belülről hozzáépített gabonátároló épületek és egyéb gazdasági építmények tartóoszlopainak tartják az erődünkhöz hasonló méretű és szerkezetű bázisokat. Az Al-Duna vidékéről pedig Sucidava (Celei-Corabia, Románia) Kr. u. 270 körül épített erődje említhető, ahol legénységi barakkok homlokzatához tartozó oszlopok/pillérek alapozásaiként határozták meg az előkerült bázisokat.

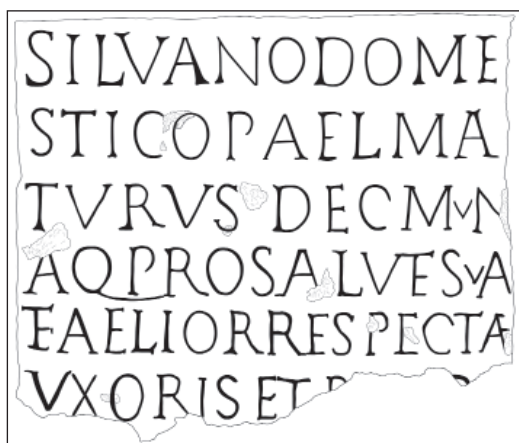
A 2019. évi feltárásunk egyik jelentős eredménye volt, hogy az erőd területén belül megtaláltuk a 19. században már felmért többhelyiséges, 9×7 méter kiterjedésű apszisos kőépítményt (9–10. kép). A korábbi felmérésektől eltérően azonban eggyel több, vagyis összesen négy helyiségből állt az épület. Falai 60–80 cm vastagságúak voltak, rajtuk néhol

sárga agyagos vakolás nyomait figyelhettük meg. Csak az alapozás készült kőből, a felmenő falazatot vályogtéglából húzták fel. Az épület funkciójára vonatkozóan korábban felmerült, hogy római fürdőépület lenne, erre azonban semmiféle bizonyítékot nem találtunk, alaprajza és méretei alapján inkább parancsnoki épületre gondolhatunk.

Az erőd építéstörténetére vonatkozóan számos fontos adatot szolgáltatott az egyik Kr. u. 4. századi római kút, amelynek kávját jórészt másodlagosan felhasznált római feliratos- és reliefszemes köemlékekből, építészeti tagozatokból, valamint ugyancsak másodlagosan felhasznált téglákból alakították ki.

A köemlékek közül kiemelkedik három feliratos oltárkő, amelyek rövid leírását az alábbiakban közlöm:

11–12. kép

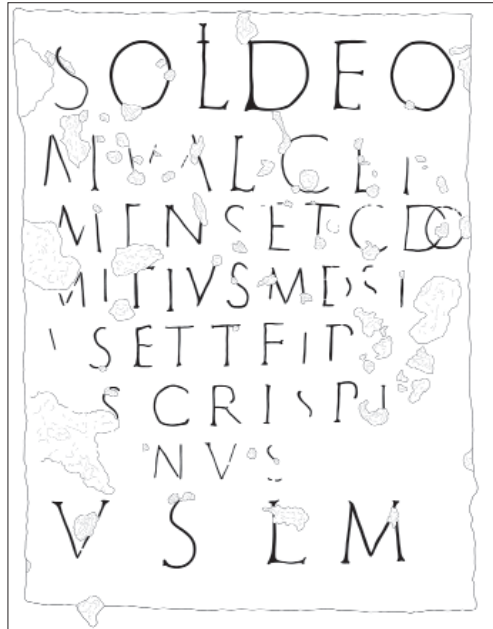
Silvanus Domesticusnak dedikált oltárkő felső felének töredéke.²³

Felirata: *Silvano Dome/stico P(ublius) Ael(ius) Ma/turus dec(urio) mun(icipii) / Aq(ui)ncensium pro salut'e sua / e't Aelior(um) Respecta'e / uxoris et R[...]*

Magyar fordítása: Silvanus Domesticusnak (szentelve)! Publius Aelius Maturus az aquincumi municipium városi tanácsának tagja (állítja) saját maga és felesége Aelia Respecta, valamint Aelia R[...] jólétéért.

Keltezése: Kr. u. 120-as évek és 194 között.

²³ Lelőkörülmény: a kút kávjából (SE-63) került elő másodlagosan beépítve, írással lefelé. Leírása: az oltárkő három oldalát díszítették, hátul csupán durvára faragták. A koronázótág szélein plasztikus párnatagokat faragtak ki, amelyeket a homlokzati oldalon hatszirmú rozettával díszítettek. Közöttük korongmotívumot faragtak ki. Az abacust mindhárom oldalon ékvésett levelekkel díszítették. Az oltárkő megmaradt magassága: 50 cm, szélessége a koronázótagnál 35 cm, az oltártörzsnél 28 cm, vastagsága az abacusnál 26 cm, az oltártörzsnél 21 cm. Anyaga: mészkő.

13–14. kép
Mithrasnak (*Sol Deus*) dedikált oltárkö.²⁴

Felirata: *Sol̄i Deo / M(arcus) Val(erius) Clēmens et C(aius) D̄omitius Mēsi?[/]/us
et T(itus) Fir[miu?]/s Crispi/nus /v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)*

Magyar fordítása: A Napistennek (vagyis Mithrasnak) ! Marcus Valerius Clemens, Caius Domitius Mesi?[/]us és Titus Firmius? Crispinus fogadalmukat szívesen teljesítették mert (az isten) megérdemelte.

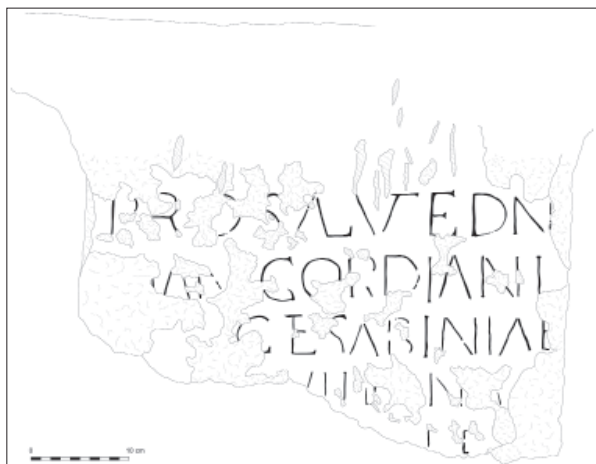
Keltezése: Kr. u. 3. század eleje.

²⁴ Lelelkörülmény: a kút kájából (SE-63) került elő másodlagosan beépítve, írással lefelé. Leírása: az oltárkö három oldalát díszítették, a negyediket csupán durvára faragták. Bal szélén a kiugró tagozatokat levették a másodlagos felhasználás során. Sérült, kopott koronázótagjának szélein negyedköríves sarokakrotérionokban volutás palmattákat faragtak ki. A sarokakrotérionok között korongmotívumot képeztek ki benne hatszirmú rozettával. Az oltárkö magassága: 92 cm, szélessége a koronázótagnál: 37 cm, az oltártörzsnél: 32 cm, megmaradt szélessége az abacusnál: 42 cm, vastagsága az abacusnál: 24 cm, az oltártörzsnél: 23 cm. Anyaga: mészkő.

15–16. kép

III. Gordianus és felesége
jólétéért állított oltárkö felső
részének töredéke.²⁵

Felirata: *Pro sa^lu^te d(omini)
n(ostr) / M(arci) An^t(onii)
Gordiani / [p(ii) f(elicis)
Au]g(usti) e^t Sabiniae / [Tranq]
uill[i]na[e / Aug(ustae) .+. / ...]*

Magyar fordítása: A mi urunk
Marcus Antonius Gordianus
császár és Sabinia Tranquillina
császárné jólétéért...

Keltezése: Kr. u. 241–244.

A feliratos oltárköveket tehát a Kr. u. 2. század eleje és a 3. század közepe közötti időszakban faragták ki, a legkésőbb Kr. u. 241 és 244 között. Eredeti felállítási helyüket nem ismerjük, mindegyik másodlagos felhasználásból, a kút falába beépítve került elő. Ez két dologra hívja fel a figyelmünket; egyrészt a kút nem létesíthették Kr. u. 244 előtt, másrészt az erőd területéről a 19. század során előkerült, pontos lelőköri-műhely-adatokkal nem rendelkező, Nemzeti Múzeumba szállított kőemlékeket nem használhatjuk fel az erőd építési idejének meghatározásához.²⁶

²⁵ Lelőköri-műhely: a kút bedőlt kőanyagából (SE-57) került elő, de eredetileg a kút kő kávéjához tartozhatott, ahová másodlagosan, spoliaként építették be. Leírása: az oltárkö három oldalát díszítették, hátul csupán durvára faragták ki. Homlokzati oldalán és a jobb mellékoldalon a párkányzat kiugró elemeit levették a másodlagos felhasználás során. Koronázótagjának szélein negyedköríves, díszítetlen sarokakrotériumokat faragtak ki. Megmaradt magassága: 64 cm, megmaradt legnagyobb szélessége: 64 cm, vastagsága az oltártörzsnél: 22 cm. Anyaga: mészkő.

²⁶ A 19. századi kőemlékek felsorolását lásd: NAGY 1942, i. m. 762, 7. jegyzet

Az oltárköveken kívül különféle építészeti tagozatok töredékei (oszlopok, küszöbkövek, boltívajtás elemei, kváderkövek) is előkerültek a kútból, többük felületén habarcsmaradványok és másodlagos égés nyomai mutatkoztak. Mindez arra utal, hogy tűzvészben elpusztult épület (épületek) bontási kőanyagát is felhasználták a kút építéséhez. Összességében a faragott köemlékek nagyarányú másodlagos felhasználása abba az irányba mutat, hogy a kút inkább a Kr. u. 4. század második felében készíthették.²⁷

Több bélyeges téglá is előkerült a kút kávjából és a kútgödör visszatömörített betöltéséből. Zömük a Kr. u. 4. századból származott, de korábbra keltezhető, újból felhasznált példányok is akadtak, ami jól mutatja, hogy a bélyeges téglák – hasonlóan a másodlagosan beépített faragott köemlékekhez – nem alkalmasak az erőd építési idejének meghatározására.

17. kép

Alján falazótéglákkal kirakott római kori tárolóverem a rákos-pataki erőd déli fala mellett.

A feltárás során több kisebb-nagyobb, változatos formájú késő római gödör is előkerült, amelyek gazdasági funkciót tölthettek be. Közülük külön jelenségsoportot alkottak a vízszintes aljú, függőleges, vagy lefelé kiszélesedő falú tárolóvermek, amelyek az erődön belül és annak közvetlen közelében is megtalálhatóak voltak.²⁸

²⁷ Feliratos és/vagy faragott köemlékek (oltárkövek, sírkövek) eredeti felállítási helyükről történő célzatos elhurcolása és beépítése új építményekbe nem jellemző a Kr. u. 4. század közepe előtti időszakra.

²⁸ Az erődben és annak közelében előkerült tárolóvermeket Rudan Kata, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem régészhallgatója dolgozta fel BA-s szakdolgozatában. RUDAN K.: *A rákos-pataki késő római erőd tárolóvermei (leletanyag, funkció, értékelés)*. BA szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus

Több esetben falazótéglákkal rakták ki akkurátusan, „padlószerűen” a tárolóverem alját (17. kép). A főként szemes gabona tárolására szolgáló vermeknek a helyőrség ellátásában volt szerepük.

Minden római kori katonai létesítményt védőárok (*fossa*) vett körül, amelyet az árok kitermelt földjéből emelt földtöltés (*agger*) egészített ki. Nem mulasztottak el védősáncot létesíteni még a kisebb őrtornyoknál sem, ezért volt számunkra különös, hogy sokáig nem találtuk nyomát az erőd védőárkának, noha a déli erőd fal mellett mintegy 25 méteres sávban is teljes feltárást végeztünk. Azonban 2023 tavaszán a szomszédos telken végzett ásatás során váratlanul egy nyugat-keleti irányú széles árok került elő, betöltéséből római kori téglákkal és Kr. u. 4. századi érmekkel (18. kép).²⁹ Az árok átmetszése során egyértelművé vált, hogy ez volt a római erőd déli védőárka, amely meglehetősen nagy távolságra, 77 méterre húzódott az erőd déli falától, szélessége 9 métert, mélysége pedig 2,4 métert tett ki.

Az erőd építéstörténetére vonatkozóan sokat mondó adat, hogy hiányoznak a Kr. u. 1–3. század jellegzetes kerámia csoportjai (terra sigillata, pannoniai pecsételt áru, korai „S” profilú edények stb.), ezzel szemben jelentős számban került elő mázas kerámia, amely a pannoniai provinciák egyik legjellegzetesebb leletcsoportját jelenti a Kr. u. 4. században. A több mint félezer előkerült érem is néhány kivételtől eltekintve a Kr. u. 4. századból származik. A kerámia- és az éremanyag tehát régészeti oldalról azt bizonyítja, hogy az erőd nem épülhetett meg az első tetrarchia, vagyis a Kr. u. 3. és 4. század fordulója előtt.

Az erőd megépülésének idejét azonban tovább pontosíthatjuk. A szakirodalomban jól ismert az egyik késő római forrásunk, a *Consularia Constantinopolitana* Kr. u. 293/294-re adatolt bejegyzése, amely szerint „*his co(n)s(ulibu)s castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia*” (Chron. min. I. 230), vagyis Diocletianus és Maximianus consulsága alatt (a rómaiak) Aquincummal és Bononiával szemben erődöket létesítettek szarmata földön.³⁰ A tárgyalt Rákos-patak menti erőd pont az aquincumi legiotáborral szemben (*contra Aquinco*), szarmata földön (*in Sarmatia*) fekszik, és amint láttuk a leletanyag is alátámasztja a tetrarchia kori keltezését.

Az idézett antik forrásban szereplő, Diocletianus császár uralkodása alatt Aquincummal és Bononiával szemben megvalósult erődépítések indítéka a Kr. u. 280-as évek végének, 290-es évek első felének szarmataellenes, offenzív római külpolitikájában keresendő, amely komoly háborúval, ezen belül több, szarmata területen folytatott hadjáratral járt együtt.³¹

Egyetem, BTK, Régészettudományi Intézet

²⁹ Budapest XIII. ker., Népfürdő u. 45 és Bodor utca sarka. Gálvölgyi Orsolya (Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály) ásatása.

³⁰ A forráshely részletes elemzését lásd: Kovács 2001, i. m., 142 skk. Kovács P. szerint a „*contra Acinco*” kifejezés nem a tábor nevét jelöli, hanem csupán annak elhelyezkedését jelzi. Kovács 2001, i. m. 143.

³¹ E hadjáratokhoz lásd: Kovács 2001, i. m.

18. kép

A rákos-pataki erőd déli védőárkának metszetfotója.

Ebben a történelmi helyzetben kell újraértelmeznünk az aquincumi híd kérdését is. A Margit-hídtől északkeletre, a pesti oldal közelében, a Rákos-patak torkolata előtt elhelyezkedő egykori Fürdő-sziget 1870-es években történt kikotrásakor négy „vasalótalp formájú” facölöp köteget találtak, amelyek formai- és szerkezeti jegyei egyértelműen római kori hídpilléralapozásra utaltak.³² Az egymás mellett lévő hídpilléralapozások sorából ki lehetett szerkeszteni a híd nyomvonalát, amely egyértelműen az aquincumi legiotábor és a rákos-pataki erőd között húzódott. Ez egyben azt is jelenti, hogy a híd és az annak hídfőállásaként értelmezhető rákos-pataki erőd egyszerre épült meg, együttesen alkottak egy komplex konstrukciót. A hidak és a hozzájuk tartozó hídfőállás(ok) egymástól elválaszthatatlan épített egységet alkottak a Római Birodalom határfolyóin. Másként fogalmazva, nem képzelhető el a határfolyókon keresztül barbár területre vezető híd a hidat biztosító katonai létesítmény nélkül. A Rákos-patak menti erőd (Contra Aquincum) és az aquincumi híd esetében is ugyanez a helyzet. A hidat és hídfőállását, tehát Kr. u. 293/294-ben,

³² Az aquincumi hídhöz: NAGY 1942, i. m., 749 sk.; Németh 1999, i. m. 142 sk. A híddal és annak szerkezetével kapcsolatos problémákhoz újabban: CSIKI 2013, i. m.

Diocletianus császár ekkor zajló 4. szarmata-ellenes hadjáratához kapcsolódóan építették. A híd későbbi szerepe Aquincum és a Barbaricum közötti összeköttetés biztosítása lehetett, bár erre vonatkozóan biztos adatokkal nem rendelkezünk. Csupán egyetlen késő római forrás közvetett utalása áll rendelkezésünkre a híd Kr. u. 4. századi történetének kutatásában. Ammianus Marcellinus említi a quadok és szarmaták ellen Kr. u. 374–375-ben viselt háború kapcsán, hogy a seregével Aquincumba érkező I. Valentinianus császár hajókat gyűjtött össze és sietve hidat veretett, de végül nem itt, hanem egy másik ponton tört be a quadok területére (Amm. Marc., XXX, 5). Amennyiben az aquincumi híd ekkor épségben állt volna, nyilván nem rendelte volna el a császár egy újabb híd (hajókon nyugvó ponton híd) létesítését. Tehát vagy nem állt ekkor már a híd, vagy ami valószínűbb, használhatatlan állapotban lehetett a Kr. u. 374. évi barbár támadás következtében.

Véleményem szerint a híd fennállásával az erőd (hídfőállás) rómaiak általi kiürítésének időpontjái számolhatunk, amire talán csak a Kr. u. 5. század elején került sor.³³

A 2023 őszén befejeződő ásatások Budapesti Történeti Múzeumba kerülő, bőséges leletanyagának feldolgozása és kiértékelése révén bizonyára még számos új ismerettel fogunk gazdagodni az erőddel, egyúttal a korszak történetével kapcsolatban. Érdeemes lesz többek között az előkerült nagyszámú építészeti tagozat részletes elemzését is elvégezni választ keresve arra a kérdésre, hogy mely darabok sorolhatók az erőd épített elemeihez és melyek tekinthetők Aquincumból elhurcolt spoliának.

---

³³ A *Frigeridus dux* névbélyeges téglák építőanyagként történő ismételt felhasználása arra utal, hogy az erődöt Kr. u. 374/375 után még használták a rómaiak. A felhagyás kérdésében döntő az erődtől délre eddig előkerült két, hantolások rítusú késő római/hun kori sír interpretálása (*foederati* vagy pedig a római kort követő hun időszak sírjai?). Az egyik sír feldolgozásához lásd MÉSZÁROS Boglárka – MENDE Balázs Gusztáv – TÜRK Attila: *A prestigious Hunnic inhumation grave from Budapest in the shadow of a late Roman fortress wall* címmel készülő tanulmányát a *Steppe tribes on the eve of the Great Migration of Peoples* (eds.: A. Karazhigitova et alii, Aktobe-Astana 2023) tanulmánykötetben.

AZ EGYHÁZTÖRTÉNET HELYE A KATOLIKUS TEOLÓGIÁBAN

A keresztény hit tanításának (azaz aktualizáló magyarázatának és továbbadásának) immár kétezer éve tartó történetéhez a késő ókor óta hozzátartozok e tanítás rendszeres és módszeres – vagyis tudományos – művelésének igénye, ami a tudásanyag halmozódásával együtt a XIII. századtól kezdve a teológia tudományán belüli differenciálódás, strukturálódás irányába hatott.¹ Bár manapság minden katolikus teológiai fakultáson van egy vagy több egyháztörténeti tanszék,² ez csak a XVIII. század közepének fejleménye, ráadásul az új tantárgyat egy ideig a felvilágosodás „trójai falóvának” tekintették a skolasztikus teológia erődítményében. Mi volt ennek az oka, és a történeti stúdium hogyan integrálódott a hittudományba, majd milyen kapcsolatba került a többi diszciplínával?

Az egyháztörténet, mint teológiai tantárgy születési körülményeit pontosan ismerjük: 1742. november 20-án tartották az első, speciálisan egyháztörténeti lekción a jezsuiták vezető tanintézetében, a Collegio Romanóban. Illusztris hallgatóság gyűlt össze, bíborosok és más főpapok, mondhatnánk, római társasági esemény volt ez; a reprezentáció talán nemcsak a történelem szeretetének szolt, hanem annak is, hogy az új tantárgy bevezetésére XIV. Benedek pápa személyes kívánságára került sor.³ Nem sokkal később, 1754-ben a nagyszombati egyetem ugyancsak jezsuita vezetés alatt álló teológiai fakultásán is külön beosztásként jelent meg az egyháztörténet (historia sacra) professzora; de ennek háttérében nem annyira a római minta követése, mint inkább az uralkodónő, Mária Terézia birodalmi-szintű tanügyi reformja állt.⁴ Mind a római, mind a bécsi iniciativa a teológiai oktatás korszerűsítésének programjába illeszkedett, s ehhez nélkülözhetetlenek tartottak egy olyan történeti megalapozást, amely egyúttal szemléleti változást is előidéz.⁵

¹ Részletesebben lásd Ghislain LAFONT: *A katolikus egyház teológiatörténete*. Budapest, Atlantisz, 1998.

² A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán kettő: Ókeresztény egyháztörténeti tanszék, Közép- és újkori egyháztörténeti tanszék.

³ Riccardo G. VILLOSLADA: *Storia del Collegio Romano. Dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù*. (Analecta Gregoriana 64.) Romae, Typis Pontificiae Universitatis Gregoriana, 1954. 249–255.

⁴ HERMANN Egyed - ARTNER Edgár: *A Hittudományi Kar története. 1635–1935*. (A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története, 1.) Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938. 103–105.

⁵ Ugyanez a törekvés jelentkezett nem sokkal korábban a protestáns közegben is, amint ezt hang-

Nem arról van szó azonban, hogy az egyházi műveltség korábban híján lett volna a történelem iránti érdeklődésnek, vagy a történetiség szempontjának. Sőt, maga az újszövetségi szentírás, mint az első keresztény nemzedékek reflexiója tekinthető ezek kiindulópontjának. E reflexió egyik pillére, hogy amit az evangélium Jézus Krisztusról mond, az nem időtlen mítosz, hanem a kronológiába beilleszthető eseménysor, amely a kortársak számára közérthető módon – uralkodók, helytartók említésével – elhelyezhető a múltban; az „Apostolok cselekedetei” pedig történelmi emléket állít az első keresztény közösségeknek, azért, hogy az utókor ezt a példát kövesse. Nyilvánvaló persze, hogy egyik esetben sem a megismerhető történelmen van a hangsúly, hanem az átélhető hiten.⁶ De a következő évszázadok egyházi történetírása is inkább forrása a modern történettudomány kutatásainak, semmint normája. Ez esetben a differenciát nem az eseménytörténet megbízhatósága jelenti, hanem az üdvtörténeti szemlélet és a moralizáló attitűd. Az üdvtörténeti szemlélet ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a történelmi események egyetlen és elégséges magyarázó elveként – ószövetségi mintákat követve – az isteni akarat jelenik meg a korai keresztény történetírásban. Az egyháztörténet-írás atyjaként tisztelt Caesareai Euszebiosz (†340 k.) így értelmezi a diocletianusi keresztényüldözést (próbatétel az egyházban elharapódzott gonoszság miatt) és a konstantini fordulatot (isteni könyörület).⁷ Tours-i Gergely püspök is (†594), aki megírta a frankok történetét, először kötelességszerűen átismétli az üdvtörténet eseményeit, kezdve Ádámtól és Évától; saját anyagához pedig olyan magyarázatokat fűz, melyek az emberi bűnök/isteni büntetés vagy a megtérés/isteni kegy sémáját követik.⁸ Mégis, e bibliai alapokon nyugvó történelem-értelmezés öröksége, hogy „a későbbi nyugati szövegkritika részben a szintiszta hagyomány keresésének zsidó és keresztény gyakorlatából bontakozott ki”.⁹

Az a szemléleti változás, mely az újkor római katolikus egyházában – saját múltjára nézve – a történeti források kritikus vizsgálatát emelte normává, a XVII. században következett be, egyrészt hitvédelmi okból, másrészt a szerzetesrendek közötti rivalizálásnak köszönhetően. A szentkultusz protestánsok általi elutasítása indította a Jézus Társaságán belül alakult munkacsoportot, a bollandistákat a szentek középkori legendáinak felülvizsgálatára, csak hogy ez a buzgalom beleütközött a régi rendek ellenállásába. A kármeliták, akiknek alapítási legendáját ekkor teljesen hiteltelennek nyilvánították, még az inkvizíciót hívták segítségül; egy francia

---

súlyozza Christoph MARKSCHIES: *Arbeitsbuch Kirchengeschichte*. (Uni-Taschenbücher für Wissenschaft) Tübingen, Mohr/Siebeck, 1995. 150–151.

⁶ Erről részletesebben lásd Martin HENGEL: *Óskeresztény történetírás*. Budapest, Kálvin, 2010.

⁷ *Euszebiosz Egyháztörténete*. Ford. Baán István. (Ókeresztény írók 4.). Budapest, Szent István Társulat, 1983. 348–349. 373.

⁸ TOURS-I Gergely: *Korunk története. A frankok története*. Ford. Mezei Mónika – Adamik Tamás. Pozsony, Kalligram, 2010. – A későókori, középkori keresztény történetírás jellegzetességeinek áttekintése Ernst BREISACH: *Historiográfia*. Budapest, Osiris, 2004. 86–105, 133–140.

⁹ BREISACH i. m. 87.

bencés viszont, Jean Mabillon (†1707), amikor egy jezsuita St. Denis apátságának okleveleit minősítette koholmánynak, válaszul kidolgozta az oklevéltan normáit, a történeti források kritikus vizsgálatának szempontjait.¹⁰ Ezzel nemcsak a történetkritikai módszer alapjait fektette le, hanem új távlatokat nyitott a történettudomány egésze számára (többek közt Marc Bloch értékelése szerint). Ám e jelentős fejleményből a teológiai stúdium mégsem profitált azonnal, legalábbis a jezsuiták által uralt katolikus felsőoktatásban nem. Sőt, éppenséggel itt mutatkozott ellenállás, mert miközben a jezsuita tanárok – Magyarországon is – buzgó és színvonalas művelői lettek a történetírásnak, úgy vélték, hogy a történetiség szempontjának beemelése a hittudományba (keletkezés, fejlődés, immanens ok-okozati magyarázat) megfosztaná a hagyományos teológiát „a szigorú bizonyítások fegyverzetétől”, azaz skolasztikus jellegétől.¹¹

Tulajdonképpen ezt az ellenállást törte meg XIV. Benedek pápa és Mária Terézia királynő azzal, hogy a XVIII. század közepén „felülről” bevezették az egyháztörténet oktatását a teológiai fakultásokon. A döntés hátterét a korszellemben, a felvilágosodásban kereshetjük, némileg különböző hangsúlyokkal. A pápára és környezetére azon, itáliai felvilágosult egyháziasságnak nevezett irányzat gyakorolt hatást, melynek legjelesebb képviselője Ludovico Antonio Muratori volt (†1750), akit forráskiadványai mellett a túlzásoktól megtisztított vallásosság (regolata devozione) propagálása tett népszerűvé. Mivel ennek a törekvésnek a szimpatizánsai – Itálián kívül is – az ideált az ókeresztény korban lelték fel, utána viszont sok kiküszöbölendőt találtak, az egyháztörténet komoly rangra emelkedett szemükben.¹² A Habsburg-birodalomban emellett annak is jelentősége lett, hogy a jövőendő papság számára kellő útmutatást adjanak az államegyháziság felvilágosult abszolutista értelmezése terén, itt tehát az uralkodói egyházfőiség melletti történeti érvelés jelentkezett új elvárásként.¹³ Amikor az újonnan bevezetett teológiai tárgyhoz megfelelő tankönyvet kerestek, II. József császár és oktatásügyi tanácsadói választása egy olyan műre esett, amely didaktikai előnyei mellett az államegyházi szempontot is érvényre juttatta, s még az sem jelentett problémát, hogy a szerző protestáns volt és a wittenbergi egyetem tanára (Johann Matthias Schröckh, Bél Mátyás pozsonyi evangélikus lelkész unokája). De az első „saját fejlesztésű” tankönyv is, a pesti Hittudományi Karon oktató Szvorényi Mihály munkája, a jozefinista elvárásoknak való megfelelés jegyében íródott. Később az egyháztörténet-tanítás bevezetésének ezen jellegzetességeit „születési rendellenességnek” tekintették, egyvalami azonban

¹⁰ HORVÁT Árpád: *Mabillon János, a diplomatika megalapítója*. Székfoglaló értekezésül. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885. 10–23.

¹¹ BALASSA Brúnó: *A történettanítás múltja hazánkban*. Neveléstörténeti forrástanulmány. Pécs, Dunántúli Egyetemi Nyomdája, 1929. 81.

¹² FORGÓ András: A katolikus felvilágosodás a német nyelvű történetírásban. *Világtörténet* 36 (2014) 239–265. 247–252.

¹³ HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) München, Aurora, 1973. 364–367.

érvényben maradt az akkor kijelölt feladatok közül: az egyháztörténet tanárának kellett előzetes történeti keretet adnia a többi teológiai diszciplína oktatásához.¹⁴

A XIX. században a katolikus egyháztörténezzel szembeni elvárások közé bekerült, sőt első helyre sorolódott az apologetika, a hitvédelem történeti megalapozása. Ez egyrészt a római nézőpont igazolását jelentette az egyházzakadásokra nézve, katolikus-ortodox és katolikus-protestáns relációban, másrészt a modernitás kihívásaira válaszolva azoknak a történelmi tényeknek a felszínre hozását, melyek az egyház civilizációs teljesítményét, valamint a pápaság kulturális-szociális elkötelezettségét támasztották alá. Amikor XIII. Leó elindította a vatikáni levéltárak fokozatos megnyitását (1881), ebben elsősorban az vezette, hogy – a Pápai Állam olasz megszállása után – a pápaságnak az olasz történelemben (s általában a történelemben) játszott szerepét méltányosan ítélik meg.¹⁵ XIII. Leó és munkatársai ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy az egyházellenes rágalmakat csak megalapozott érvekkel lehet hatástalanítani, amit a levéltári forrásoktól reméltek. Persze azzal is tisztában voltak, hogy e források nem mindig tüntetik fel kedvező színben az egyházat, de amint a pápa mondta: az egyház nem fél az igazságtól. Miközben tehát a történészek – vallási hovatartozástól függetlenül – jogot nyertek a források feltárására, a katolikus történészek megbízást kaptak az egyházas érzületű felhasználásra; e téren mintegy iránytű lett Ludwig Pastor hatalmas vállalkozása (*Geschichte der Päpste*).¹⁶

A XIX. századot, XX. század első felét meghatározó, levéltári forrásfeltáráson alapuló munkálkodás eredményeit azonban egy következő egyháztörténész-nemzedék már túlságosan „tény-központúnak” (pozitivistának) tekintette, és nagyobb teret adott volna az interpretációnak. Ezt a törekvést teoretizálta Hubert Jedin (aki egyébként a Trienti zsinat forrásanyagának feldolgozásával maradandót alkotott),¹⁷ amikor az egyháztörténet kettős elkötelezettségéről beszélt: a módszert tekintve a történettudományt kell követni, a kutatás tárgyának, az egyháznak a meghatározásánál pedig a katolikus teológiát; másként fogalmazva: a részleteket történész módjára kell interpretálni, az egészet viszont teológusként.¹⁸ A „jedin formula” mintegy

¹⁴ Az első magyarországi tankönyvekről részletesebben lásd GÁRDONYI Máté: *Katolikus egyháztörténet teológia és történettudomány határán*. In FAZEKAS Csaba – RADA János (Szerk.): *Az egyháztörténet-írás története Magyarországon*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2022. 7–19.

¹⁵ Giacomo MARTINA: *L'apertura dell'Archivio Segreto Vaticano: Il significato di un centenario*. *Archivum Historiae Pontificiae* 19 (1981) 239–307.

¹⁶ Thomas BRECHENMACHER: *Ludwig (Freiherr von) Pastor (1854–1928)*. In Jörg ERNESTI – Gregor WURST (Hg.): *Kirchengeschichte im Porträt. Katholische Kirchenhistoriker des 20. Jahrhunderts*. Freiburg-Basel-Wien, Herder, 2016. 277–290.

¹⁷ John O'MALLEY: *Hubert Jedin (1900–1980)*. In *Kirchengeschichte im Porträt* i. m. 193–201.

¹⁸ A német egyháztörténész téziséét először egy 1954-ben megjelent cikkben fogalmazta meg (*Kirchengeschichte als Heilgeschichte?*), amely magyarul is olvasható, Hubert JEDIN: *Az egyháztörténet mint üdvtörténet?* In BÁNKUTI Gábor et al. (Szerk.): *Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről*. (Seria nova historiae dioecesis Quinqueecclesiensis I.) Pécs, Történészceh Egyesület, 2018. 11–25.

inkarnálódott az ő nevével fémjelzett nagy egyháztörténeti kézikönyv-sorozatban, ami azt mutatja, hogy a vállalkozás nem lehetetlen;¹⁹ csak hogy vitát váltott ki az egyháztörténészek körében saját szakterületük identitását illetően, s ez összefüggött azzal az erjedéssel, mely a katolikus teológia egészére kihatott a II. Vatikáni zsinat (1962–1965) utáni években.²⁰ Az egyháztörténet, mint teológiai szakterület ebben az időben többféle kihívással küzdött. A zsinat papképzésről szóló határozata a teológiai oktatás egészének felülvizsgálatát indította el, és a dogmatika, liturgia, de más diszciplínák művelőit is a történeti fejlődés előtérbe állítására ösztönözte. Ez viszont felvetette a kérdést, hogy ha az egyes tárgyak maguk is súlyt fektetnek a történeti szempontra, akkor mi szükség van külön egyháztörténeti stúdiumra? Egy másik kihívás az ökumenikus törekvések felől érkezett: szabad-e még felekezeti jellegű egyháztörténetet tanítani? Harmadrészt voltak egyháztörténészek, akik szűknek érezték a teológia nyújtotta kereteket, és azt hangoztatták, hogy munkájuk független a hittudománytól, a kapcsolat csupán annyi, hogy az egyháztörténeti témák tárgyalásához szükséges bizonyos teológiatörténeti jártasság. Hozzá kell mindehhez tenünk, hogy időközben a történelemtudomány is fragmentálódott, úgyhogy a „jedini formulából” nemcsak a teológiai fundamentum kérdőjeleződött meg, hanem az is, hogy mit kell érteni a történelemtudomány módszereinek mérvadó voltán.²¹

Amikor a II. Vatikáni zsinat papképzésről szóló határozata irányelveket adott az egyházi tanulmányok felülvizsgálatához, a dogmatikára nézve többek közt előírta, hogy a dogmák értelmezését „az egyház általános történelmével összefüggésben” kell tanítani, a többi teológiai tárgy – köztük az egyháztörténet – számára pedig azt szabta feladatul, hogy anyagukat „Krisztus misztériumával és az üdvösség történetével eleven kapcsolatban” mutassák be.²² Ennek alapján a zsinat mérvadó teológusa, Yves Congar (†1995) azt hangsúlyozta, hogy a történeti szemlélet érvényre juttatására megóvhatja a hittudomány művelőit attól, hogy „azt tartjuk »a hagyománynak«, ami csak a minap jött létre, vagy az idők során többször is átalakult”.²³ A zsinat utáni teológia befolyásos alakja, Walter Kasper (*1933) szerint annak ellenére, hogy a dogmatika többé „nem a priori deduktív tudományként fogja fel magát, hanem történeti eljárást alkalmazó hermeneutikai tudományként”, speciális egyháztörténeti stúdiumokra továbbra is szükség van, mert míg a dogmatika „az

---

¹⁹ Hubert JEDIN (Hg.): *Handbuch der Kirchengeschichte*. 7 Bde. Freiburg-Basel-Wien, Herder, 1962–1979. – A főszerkesztő a sorozat általános bevezetőjében (Einleitung in die Kirchengeschichte) szögezi le a kettős elkötelezettség kívánalmát.

²⁰ A zsinat utáni évek szakmai vitáját mutatja be a leginkább időtálló publikációk közlésével: *Teológia és történettudomány* i. m.

²¹ Lásd ehhez még Wolfram HOYER: Kirchengeschichte als Heilgeschichte? Zum Geschichtsbild Hubert Jedins. *Angelicum* 79 (2002) 647–709.

²² Optatum totius. A II. Vatikáni zsinat határozata a papnevelésről, 16. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=8#OT16>

²³ Yves CONGAR: Az egyház története mint „locus theologicus” (1970). In *Teológia és történettudomány* i. m. 27–37. 30.

egyház élő hagyományának tekintélyét... és érvényességét állítja előtérbe”, addig az egyháztörténet „inkább e megélt hagyománynak az eredeti hagyománytól való... távolságát hangsúlyozza”.²⁴ Másként fogalmazva a dogmatika a hit normáinak történeti kialakulása, az egyháztörténet pedig a normákhoz való viszonyulás változásai iránt érdeklődik. Az egyháztörténeti kutatások eredményeinek figyelembe vétele a dogmatikán belül különösen az ekkleziológia (egyháztan) területén lehet gyümölcsöző, mivel a múltból örökölt, intézményi és mentalitásbeli struktúrák egyháztörténeti értékelése kiindulópontul szolgálhat az egyházra vonatkozó aktuális kérdések megválaszolásához, azáltal, hogy megvilágítja a különbséget a „megőrzendő, mert mindig is lényeges” és a „bátran a múlt emlékei közé sorolható” hagyományrétegek között. A zsinatkutatás terén jeleskedő Klaus Schatz (*1938) szerint még a nem teológiai jellegűnek tételezett egyháztörténet is hasznos lehet, mivel „nem azt adja tudtára az egyháznak, hogy milyennek *kellene* lennie, hanem hogy *milyen* valóságban, függetlenül attól, hogy az így alkotott kép beleillik-e a szisztematikus-teológiai koncepciónkba vagy sem”. Amennyiben azonban a teológiai diszciplínák közé soroljuk az egyháztörténetet, akkor azt úgy lehet felfogni, mint az egyház történelmi kibontakozásának teológiáját, mely feltárja, hogy „a történelmi változások során az egyház mennyiben őrizte meg, illetve fordította át egy új szituációba tulajdonképeni lényegét”.²⁵

Az egyháztörténet teológiai jellegének problémájával azonban nemcsak a katolikus hittudománynak kell megküzdenie, hanem a protestánsnak is. Karl Barth a *Kirchliche Dogmatik* első kötetének bevezetőjében (1932) az egyháztörténetet nem tartotta önálló teológiai diszciplínának, mivel nem tud önállóan választ adni az „Istenről szóló keresztény beszéddel” kapcsolatos kérdésekre; viszont nélkülözhetetlen segéd tudománynak mondta az exegetikai, dogmatikai és gyakorlati teológia számára.²⁶ Ezzel szemben Gerhard Ebeling (†2001) az egyháztörténetet a Szentírás értelmezésének történeteként fogta fel, annak figyelembevételével, hogy az értelmezés „nemcsak az igehirdetésben és a tanításban történik... hanem a tettekben és a szenvedésekben is”. Ennek a magyarázó elvnek az érvényre juttatása azonban nem egyszerű, mivel „értelmezésen a Szentírással való kapcsolatfelvételnek nemcsak kimondott, hanem ki nem mondott megvalósulásait is értjük, nemcsak a tudatost, hanem az öntudatlant is, nemcsak a pozitívat, hanem a negatívát is”. Azt sem könnyű egységes értelmezési keretben bemutatni, hogy a Bibliára való hivatkozás egyaránt megjelenik „az Isten nevében vívott háborúkban és az irgalmas szeretet tetteiben, a vértanúságokban és a boszorkányégetésekben”. Az így felfogott egyháztörténet „köztünk és a Jézus Krisztusban történt isteni kinyilatkoztatás között áll,

²⁴ Walter KASPER: Az egyháztörténet mint történeti teológia (1985). In *Teológia és történettudomány* i. m. 185–201. 186, 188.

²⁵ Klaus SCHATZ: Teológia-e az egyháztörténet? (1980) in *Teológia és történettudomány* i. m. 119–152. 123, 150.

²⁶ Idézi MARKSCHIES i. m. 151.

elválasztóként és összekötőként, elhomályosítóan és megvilágosítóan, megterhelve és gazdagítva”.²⁷

A katolikus egyház részéről a 2000. év „nagy jubileumára” készülve új „megkeresés” érkezett az egyháztörténészek felé. Amikor Szent II. János Pál pápa (1978–2005) a kereszténység kétezer éves történelmének hitből fakadó, de kritikus feldolgozására ösztönzött a harmadik évezred küszöbén, egyúttal szempontokat is adott az egyháztörténészek számára. A Tertio Millennio Adveniente kezdetű apostoli levélben (1994) egyrészt kifejezésre jut a hála „az életszentség gyümölcseiert, mely oly sok férfi és nő életében érlelődött, akik minden történelmi kor minden nemzedékében fenntartások nélkül be tudták fogadni a megváltás ajándékát”; ez különösen érvényes a vértanúk tanúságtételére, mely végigkíséri az egyház evilági történetét. Másrészt azokról sem hallgat az apostoli levél, akik „a történelem folyamán eltávolodtak Krisztusnak és az ő evangéliumának lelkületétől, s ahelyett, hogy a hívó élet tanúságát adták volna a világ számára..., ellentanúságot tettek és botrányt okoztak”.²⁸ A pápa ez utóbbiakkal kapcsolatban említette az Isten népének egysége elleni vétkeket, valamint az egyetértést a türelmetlen, sőt erőszakos módszerekkel, majd a jubileumi évhez kapcsolódó bűnbánati szertartásra készülve különbizottságot állított fel az inkvizíció problematikájának tanulmányozására. A bizottság előtt mondott beszédében (1998) II. János Pál ezt a megállapítást tette: „Az egyházi Tanítóhivatal nem tudja biztosan elkötelezni magát egy olyan erkölcsi természetű állásfoglalásra, mint amilyen a bocsánatkérés, ha előzőleg nem rendelkezik pontos ismeretekkel annak a kornak a helyzetéről... Ezért az első lépés a történészek megkérdezése, nem azért, hogy erkölcsi jellegű ítéletalkotásra bírjuk őket, hiszen ez meghaladná illetékességüket, hanem azért, hogy segítséget nyújtsanak az akkori események, szokások és a mentalitás lehető legpontosabb rekonstruálásához, a kor történeti kontextusának fényében”.²⁹ Mindezt a Nemzetközi Teológiai Bizottság állásfoglalása (Emlékezet és kiengesztelődés, 2000) azzal egészítette ki, hogy a múlt helyes értékelése érdekében be kell látni egyfelől a történettudomány és a hittudomány hermeneutikai módszereinek különbözőségét, másfelől azt, hogy „a múlttal való találkozás, mely az értelmezés művelete során jön létre, különleges értékek hordozójának bizonyul, s olyan »performatív« hatást fejt ki a jelenben, melyet nem lehet mindig előre kiszámítani”. Mindenesetre kapcsolatot kell találni a történelmi értékelés és a teológiai értékelés között, „elkerülve egyrészt a mindent

---

²⁷ Gerhard EBELING: Az egyháztörténet mint a Szentírás értelmezésének története (1947). In FABINY Tibor (Szerk.): *Értelmezéstörténet mint egyháztörténet*. (Hermeneutikai füzetek 2.) Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1994. 5–22. 19–21.

²⁸ II. János Pál pápa Tertio Millennio Adveniente kezdetű apostoli levele, 1994. nov. 10. 32–37. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=80>

²⁹ II. János Pál beszéde az inkvizíciót tanulmányozó nemzetközi konferencia résztvevőikehez, 1998. okt. 31. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1998/october/documents/hf_jp-ii_spe_19981031_simposio.html

igazolni akaró apológiát, másrészt a helytelen vádaskodást, mely történetileg nem igazolható felelősséggel terheli meg az elődöket”.³⁰

Ezen problémafelvétel fényében az újabb egyháztörténész-nemzedék sem mentesül a feladat alól, hogy tisztázza teológia és történettudomány határán álló szakterületének „identitását”. Amint Hubert Wolf (*1959) fogalmaz: „a profán történészek nemritkán azzal a váddal illetik az egyháztörténészeket, hogy a teológus túlsúlyban van bennük a történészhez képest, s a történelemtudománytól idegen előzetes meggyőződés alapján közelednek a történelem valóságához. A teológusok viszont olykor úgy nyilatkoznak, hogy történészek ugyan kiválóak lehetnek, ám nem művelnek voltaképpeni teológiát”. Wolf, miközben fontosnak tartja, hogy az egyháztörténészek megszabaduljanak „a kettős otthontalanság érzésétől”, egyúttal amellet tör lándzsát, hogy az értelmezés szintjén bátran megmutatkozhat az előzetes teológiai szemléletmód. Ezt a mai tudományelméleti reflexiók alapján is védhető álláspontnak tartja, s idézi Reinhart Kosellecket (†1996), aki szerint „soha nem vezethető le pusztán a forrásokból, ami történelem részévé tesz valamely konkrét történetet”. Wolf azt is hangsúlyozza, hogy az egyházi tudományosságnak viszont el kell fogadnia: az egyháztörténész csakis történettudományi módszereket használhat.³¹ Ilyen értelemben a teológiai diszciplínaként művelt egyháztörténet feladata egyfajta közvetítés lehet a két tudományterület között. Hasznos a teológusok számára, ha az intézményes vallási szféra aktuális valóságát az egyháztörténész mintegy „belülről” ütközteti a történelmi változásoknak való alávetettség tényével, ugyanakkor a történészek számára is hasznosnak bizonyulhat a keresztény hit – történeti tényként felfogható – egyéni és közösségi megnyilvánulásainak teológiailag megalapozott értelmezése. A történelem teológiai értelmének megválaszolására azonban az egyháztörténész nem vállalkozhat saját szakterületének keretén belül, mivel annak módszere a történettudomány normái szerint a kauzalításra, vagyis az emberiség történelmében belüli (immanens) ok-okozati összefüggések feltárására épül; ám ez az önkorlátozás nem zárja ki a történelem kinyilatkoztatáson alapuló – az Újszövetség szerint teleologikus, azaz a végső célt szem előtt tartó – értelmének elfogadását.

---

³⁰ Emlékezet és kiengesztelődés. A Nemzetközi Teológiai Bizottság állásfoglalása „az egyház és a múlt bünei” témában, 2000. 4. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=132> – Az állásfoglalás értékeléséhez lásd Puskás Attila: Emlékezet és kiengesztelődés. *Vigilia* 72 (2207) 728–738. 731.

³¹ Hubert WOLF: A teológia és a történelem között. Az egyháztörténet tudományos pozíciójáról (2002). In *Teológia és történettudomány* i. m. 203–214. 203, 211.

Kántor Zoltán

NEMZET ÉS NEMZETPOLITIKA

Az európai országok állampolgárai nemzeti mivoltuk által tagjai politikai közösségnek. A nacionalizmus megjelenésével visszaút nélküli ösvényre léptek az európai közösségek. Nincs olyan, hogy posztnemzeti állapot: nem térhetünk vissza a nemzet nélküli világhoz. Nem tisztem, és nem is vállalkoznék rá, hogy állást foglaljak abban a kérdésben, hogy ez üdvözítő vagy sajnálatos, csak azt állítom, hogy a nemzeti jelenség megértése nélkül nem érthetjük meg az államok homogenizáló törekvéseit, a nemzeti kisebbségek és állam nélküli nemzetek – külső vagy belső – önrendelkezési törekvéseit, vagy az anyaországok törődését a határain kívül élő nemzetársak iránt. Az államhatárok változásával a más nemzetállamok fennhatósága alá került emberek állampolgársága is megváltozhat, de a nemzeti hovatartozás-tudatuk nem. Ennek következtében a nemzetért felelősséget viselő állam nem csak a saját állampolgárainak nemzeti szocializációjáért felel, hanem a kisebbségbe szakad nemzetrészek önszerveződését is támogatnia kell. A nemzeti jelleget, a nemzetet tagadó ideológiákon szerveződő államok kivételével, minden állam megkülönböztetett módon törődik a külhoni nemzetársaival. A külhoniakkal rendelkező államok esetében a nemzetépítés kettős: országon belüli és határokon átnyúló. A magyar identitás, nyelv és kultúra nyolc országban reprodukálódik: a magyar nemzetállamban és hét szomszédos nemzetállamban, utóbbiakban kisebbségben, sokszor ellenszélben, de a rendszerváltás óta a magyar állam támogatását élvezve.

A nacionalizmustól a nemzetig

Nem logikai, hanem szociológiai szükségszerűség volt a nacionalizmus létrejötte, ahogy Ernest Gellner, a nacionalizmuselméletek egyik első és legismertebb szerzője állítja. Nacionalizmus alatt azt a folyamatot érti, amelynek során – elsősorban az iparosításnak köszönhetően – kulturális és nyelvi alapon homogenizálódtak a társadalmak, majd a kommunikációs eszközök fejlődésének, az általános oktatás bevezetésének, a háborúknak, a közigazgatás kiterjesztésének, a közvetlen kormányzás elterjedésének köszönhetően teljesedett ki. Az egyes nacionalizmusok kialakulása és intézményesülése között természetesen különbségek vannak, más-más a nemze-

tépítés nyugaton és keleten, és ezen belül is vannak egyéni utak, de a nemzetépítési logika azonos.¹

Etnikai, kulturális alapú összetartozás-tudat létezett korábban is, de a nacionalizmus mintegy 200-250 éve, a modernizáció során alakult ki, majd terjedt el, és vált államideológiává kontinensünkön. Mindeközben természetessé vált, hogy az egyének nemzeti alapon (is) identifikálják magukat. A nyelv, a kultúra, illetve az ezek által meghatározott közösség vált referenciaponttá az egyének számára. Az állam nemzeti alapon tartja számon az állampolgárait – mint ahogy látjuk és aggódva figyeljük a környező országok népszámlálási eredményeit –, és a kisebbségi jogok biztosítását is ezekhez az adatokhoz köti. Tehát a nyelvi és kulturális értékek alapján kialakult, viszonylag homogén nemzeti közösségek, illetve azok megszervezése, intézményesítése lényegében a modernizáció nem szándékolt következményeként értelmezhető. A nemzet meghatározásának kérdésében azonban nehézségekbe ütközünk éppúgy, mint a nemzeti kisebbségek definiálása során. Ebben a kérdésben nincs, és nem is lesz konszenzus.² Az egyén számára ez ritkán okoz gondot: tudja, hogy egy adott nemzet vagy nemzeti kisebbség tagja, és ha esetleg többes nemzeti identitással bír, akkor is elsősorban nemzeti alapon határozza meg magát. Vannak ugyan, akik tagadják a nemzet ilyen mértékű jelentőségét, de nemzeti hovatartozás nélküli állampolgárt aligha találunk Európában. Kontinensünkön már nem elképzelhető a nemzet, a nemzeti hovatartozás fontossága nélküli állapot. Nem véletlen, hogy úgy a többségi, mint a kisebbségi társadalmak nemzeti alapon szerveződnek, és hogy az utóbbi évszázad konfliktusai – elsősorban vagy részben – nemzeti indíttatású konfliktusok voltak. A közép-kelet-európai rendszerváltások utáni európai konfliktusok kivétel nélkül mind nemzeti vonatkozásúak. Az új államok – a Baltikumtól a Balkánig – mind a nemzeti önrendelkezés elvén jöttek létre, és így alakították ki saját nemzetállamukat. A nemzeti alapvetés kiolvasható úgy az alkotmányaikból, mint a külhoni nemzettársak felé irányuló anyaországi intézkedésekből (lásd kettős állampolgárság, státusztörvények, szavazati jog kiterjesztése), és az adott országban élő nemzeti kisebbségek – sokszor negatív – megítéléséből. A nyugat-európai feszültségek (lásd Skót és Katalán népszavazás, politikai helyzet Belgiumban) szinte mind nemzeti indíttatásúak. Az Európába történő bevándorlás megítélése, a radikális pártok támogatottságának növekedése, az idegenellenesség megerősödése szintén nemzeti vonatkozású jelenségek. Másrészt a multikulturalizmusról, a nemzeti integrációról és a nemzeti kultúra mibenlétéről zajló viták szintén a tágabb értelemben vett nemzeti kérdéshez kötődnek.

---

¹ Magyar nyelven a nacionalizmuselméletekről lásd: BRETTER Zoltán – DEÁK Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó: Pécs, 1995.; KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel: Budapest, 2004.

² VIZI Balázs: Protection without definition – notes on the concept of “minority rights” in Europe. *Minority Studies*, Vol. 14, 15. sz. 7-24., KÁNTOR Zoltán: Tudományos vagy politikai kérdés a nemzet meghatározása? *Limes*, 2009. 4. sz. 5-14.

Többségi és kisebbségi társadalom, nemzetállam és anyaország Európában mind jelentőséget tulajdonít a nemzeti hovatartozásnak, és ezen az alapon legitimálják a közösségi törekvéseket. A nacionalizmus mint semleges társadalomtudományi fogalom a többségi és kisebbségi társadalmak nemzeti alapon történő intézményesülését jelenti. A 18-19. század óta a társadalmak nemzeti alapon intézményesülnek, nemzeti alapon legitimálják az államot, amely a maga során a nemzeti identitást termelő intézményrendszert épít ki. A nacionalizmus logikája szerint az adott területen – egy államban – élőknek kulturálisan (nemzetileg) homogén társadalmat kell alkotniuk. A nacionalizmus létrejötté, majd a nacionalizmus államideológiává alakulása egyrészt nemzeti szempontból egyneműsítette a társadalmakat, másrészt pedig azt eredményezte, hogy az egyneműsítésnek ellenállók más nemzeti alapon szervezzék meg társadalmukat és önálló államiságra törekedjenek. Ennek a folyamatnak a következménye, hogy a 19. század második fele óta minden európai többségi vagy kisebbségi társadalom nemzeti terminológiában határozza meg magát. A nacionalizmus a nemzetet központi értéknek tekinti, valamint államiságra vagy legalább autonómiára törekszik. Az egymásra ható többségi, kisebbségi, anyaországi nacionalizmusok keretében értelmezendő az 1989 utáni nemzetiségi kérdés.³

A nemzet Janus-arcú jelenség: egyszerre tekint a múltba és a jövőbe. Ebből a perspektívából a nemzetépítés lényege a múltra alapozott jövőbe tekintés. Az egyes államok kormányai ezt teszik éppúgy a társadalmi kötelek megerősítése, mint a külföldi (szomszédos országokban és/vagy a diaszpórában élő) nemzeti közösségek támogatása érdekében. Hagyományok, nyelv és kultúra nélkül nincs nemzet, ezek viszont a társadalmi és politikai változásoknak köszönhetően folyamatosan alakulnak. Következésképpen a nemzetépítés fogalom önmagában a szándékosságot és a változást sugallja: az új helyzetre is válaszokat kell adni. Igaz ez úgy a kisebbségek, mint a többség esetében. Például a 2017-es ukrán oktatási törvény válaszreakcióra kényszerítette a kárpátaljai magyar közösséget és annak anyaországát is. Az új helyzetben kell megtalálni a választ a magyar identitás reprodukciójának kérdésére. Hasonlóképpen a szlovák államnyelv-törvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény reakcióra és alkalmazkodásra kényszerítette a felvidéki magyarságot. A 2010-es magyar állampolgársági törvény szintén új dimenziót hozott be a magyar–magyar relációban: a közjogi kötődést.

Az identitás, a kultúra és a nyelv védőhálót képez a kisebbségek számára, az önszerveződési politika ezek megőrzése által törekszik a kisebbségi közösséget a nemzet keretei között tartani. A kisebbségi nemzetépítés az önszerveződés, az etnikai pártok politikája, és a jogkiterjesztés révén valósul meg. Ezeket, a külföldi magyar legitim szervezetek által megfogalmazott törekvéseket támogatja az anyaország.

---

³ Az elemzési keret megfogalmazását lásd: ROGERS BRUBAKER: Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és külső nemzeti hazák az Új Európában. In ROGERS BRUBAKER: *Nacionalizmus új keretek között. A nemzeti mivolt és a nemzeti kérdés az Új Európában*. Budapest: L'Harmattan - Atelier, 2006. (Atelier füzetek)

Habár régebbi példákat is találunk, a külhoni nemzetársakkal való törődés a rendszerváltás után vált általánossá térségünkben. Minden ország esetében azt tapasztaljuk, hogy a nemzetpolitikai intézkedések folyamatosan alakulnak, alkalmazkodnak a változó helyzetekhez.

Nemzetépítés kisebbségben

Elég csak egy röpke pillantást vetnünk Európa kisebbségeire és állam nélküli nemzeteire,⁴ hogy észrevegyük a nemzeti reprodukcióra tett erőfeszítéseiket. Gondolok itt elsősorban az autonómiaigénylésekre, a nyelvi jogok védelmére, a szabad közösségi szimbólumhasználatra, a nemzeti/kisebbségi nyelven történő oktatás biztosítására. Európában nem találunk olyan államot, amely nem a nemzeti elv alapján szerveződne, és kevés olyat, amely ne részesítené kedvezményes elbánásban a határain kívül élő, saját etnikulturális közösségéhez tartozókat. Semmi okunk csodálkozni ezen, hiszen az államok is biztosítják a többségi társadalom – és szerencsés esetben a kisebbségek – számára ezeket. Sajnálatos, hogy a legtöbb esetben az európai politikai elit a – túlzottan érzékelt – kisebbségi követelésekben keresi a konfliktusok forrását és nem az adott államok kisebbségellenes politikájában.

A nemzeti kisebbségek legtöbbször ugyanazt szeretnék elérni, mint amit az adott állam biztosít a nemzeti többség számára: a nyelvi, kulturális, nemzeti reprodukció lehetőségének biztosítását. A nemzeti kisebbségek politikája az ennek elérésére való küzdelemről szól egy az adott ország politikai porondján és az európai szervezetek szintjén. Hogy mennyire nincs új a nap alatt a nacionalizmus kialakulása óta, elég, ha elolvassuk, amit Miroslav Hroch állít a 19. századi nemzeti mozgalmak céljairól: „1. a nemzeti kultúrának a helyi nyelven alapuló fejlesztése, a nyelvnek az oktatásban, a közigazgatásban és gazdasági életben való használata; 2. az állampolgári jogok és a politikai öngazgatás elnyerése, eleinte az autonómia, végül (rendszerint igen későn, határozott követelésként) a függetlenség formájában; 3. az etnikai csoportból felépülő teljes társadalmi struktúra létrehozása, művelt elittel, hivatalnoki karral és vállalkozói réteggel, de ahol szükséges, szabad paraszttal és szervezett munkásokkal is.”⁵ Ezek lényegében egyeznek (talán a függetlenséget helyettesíthetjük az autonómiával), ahogy Hroch is állítja tanulmányában, a mai nemzeti kisebbségek törekvéseivel.

A kisebbségi önszerveződéssel párosított jogi és politikai keretek biztosítására való törekvést kisebbségi nemzetépítésnek nevezzük, és a kisebbségi politikát is ebben az értelmezési keretben célszerű elemezni. A többségi és kisebbségi nemzet-

⁴ Állam nélküli nemzeteknek nevezzük azokat a közösségeket, amelyeknek nincs anyaországuk és saját magukra is így tekintenek. Például a skótokat és a katalánokat. Nem egy esetben államiságra törekednek. Politikájuk, önszerveződésük hasonló jegyeket mutat, mint a nemzeti kisebbségi törekvések.

⁵ HROCH, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio*, 2000. 3. sz. 6–7.

építés tulajdonképpen a különálló – nemzeti elven szerveződő – társadalom építése, amely a saját, kulturálisan, nyelvre meghatározott intézményrendszerre épül.

A külföldi magyar szervezetek ennek a kisebbségi nemzetépítésnek, intézményesítésnek, identitásépítésnek a mozgatórugói. A külföldi magyar pártok rendszeresen megmérték magukat a szomszédos országok parlamenti, önkormányzati, európai parlamenti választásain. A magyar szavazók a többséghez hasonló arányban vesznek részt a választásokon, és főszabályként magyar pártokra szavaznak, ezzel biztosítva a magyar politikai képviseletet az adott államban. A kisebbségi – társadalmi, civil, egyházi, kulturális – szervezetek pedig biztosítják a magyar nyelv és kultúra átadását.

A szomszédos államok kisebbségpolitikája – a pozitív elmozdulások ellenére – nem kedvező a magyar kulturális reprodukció számára. Térségünk majd minden államára érvényes az a megállapítás, hogy az államalkotó nemzet beolvasztással, az asszimiláció erőltetésével próbálta megszüntetni az államon belül létező etnikai, nemzeti különbségeket. A homogenizációs szándék a nemzeti kisebbségek ellen irányul, így a kisebbségek politikája a homogenizációs törekvéseknek való ellenállásként is értelmezhető.

A Kárpát-medencei magyarság 16%-a, hatból egy magyar a szomszédos országokban él, területi szempontból – többen vagy szórványban – Magyarország területének kétszeresén. A szomszédos államokban mintegy 2,2 millió, a diaszpórában megközelítőleg 2,5 millió magyar származású él. 2021–22-ben zajlottak a népszámlálások Magyarországon és a szomszédos országokban. 2022-ben tették közzé az előzetes eredményeket Szlovákiában, Romániában és Szerbiában. Ukrajnában 2001 óta nem volt népszámlálás, ott csak becslésekkel rendelkezünk 2017-ből, és ki tudja milyen negatív folyamatokat indított be a háború. Kisebbségi vagy nagyobb csökkenést észlelünk mindenhol, a magyarokat még adósok vagyunk. Bízunk benne, hogy a népszámlálások végleges adatai a jelenleginél tisztább képet mutatnak, a demográfusok és szociológusok pedig pontosan lokalizálni tudják majd a fogyás okait: tehát hogy a természetes népességfogyás, a kivándorlás és az asszimiláció milyen arányban járulnak hozzá a csökkenéshez. A külföldi magyarság lélekszámának csökkenése összefüggésben van az adott ország gazdasági és politika helyzetével, családpolitikájával melyet szintén a vizsgálat tárgyává kell tenni. Az így kapott eredményekre lehet a külföldi magyar közösségekkel közösen nemzetpolitikai célokat megfogalmazni. Annak ellenére, hogy 2010 után, de főképp 2014 óta számottevően megnövekedett a magyar állam külföldi magyarok támogatására fordított összege, nem életszerű, hogy az anyaország jelentősen tudja befolyásolni a szomszédos államok demográfiai trendjeit. Tulajdonképpen az összes nemzetpolitikai támogatás a szülőföldön való boldogulást szolgálja. Ezek közül néhány – anyagi és szimbolikus értelemben is – kifejezetten népesedési vonatkozású: az anyasági támogatás és a babakötvény kiterjesztése a külföldi magyarokra (állampolgárság vagy magyar igazolvány alapján) vagy a Nemzetpolitikai Államtitkárság babacsomagjai minden kül-

honi újszülöttnek. A gesztus és az üzenet talán fontosabb, mint a gyermekvállalási kedvnövelés tényleges hatása. A kivándorlás vonatkozásában, az otthonmaradást és prosperálást segítik a Külgazdasági és Külügyminisztérium gazdaságfejlesztési támogatásai és kedvezményes hitelei, illetve a Nemzetpolitikai Államtitkárság vállalkozókat támogató pályázatai és képzései is. Kárpátalja vonatkozásában célirányos támogatások segítik az otthonmaradás melletti döntést, ilyenek a pedagógusoknak, az orvosoknak, a papoknak és a lelkészeknek nyújtott anyagi támogatások, de ide tartozik a gyermekek iskolai étkeztetéséhez való hozzájárulás is. Ezek a támogatások, a tervezett oktatási-nevelési támogatás összegének megemelésével egyetemben a legnehezebb helyzetbe került kárpátaljai magyarságot segítik leginkább.

A nemzetől a nemzetpolitikáig

A külhoni magyar politikai formációk és a magyar állam egyazon célt követnek: a külhoni magyar közösségek megmaradásának, gyarapodásának feltételeit kívánják megteremteni. A rendszerváltás után megfogalmazott hármas prioritása magyar külpolitikának – a nyugati integráció, a jószomszédi kapcsolatok és a határon túli magyar kisebbség támogatása – *per definitionem* implikálja a nemzet kérdését: a nyugati integráció közvetett, míg a szomszéd országokkal való kapcsolat és a határon túli magyarok támogatása közvetlen módon. Az etnikai pártok – mint a külhoni magyarság legitim képviselői – programjaikban, a magyar állam pedig az alaptörvényében,⁶ valamint a nemzetpolitikai stratégiai dokumentumokban és a magyar-magyar fórumok nyilatkozataiban egyaránt a magyar identitás megőrzését, erősítését jelöli meg fő célként.⁷

2010-ben még nem lehetett előre tudni, de 12 év távlatából látszik a magyarországi nemzetpolitika egyedülálló kontinuitása. Az alaptörvényben, az állampolgárságról szóló törvényben valamint a nemzetpolitikai stratégiai keretdokumentumban fogalmazódtak meg az elvi alapok, a kormányzati struktúrában pedig magas szinten intézményesült a nemzetpolitika, illetve létrejöttek a nemzetpolitikát működtető szervezeti egységek. A nemzetpolitika stratégiai fontosságúvá vált, amit egyrészt a kormányzati struktúrában elfoglalt helye és a lényegesen megnövelt támogatások jelzik. Az első kormányzati ciklus az intézményesítés, a második és harmadik az expanzió és működtetés szakasza volt.⁸

⁶ „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” A kérdés részletes elemzését lásd: VARGA Zs. András: Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. *Kisebbségvédelem*, 2019. 1. sz. 41-67.

⁷ Lényegében ezt fejezik ki az „egységes magyar nemzet”, az „összmagyar nemzet” vagy a „határokon átívelő nemzetegyesítés” terminusok.

⁸ A nemzetpolitikáról, különösképp a 2010 utáni nemzetpolitikáról lásd: RÁKÓCZI Krisztián,

Miért ennyire meghatározó a nemzeti kötelék? Ez a kulcskérdés, ennek megértése vezet a nemzetpolitika megértéséhez is. A válasz egyszerre lehet történelmi és kortárs. A történelmi a korábbiakban részletezett nacionalizmus kialakulásából vezethető le. A kortárs válasz pedig a nacionalizmus megjelenése óta tartó nemzeti elven való társadalomszerveződésben keresendő.

A magyar nemzetpolitika alapelveit a rendszerváltás során fogalmazták meg összhangban a külhoni magyar érdekképviselői szervezetek célkitűzéseivel. Ennek lényege a külhoni magyar társadalmak megerősítése, eszköze pedig a kisebbségvédelmi jogi keret és az identitást reprodukáló intézményrendszer megteremtése, valamint a kapcsolattartás az anyaországgal. A nemzetpolitikát így definiálhatjuk: „*A nemzetpolitika a magyar állam külhoni – szomszédos országbeli és a világ más országaiban élő – magyarokra vonatkozó politikája, amely a magyar állam és a külhoni magyar egyének, valamint közösségek közötti kapcsolatot erősíti az egységes magyar nemzet gyarapodása céljából, valamint a külhoni magyar közösségek identitásörzésére, a magyar identitás továbbadására irányul.*”⁹ A nemzetpolitikát vizsgálhatjuk a törvényhozás, az anyaország és a külhoni nemzettárasak közötti kapcsolatok intézményesülése, a közigazgatás, a finanszírozás és a támogatási programok szintjén.¹⁰

A nemzetpolitika komplex integrációs vízió alapul: a Kárpát-medencei magyarság nemzeti integrációján annak érdekében, hogy a magyarságot, a magyar nyelvet és kultúrát megőrizzük, prosperálóvá tegyük. Ennek megvalósítása több szinten zajlik. Egyrészt a külhoni magyar közösségeket intézményesen integrálják az adott államba, a kisebbségi jogok és az autonómia biztosítása által. Másrészt a külhoniak közösségi integrációja is zajlik a közösségépítés, illetve a nemzetépítés révén. Harmadrészt a magyar állam és a külhoni magyarok közötti személyes és intézményes integráció is folyamatban van az olyan jogkiterjesztő gyakorlatok által, mint a státusztörvény, az egyszerűsített honosítás bevezetése és a szavazati jog megadása. Végül beszélhetünk összmagyar integrációról is. Utóbbit illetően főképp az olyan Kárpát-medencei magyar összmagyar együttműködésekre gondolok, mint

---

VÁLENT Viktória, VARGA Péter: *Nemzetpolitika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017.; KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nemzetpolitikai alapismeretek: közszolgálati tisztviselők számára*. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2013.

⁹ KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nemzetpolitikai alapismeretek: közszolgálati tisztviselők számára*. (Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2013)

¹⁰ Írásomban csak néhány programról és támogatásról teszek említést, az elsősorban a miniszterelnök-helyettes és a Nemzetpolitikai Államtitkárság által irányított nemzetpolitikáról lásd részletesebben: KÁNTOR Zoltán: Hungary's Kin-State Politics, 2010–2014. *Minority Studies*, 17. sz. 2014., GAZSÓ Dániel: A diaszpóra politikai dimenziói. *Politikatudományi Szemle*, 2020. 29 (2). 47–68. Magyarország kormányzati struktúrájában nincs olyan minisztérium, amelynek ne lenne nemzetpolitikai feladatai; e támogatásokról jó összeggést nyújt: BÁNYAI Barna: Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (1. rész). *Regio*, (2020) 1. szám 171–221. és BÁNYAI Barna: Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (2. rész). *Regio*, (2020) 2. szám 143–168.

a vállalkozói együttműködések, az összmagyar táborok, illetve a szakmai szervezetek. A nemzeti logikából fakadóan ennek az integrációnak a szerves részét képezik a Kárpát-medencén kívül élő magyarok is.¹¹

A nemzetpolitika egyrészt a helyi jellegzetességekből adódó igényeket támogat, másrészt önálló – a külhoni magyar szervezetekkel való konzultáció alapján – identitáserősítő programokat kezdeményez. Ezek által biztosítható a helyi, az adott közösség problémáit figyelembevevő támogatás és az összmagyarság erősítése. A más-más politikai rendszerekben, más-más jogi környezetben, különböző gondokkal küszködő és különböző lehetőségekkel rendelkező közösségek nemzeti vonatkozásban azonosak. Az eltérő társadalmi körülmények nem a magyar jelleget, hanem annak reprodukciós lehetőségeit befolyásolják. A Kárpát-medencei magyarság számára ugyanaz a kulturális korpusz jelenti a magyarságot. A regionális, képzettségi, korosztályi, kulturális izlésbeli, életesélyi, de akár a politikai nézetbeli különbségek is csak másodlagosak.

A magyar nemzetpolitika egyrészt intézményesítés-központú másrészt pedig kapcsolathálózatokban és kötelékerősítésben gondolkodik. A nemzetpolitika legfőbb célja a külhoni közösségek szülőföldjükön való boldogulásának, gyarapodásának a biztosítása. A nemzetépítés, közösségépítés általi identitáserősítés a kiindulópont. Ez az intézményesítéssel valósítható meg. Akkor biztosítható az identitás megőrzése, ha a külhoni egyének minél sűrűbb magyar intézményhálózathoz kapcsolódnak. Az intézményesítés a magyar reprodukció feltétele: a nemzet határai addig tartanak, ameddig a nemzeti identitást reprodukáló intézmények hatása elér.

A külhoni magyarság megmaradási törekvései és a magyar állam nemzetpolitikája a nemzeti megmaradást szolgálja. Az általános európai demográfiai csökkenés, ezen belül a Kelet-Közép-Európából való kivándorlás trendje, a külhoni magyarság asszimilálását célzó keményebb vagy puhább politikák a magyarság lélekszámának csökkenéséhez vezettek. Meggyőződésem szerint a külhoni magyarság önszerveződése, élni akarása és a magyarországi nemzetpolitika nélkül ez a csökkenés drasztikusabb lenne. A külhoni magyarság társadalmi – politikai, egyházi és civil – önszerveződése, a politikai döntéshozatalban való részvételt célzó etnikai pártok politizálása megteremtette a helyi magyarság megmaradásának a keretfeltételeit, de nem képes a többséghez hasonló forrásokat biztosítani a magyar közösség reprodukciójához, illetve nem tudja kiharcolni ehhez a megfelelő jogi, politikai és közigazgatási keretfeltételeket. Kisebbségi jogkiterjesztés vonatkozásban – az anyaország által is támogatva – az európai porondon keres támogatást.¹² Az otthonmaradást,

---

¹¹ *Magyar diaszpórapolitika – Stratégiai irányok*. Miniszterelnökség, Nemzetpolitikai Államtitkárság, Budapest, 2016.; GAZSÓ Dániel: *Otthon és itthon: a magyar diaszpóra és anyaországa*. Gondolat: Budapest, 2022.

¹² A lehetőségekről és a gyakorlatról lásd: TÁRNOK Balázs: A nemzeti kisebbségek jog- és érdekvédelmének kihívásai és lehetőségei egy új világrendben. *Pro Minoritate*, 2022. 2. sz. 3-13., MANZINGER Krisztián – VINCZE Lóránt: Minority SafePack – esély az EU-s kisebbségvédelemre? *Pro Minoritate*, 2019. sz. 3-21., SZILI Katalin – KALMÁR Ferenc: *A nemzeti kisebbségvédelem javasolt*

a külhoni magyar közösségek megerősödését/megmaradását/gyarapodást a magyar állam négy fő csapásvonalon teszi: 1. a magyar-magyar kötelékek erősítésével; 2. a „klasszikus” nemzetpolitikai támogatásokkal (oktatási, kulturális életet támogató, egyházi és egyéb szervezetek és intézmények támogatásával); 3. gazdaságfejlesztési támogatásokkal; valamint 4. a kisebbségi jogkiterjesztésre vonatkozó, korábban említett politikával. Teszi mindezt a 2011-ben, a nemzetpolitika legitím fórumán, a Magyar Állandó Értekezleten elfogadott stratégia alapján.¹³

Nem túlzás azt állítanunk, hogy a magyar állam támogatásai minden külhoni magyarhoz eljutnak valamilyen formában: közvetlenül a kedvezményeket biztosító magyar igazolvány, az állampolgárság vagy a mintegy 250 000 magyar iskolába íratott gyermek utáni oktatási-nevelési támogatások révén; míg közvetve az intézmények, az egyházi és egyéb szervezetek támogatásain keresztül. Utóbbit illetően, az elmúlt bő évtizedben több ezer külhoni magyar intézet és szervezet részesült a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. által kezelt egyéni és pályázati, lényegét tekintve identitásörző tevékenységek megvalósítására irányuló támogatásokból.¹⁴ Gyakorlatilag alig találunk olyan külhoni települést, ahova a magyar állam támogatásai ne jutottak volna el. Ezzel a magyar állam hozzájárul a helyi magyarság önszerveződéséhez, közösségépítésük elősegítéséhez úgy, hogy közben az összetartozás-tudatot, az egymással való kapcsolatok erősítését is szolgálja. A magyar nemzetpolitika a tág értelemben vett közép-európai térség legstrukturáltabb politikai ágazata. Arányait tekintve a magyar állam nyújtja a legtöbb forrást a külhoniak által alkotott közösségeknek.

A nemzetpolitikától ... a nemzetpolitikáig

Nincs okunk azt feltételezni, hogy a nemzet, illetve a nemzeti hovatartozás fontossága háttérbe szorulna vagy elenyészne. Ellenkezőleg, a jelenkori események (nem utolsósorban a migrációs folyamatok felerősödése) inkább a nemzeti jelleg, a nemzeti kultúra megőrzésére és újragondolására készítetik az államokat. A nemzetállamok a többségi kultúra védelmére és újratermelésére összpontosítanak, a nemzeti kisebbségek identitásuk védelmére rendezkednek be, az anyaországok nemzetpolitikai aktivizmusa pedig a szomszédos államokban élő nemzettársak, valamint a régi és új diaszpórák irányába intenzifikálódik. Nincs ebben semmi meglepő! A nemzeté válás folyamata ezt eredményezte: a nemzeti alapon történő intézményesítést és újraintézményesítést. Maradunk a nemzeti alapú konfliktusokkal, a nemzeti

---

alapelvei az EU-ban. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2022.

¹³ *Magyar Nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete.* Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Nemzetpolitikai Államtitkárság, Budapest, 2011.

¹⁴ A Nemzetpolitikai Államtitkárság összegzését a támogatásokról, programokról, kezdeményezésekről, eredményekről lásd: *Nemzetpolitikai eredmények 2010–2018.* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 2018. <http://nemzetpolitikaieredmenyek.hu/>; *Cselekvő nemzet – Az újraegyesítés erőforrásai 2010–2022.* <https://www.cselekvonemzet.hu/>

vonatkozású – többségi és kisebbségi – nemzetépítéssel, közösségépítéssel. Szívesen szabadulnánk a nemzeti acsarkodásoktól, erőszaktól, háborúktól, de nemzeti alapú szerveződés nélkül nem képzelhető el modern társadalom, hiányozna (vagy nem lenne teljes) az emberek közötti közösségtudat. Már csak funkcionálisan is társadalmi szükségszerűség a nemzeti (nyelvi, kulturális) alapú szolidaritás, összetartozás-tudat, arról nem is beszélve, hogy a nemzetet – természetesen külön hangsúlyozva saját nemzetünket – értéknek tekintjük. Ha nem mossuk össze a nacionalizmus – sokszor erőszakos, kirekesztő és visszatetsző – megnyilvánulásait a nemzet reprodukálására törekvő politikákkal, akkor megtalálhatnánk a békés együttélés modelljét.

Nyugat-Európában is jelen voltak, és vannak a többség és kisebbség közötti konfliktusok, de a mi térségünkben ez a jelenlét intenzívebb. Inkább szabály, mint kivétel, hogy a konfliktusokért a kisebbséget teszik felelőssé, pedig a kérdés inkább az, hogy az adott államok miért nem biztosítják a kisebbség gyarapodásához szükséges intézményi kereteket és jogokat. Az európai kisebbségvédelmi dokumentumok elsősorban az államok feladatának tekintik a kisebbségi jogok biztosítását, de ehhez csak gyenge lábakon álló ellenőrzési mechanizmusokat biztosítottak, és nem rendeltek számonkérési konstrukciókat. A stabilitásra, a biztonságra hivatkozva a többségi társadalom érdekét tekintik prioritásnak a kisebbségek igényeivel szemben.¹⁵ Ilyen körülmények között úgy a külhoni magyarság, mint az anyaország nem tehetnek egyebet, mint tudomásul veszik ezt a nemzeti alapú érdekellentétet, és minden tudásukkal az önszerveződésre és annak támogatására összpontosítanak.

A magyar kultúra nemcsak az anyaországban, hanem a szomszédos országokban és a diaszpórában is termelődik. A külhoni magyar közösségek és a magyar nemzetpolitika közös célja, hogy megeremtse a megfelelő intézményi kereteket és feltételeket, valamint ösztönözze a közösség tagjait a kulturális értékek megőrzésére és teremtésére. A rendszerváltás óta, hangsúlyosabban 2010 óta követi ezt a célt. A fontosabb deklarációkon és szimbolikus lépéseken túl, a nemzetpolitika a konkrét – identitást megerősítő – cselekvési terveket készíti, programokat támogat. A kultúra, a nemzet nem termelődik újra magától. Míg az állam rendelkezik azzal a kerettel, amely a többségi nemzet kultúrájának reprodukciójához szükséges, addig a nemzeti kisebbségek számára ugyanaz az állam csak töredékét nyújtja. Így különösen indokolt az anyaország támogatása. Egy kisebbség esetében a kultúra, a nyelv nemzeti védőgát. Ezért fontos azokat az intézményeket – és egy kisebbség esetében melyik nem az? – támogatni, működtetni, amelyekben ez a reprodukció megtörténik. Ez lényegében azt jelenti, hogy a kisebbségi társadalom rendszerének, alrendszerének támogatása a nemzetpolitika feladata.

Nem érdemes különválasztani a külhoni magyar – politikai, civil és egyházi – érdekképviselői szervezetek önszerveződési tevékenységét a magyar állam nem-

---

¹⁵ FIALA-BUTORA János: Az európai kisebbségvédelmi rendszer: rendszerszintű problémák és be nem váltott remények. *Fundamentum*, 2019. 1-2 sz.

zetpolitikájától, hiszen a kettő egymás nélkül nem értelmezhető. Az anyaországi és a kisebbségi nemzetépítés együtt eredményezik az összmagyar nemzetépítést; kölcsönös viszonyról van szó, hiszen nem csak a magyar állam járul hozzá a kisebbségi közösségi nemzet tudat alakításához, hanem ez fordítva is igaz.

Bárgyúság volna azt hinni, hogy nemzetpolitikai téren nincs már mit tenni. Az autonómia biztosítása és a kollektív jogok elismerése a külhoni magyar érdekvépviseleti szervezetek deklarált célja. Lényegében ugyanazt igénylik, mint az e vonatkozásban sikeres nyugat-európai kisebbségek vagy állam nélküli nemzetek. Jelen helyzetben ez a cél nem tűnik a közeljövőben elérhetőnek. Kivételt jelentenek a Jugoszláv utódállamokban élő magyarok, akik számára biztosított az adott állam személyi elvű autonómiája. Előreláthatólag a többi külhoni magyar közösségnek a jogi-politikai-közigazgatási védőháló nélkül kell megszervezniük közösségüket a megmaradás érdekében, illetve keresni az utat az autonómia elérése érdekében. Függetlenül attól, hogy sikerül-e elérni a kívánt célt vagy sem, a társadalomszervezés, a nemzetépítés folyamatában kell biztosítani a megmaradás keretfeltételeit. A külhoni magyarság és a magyarországi döntéshozóknak és értelmiségieknek folyamatosan tárgyalni, egyeztetni kell a többségi partnerekkel. Ezzel párhuzamosan, a nemzetközi porondon szükséges érzékenyíteni a politikai döntéshozókat. Ez elsősorban a kisebbségi elit feladata, a magyar állam támogatása viszont előremozdíthatja az ügyet. Legalább annyira fontos a saját közösség mozgósítása, legyen szó az autonómia elemeinek helyi szintű megvalósításáról, vagy a magyar iskolába való beiratkozás előmozdításáról. Mivel itt interetnikus közegben zajló, egyenlőtlen feltételek melletti versenyről van szó, a kisebbség akkor lehet sikeres, ha szervezettebb, innovatívabb a többségnél, rendszerben gondolkodik, és összehangolja programjait, valamint felhalmozza és megfelelően alkalmazza a Kárpát-medencei magyarság különböző közösségeiben termelődő tudást.

A nemzet, a nemzeti mivolt, a nemzeti identitás nem alakult ki magától, és még kevésbé maradt fenn magától. A rendszerváltás után – a kommunizmus nemzeti kérdést látszatra mellékesnek tekintő politikája végett – úgy tűnt, hogy a demokratizálódással elenyészik, eltűnik a nemzeti kérdés. Mi sem tévesebb: a nemzeti kérdés legalább 200 éve velünk van, a különböző politikai rendszerek alapja, a nemzeti kultúra termelése folyamatos, még ha más és más formában valósul is meg. Mai feladatunk sem egyéb, mint folytatni a nemzeti identitás fenntartásának politikáját. Azokkal értek egyet, akik úgy látják, hogy a kisebbségi kérdés megfelelő rendezése csökkenti a biztonságpolitikai kockázatokat. Ennél is fontosabb azonban, hogy a nemzet biztosítja azt a kötelemet, azt a biztonságot, a közösséget, amelyben a nemzetársak otthonosan érzik magukat, akár az anyaországban, akár külhonban élnek.

Kereki Judit

A KORA GYERMEKKORI INTERVENCIÓS RENDSZER MŰKÖDÉSE ÉS FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI SZABÁLYOZOTT ELLÁTÁSI ÚT TÜKRÉBEN¹

„A bizonyítékok teljesen világosan mutatják, hogy a humán képességek fejlődésében tapasztalt egyenlőtlenség minden szinten olyan negatív társadalmi és gazdasági hatással jár, amit csak a kora gyermekkori nevelésbe történő befektetéssel tudunk, illetve kell tudnunk megelőzni, különösen igaz ez a hátrányos helyzetű gyermekek és családjuk esetében.”²

Bevezetés

A kora gyermekkori évek jelentősége az emberi fejlődésben, a későbbi életlehetőségek alakulásában megkérdőjelezhetetlen evidenciává vált az utóbbi néhány évtizedben zajló kutatási programok eredményei és a gyakorlati tapasztalatok fényében. A szakmai és a közgondolkodás is egyre inkább felismeri a kisgyermekkori fejlődés támogatásának jelentőségét, az időben végzett prevenciós és intervenciós tevékenységek gyermekekre, családjaikra és a társadalmi folyamatokra gyakorolt hatását. Az időben nyújtott beavatkozások tekintetében meghatározó jelentőséggel bír, hogy milyen ellátórendszer veszi körül a kisgyermeket és családjaikat, mennyire átláthatóak az ellátási utak, s hogy a nyújtott szolgáltatások mennyire illeszkednek az ellátandók szükségleteihez. Az optimálisan működő ellátórendszer hozzájárul ahhoz, hogy az érintett gyermekek és családjaik problémája mielőbb felismerésre és azonosításra kerüljön, és időben megkapják az adekvát beavatkozásokat annak érdekében, hogy minél könnyebben le tudják küzdeni hátrányaikat, sikeresen részt tudjanak venni az otthoni és a közösségi programokban s ezáltal minőségileg jobb életet tudjanak élni.

A szükséglet alapon szervezett kora gyermekkori intervenciós ellátórendszer működésének megértése és továbbfejlesztési lehetőségeinek mérlegelése érdekében ismernünk kell azokat az elvi, fogalmi alapokat, amelynek keretein belül értelmezhetjük a rendszer működését. Az elméleti megalapozás összekapcsolódik annak felismerésével, hogy miért is van jelentősége a gyermekek, a családok és a társadalom

---

¹ Az összefoglaló tanulmány támaszkodik KEREKI Judit (2020) *A kora gyermekkori intervenciós rendszer működése és fejlesztési lehetőségei az egységes ellátási út tükrében* c. doktori disszertációjára, illetve a 2023. április 18-án, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen megrendezett Dies Academicus tudományos napon elhangzott előadására.

² HECKMAN, J. J.: The Economics of Inequality: The Value of Early Childhood Education. *American Educator*, vol. 35., no. 1. (2011) 31.

jóllelte szempontjából, hogy a kora gyermekkori intervenció prioritást kapjon, s hogy a korai beavatkozások milyen szinteken és hogyan fejtik ki hatásukat. A nemzetközi trendek és gyakorlat áttekintése, valamint a hazai problématerületek azonosítása a továbblépési irányok kialakításában, meghatározásában nyújtanak segítséget, szem előtt tartva az evidenciaalapú megközelítés létjogosultságát. Mindezek együtt segítenek bennünket abban, hogy komplexitásában, az elemek összefüggő rendszereként tekintsünk rá az ellátórendszerre, annak működésére és a működés megváltoztatásának mikéntjére.

Az elmúlt tíz évben zajló, a kora gyermekkori intervenció témáját érintő uniós projektek szélesre tárták a kapukat a kora gyermekkori intervencióról való gondolkodás számára és komoly lépéseket tettek annak érdekében, hogy az ellátórendszerben dolgozó szakemberek szemlélete komplexebbé, nyitottabbá váljon, tudásuk pedig egységesebb alapokra helyeződjön, megteremtve ezzel a valódi együttműködések létalapját és az érintett gyermekek, családok minél hamarabb történő ellátásba juttatásának esélyét. Szép példa erre az utóbbi öt évben zajló ágazatközi együttműködéssel megvalósuló EFOP-1.9.5 *A kora gyermekkori intervenció ágazatközi fejlesztése* projekt, amelynek fejlesztései egy jövőbeni szilárd ellátórendszer kialakításának lehetőségét teremtették meg.

1. Fogalmi keretezés

A nemzetközi szakirodalomban a kora gyermekkori intervenció fogalma többféle jelentéssel bír, sokszor átfedésben a korai intervenció kifejezés tartalmával, vagy annak szinonimájaként használva. Leggyakrabban a megkésett fejlődésű, illetve a diagnosztizált fogyatékos, valamint a megkésett fejlődés vagy fogyatékoság kockázatának (biológiai és/vagy környezeti okok miatt) kitett 0–3 (5–7) éves kisgyermekeknek és családjaiknak nyújtott szolgáltatásokat értik alatta, amelyek egy meghatározott életszakaszban a gyermek fejlődésének, jóllétének és közösségi részvételének támogatására, továbbá a család, a szülők kapacitásának, kompetenciáinak növelésére irányulnak.³ Vannak megközelítések, ahol tágabb értelemben használják a meghatározást; ebben az olvasatban a bevont gyermekek köre kibővül, így a szoci-

---

³ FELDMAN, M. A.: Introduction: What is Early Intervention? In: FELDMAN, M. A. (Ed.): *Early Intervention*. Malden (MA), Blackwell Publishing Ltd., 2004. 1–4.; BRUDER, M. B.: Early Childhood Intervention: A Promise to Children and Families for Their Future. *Exceptional Children*, vol. 76., no. 3. (2010) 339–355.; GURALNICK, M. J.: Why Early Intervention Works. A System Perspective. *Infants Young Child*, vol. 24., no. 1. (2011) 6–28.; McWILLIAM, R. A.: Future of early intervention with infants and toddlers for whom typical experiences are not effective. *Remedial and Special Education*, vol. 36., no. 1. (2014) 33–38.; ECIA: *National Guidelines Best Practice in Early Childhood Intervention*. ECIA, 2016. <https://www.eciavic.org.au/documents/item/1419>; CARVALHO, L. et al.: *Recommended Practices in Early Childhood Intervention*. A guidbook for professionals. EURLYAID – The European Association of Early Childhood Intervention, 2019. <https://indd.adobe.com/view/ce456704-8e75-46a4-a7e6-700b024ed409>

álisan hátrányos helyzetű gyermekeket és családjaikat külön célcsoportba sorolják,⁴ emellett egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg az ellátandók között a pszichológiai és szocioemocionális problémákat mutató gyermekek és családjaik csoportja.⁵ Több helyen a tehetséges gyermekek is részét képezik a célzott körnek,⁶ máshol pedig a nagy migrációs folyamatok következtében feldúsult bevándorló csoportok gyermekeinek és családjaiknak nyújtanak speciális szolgáltatást.⁷ A skandináv országokban jellemzően a külön definiált csoportok helyett a kora gyermekkori nevelés (és gondozás) gyűjtőfogalom keretében gondolkodnak a speciális szükségletű kisgyermekek ellátásáról, becsatornázva a tevékenységebe az intervenciók elemeket.⁸

Legáltalánosabban a European Agency for Special Needs and Inclusive Education (Európai Ügynökség a Sajátos Nevelési Igényű Tanulókért és az Inkluzív Oktatásért, korábban: European Agency for Development in Special Needs Education) nemzetközi szervezet konszenzuson alapuló⁹ meghatározása fogalmaz, amely *kora gyermekkori intervención a nagyon fiatal gyermekek és családjaik számára nyúj-*

⁴ PRETIS, M.: Early Childhood Intervention in Austria. In: PRETIS, M. (Ed.): *Early Childhood Intervention Across Europe. Towards Standards, Shared Resources And National Challenges*. Ankara, Maya Akademi, 2010. 11–23.; FRAZER, H.: *Prevention and early intervention services to address children at risk of poverty Synthesis*. European Commission, 2016.

⁵ EADSNE: *Early childhood intervention. Progress and Developments 2005–2010*. Odense, European Agency for Development in Special Needs Education, 2010. https://www.european-agency.org/sites/default/files/early-childhood-intervention-progressand-developments_ECI-report-EN.pdf; House of Commons Science and Technology Committee: *Evidence-based early years intervention Eleventh Report of Session 2017–19*. House of Commons, 2018. <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmsctech/506/506.pdf>

⁶ GUILBAULT, K. M.: *Early Enrichment for Young Gifted Children*. The Maryland Coalition for Gifted and Talented Education, 2012. <http://mcgate.org/early-enrichment-for-younggifted-children/>; Department for Education and Child Development: *Policy Gifted and Talented Children and Students*. Government of South Australia, Department for Education and Child Development, 2012. <http://www.decd.sa.gov.au/docs/documents/1/GiftedChildrenandStudents.pdf>; National Association for Gifted Children: *University Services for Parents and Families*. National Association for Gifted Children, 2013. http://www.nagc.org/sites/default/files/Gifted-byState/Parent_and_Families_Services_2013.pdf

⁷ GEDDES, R. – HAW, S. – FRANK, J.: *Interventions for Promoting Early Child Development for Health: An environmental scan with special reference to Scotland*. Scotland: Scottish Collaboration for Public Health Research and Policy, 2010. http://www.scphrp.ac.uk/wp-content/uploads/2014/03/1454-scp_earlyyearsreportfinalweb.pdf; PARK, M. – MCHUGH, M.: *Immigrant parents and Early Childhood Programs. Addressing Barriers of Literacy. Cultura and Systems Knowledge*. Washington, Migration Policy Institute, 2014.; CYCYK L.M. – DURÁN, L.: Supporting Young Children With Disabilities and Their Families From Undocumented Immigrant Backgrounds: Recommendations for Program Leaders and Practitioners. *Young Exceptional Children*, July 25. (2019).

⁸ SANDBERG, A. et al.: „Special Support” in Preschools in Sweden: Preschool staff’s definition of the construct. *International Journal of Disability, Development and Education*, vol. 57., no 1. (2010) 43–57.; FERREIRA, M. J.: *Inclusive Early Childhood Education and the Role of Peer Interaction: Brazil and Finland in dialogue*. Tampere, University of Tampere, 2018.

⁹ Az európai szervezet 2003–2004-ben 19, majd 2010-ben 26 európai ország kora gyermekkori intervenciót érintő gyakorlatát térképezte fel és jelenttette meg két összefoglaló anyag formájában.

tott szolgáltatások, ellátások összességét érti, amelyben a család kezdeményezésére a gyermek bizonyos életszakaszában részesül. Minden olyan tevékenység is idetartozik, amely a speciális támogatást igénylő gyermekekre irányul annak érdekében, hogy biztosítsa és támogassa a gyermek személyes fejlődését, hozzájáruljon a család kompetenciájának megerősítéséhez, valamint előmozdítsa a család és a gyermek szociális befogadását. Hangsúlyozza, hogy ezeket a tevékenységeket a gyermek természetes környezetében kell, hogy nyújtsák, lehetőleg helyi szinten, családorientáltan, interdiszciplináris teammegközelítéssel.¹⁰

A hazai gyakorlatban a European Agency említett megközelítését, a korábbi hazai definíciók evolúciójának eredményeit, valamint a köznevelési törvény kiemelt figyelmet igénylő gyermekekre vonatkozó felosztását¹¹ figyelembe véve egy szélesebb értelmű meghatározás került megfogalmazásra.¹² Eszerint a kora gyermekkori intervenció magában foglalja a pre-, illetve perikoncepcionális időszak preventív jellegű szolgáltatásait, valamint a fogantatástól a gyermek iskolába lépéséig a gyermekekre és családjaikra irányuló ellátások, szolgáltatások összességét. Beletartozik minden olyan tevékenység, amely a gyermekek és családjaik speciális támogatását szolgálja a gyermek személyes fejlődése, a család saját kompetenciájának megerősítése, valamint a gyermek és a család szociális befogadása érdekében. A kora gyermekkori intervenció a szűrés szakaszától, a probléma felismerésétől és jelzésétől kezdve az állapotmegismerésen, diagnosztizáláson keresztül magában foglalja a különböző rehabilitációs/rehabilitációs, a (pszicho)terápiás, valamint a gyógypedagógiai tanácsadó és fejlesztő tevékenységet, illetve a juttatások rendszerét is. Szemléletében kiemelten fontos a prevenció elem, beleértve a mentális egészséget és a viselkedésszabályozást veszélyeztető kapcsolati mintázatok kedvező befolyásolását. Ebben az olvasatban a korai fejlesztés és gondozás, mint a köznevelés által ellátott szakszolgálati feladat, részét képezi a szélesebb értelemben vett, komplex látásmódú kora gyermekkori intervenciók szolgáltatás-csomagjának.

---

¹⁰ EADSNE: *Early Childhood Intervention: Analysis of Situations in Europe – Key Aspects and Recommendations*. Odense, European Agency for Development in Special Needs Education, 2005. https://www.european-agency.org/sites/default/files/early-childhoodintervention-analysis-of-situations-in-europe-key-aspects-and-recommendations_eci_en.pdf; EADSNE (2010) i. m.

¹¹ A köznevelési törvény kiemelt figyelmet igénylő gyermekekre vonatkozó felosztása a plusz-szolgáltatásokra jogosultak körét határozza meg. A kiemelt figyelmet igénylő gyermekek három csoportját különbözteti meg: a különleges bánásmódot igénylő, a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, valamint a tartós gyógykezelés alatt álló gyermekek csoportját. A különleges bánásmódot igénylő gyermekek közé sorolja a sajátos nevelési igényű (SNI) gyermekeket; a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő, valamint a kiemelten tehetséges gyermekeket. Lásd 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, 4. § 13.

¹² KERÉKI Judit: A koragyermekkori intervenció rendszere – utak és kapcsolódások. *Gyermeknevelés*, „Korai intervenció” különszám, 2015/2. 55–76. <https://ojs.elte.hu/gyermekneveles/article/view/668/563> [a továbbiakban: KERÉKI (2015a)]; KERÉKI Judit – SZVATKÓ Anna: *A koragyermekkori intervenció, valamint a gyógypedagógiai tanácsadás, korai fejlesztés, oktatás és gondozás szakszolgálati protokollja*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., 2015.

A kora gyermekkori intervenció szélesebb értelmezését alapul véve a célcsoportri kör is tágabban határozható meg. A szolgáltatáscsomag alapvetően minden kisgyermekre és családjára irányul; ezen belül az eltérő szükségletek mentén lehet homogénebb csoportokat alkotni, amely csoportok egymást átfedő halmazokat alkotnak. Ennek megfelelően a kora gyermekkori intervenció specifikus célcsoportjai: (1) a biológiai rizikóval élő, illetve biológiai (organikus) szinten érintettek: a fejlődési rizikóval született (pl. koraszülött), a sérült, eltérő vagy megkésett fejlődésű, fogyatékos, illetve krónikus beteg és ritka beteg gyermekek; (2) a pszichés fejlődés szempontjából sérülékeny; (3) a szociálisan hátrányos helyzetű (HH, HHH), valamint (4) a kiemelten tehetséges gyermekek és mindezen gyermekek családjai.¹³

2. A korai beavatkozások hatásának szintjei

A kora gyermekkori fejlődés összetett, interaktív módon egymásra ható rendszerelemek sokoldalú mechanizmusaként értelmezhető, s a fejlődő gyermek és a gyermek fejlődésére ható kontextus vonatkozásában magyarázható.¹⁴ A gyermeki fejlődést és magát a kora gyermekkori intervenció rendszerszemléletű megközelítését alapul véve három szinten jeleníthető meg a kisgyermekkorra irányuló prevenció és intervenció szolgáltatás- és programcsomag hatása: kedvező a kimenete a gyermek egyéni fejlődésére, a család, illetve a szűkebb és a tágabb környezet működésére, valamint a társadalmi és gazdasági folyamatokra nézve egyaránt.

2.1. A gyermeki fejlődés előmozdítása és a család megerősítése

Korábban a fejlődési idegtudomány eredményei alapján körvonalázódott az az elmélet, mely szerint az agy maga is a környezetéhez alkalmazkodó, komplex rendszer, amely szoros kölcsönhatásban működik a rá jelentős befolyást gyakorló környezeti inputtal.¹⁵ Az utóbbi évtizedek kutatásai megerősítették, hogy az agyban szerveződő idegsejtek hálózatának kiépülése a genetikai adottságok és a környezetből érkező impulzusok közötti összetett interakciókon keresztül valósul meg.¹⁶ A kisgyermeket

¹³ KEREKI Judit (szerk.): *Kliensút Kalauz*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., 2015.; KEREKI – SZVATKÓ (2015) i. m.

¹⁴ BRITTO, P. R. et al.: *Understanding Governance of Early Childhood Development and Education Systems and Services in Low Income Countries*. Office Research Working Paper No. 2013-07, UNICEF Office of Research, Florence, 2013.; GURALNICK, M. J.: *Effective Early Intervention*. The Developmental Systems Approach. Baltimore, Paul H. Brookes Publishing Co., 2019.

¹⁵ KARMILOFF-SMITH, A.: *Beyond Modularity: A Developmental Perspective on Cognitive Science*. I. chapter: Taking Development Seriously. Cambridge, MIT, 1994. 1–29.; KARMILOFF-SMITH, A.: Túl a modularitáson. A kognitív tudomány fejlődéselméleti megközelítése. In: PLÉH Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Budapest, Osiris, 1996. 254–281.

¹⁶ SHONKOFF, J. P. – PHILLIPS D. A.: *From neurons to neighbourhood. The science of early childhood development*. Washington, National Academy Press, 2000.; THOMPSON, R. A. – Nelson, C. A.: Developmental science and the media: Early brain development. *American Psychologist*, vol. 56.,

ért ingerek, élmények és a környezetből szerzett tapasztalatok lenyomatokat hagynak a gyermeki agyban. Az idegsejtek között újabb és újabb kapcsolatok jönnek létre, az agy különböző területei folyamatosan átstrukturálódnak, új funkciók kialakulását segítve elő.¹⁷ Az agyfejlődés, a tárgyi környezet által nyújtott megfelelő mennyiségű és minőségű tapasztalati inger, valamint a gyermeket körülvevő felnőttek (jellemzően a szülők)¹⁸ gondoskodó, válaszkész magatartása, a szoros, kiszámítható interakciók, a biztonságos kapcsolatokat nyújtó környezet egymásra való hatásai befolyásolják a stabil agystruktúrák és az összetett képességek, az egészséges szociális, érzelmi mintázatok kialakulását, a rezisztencia megalapozását.¹⁹ Mindez az iskolakészültség megalapozását szolgálja, illetve a későbbi iskolai és munkaerőpiaci sikeresség eléréséhez segít hozzá.²⁰

A fentebb említettek összefüggenek azzal a ténnyel, hogy az első néhány élettév gyorsabb fejlődési ütemével párhuzamosan a kisgyermek sérülékenységének esélye is ebben az időszakban a legnagyobb, hiszen a biológiai károsodások mellett a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági háttértényezők, a környezeti kitettség, az érzelmi, pszichés sebezhetőség hosszú távon jelentős mértékben befolyásolhatják egészséges fejlődésüket. Ezért nem mindegy, mikor ismerik fel a gyermek problémáját, megtörténik-e mielőbb a probléma azonosítása, és időben hozzájut-e a gyermek azokhoz a prevenciók, intervenciók ellátásokhoz, szolgáltatásokhoz, amelyek egészséges fejlődése érdekében megilletik.

A gyakorlatban dolgozó szakemberek tapasztalatból tudják, hogy minél korábban jut el a gyermek a szükségletalapú ellátáshoz, annál nagyobb eséllyel lesz

---

no. 1. (2001) 5–15.; MUSTARD, J. F.: Experience-based brain development: Scientific underpinnings of the importance of early child development in a global world. In: YOUNG, M., E. – RICHARDSON, L. M. (Eds.): *Early Child Development. From Measurement to Action. A Priority for Growth and Equity*. Washington, The World Bank, 2007.; LAKATOS Krisztina: A gének és a környezet szerepe az emberi viselkedésben. In: DANIS Ildikó – FARKAS Mária – HERCZOG Mária – SZILVÁSI Léna (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 2011. 146–179. /Biztos Kezdet Kötetek I./; Center on the Developing Child: *Core Concepts in the Science of Early Childhood Development*. Cambridge (MA), Center on the Developing Child at Harvard University, 2015. <http://developingchild.harvard.edu/wp-content/uploads/2015/06/Core-Concepts-in-the-Science-of-Early-Childhood-Development.pdf>; SHONKOFF, J. P.: *Re-envisioning early childhood policy and practice in a world of striking inequality and uncertainty*. Cambridge (MA), Center on the Developing Child at Harvard University, 2022. <https://harvardcenter.wpenginpowered.com/wp-content/uploads/2022/01/Re-envisioning-Early-Childhood-Policy-and-Practice-January-2022c.pdf>

¹⁷ KATONA Ferenc: *Az öntudat újraébredése*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2001.; Center on the Developing Child (2015) i. m.

¹⁸ A korai fejlődéssel foglalkozó tudományok számára egyértelmű a szülőiség (parenting) meghatározó szerepe a gyermek fejlődésében. Lásd SHONKOFF – PHILLIPS (2000) i. m.

¹⁹ SHONKOFF – PHILLIPS (2000) i. m.

²⁰ SHONKOFF, J. P. – BOYCE, W. T. – MCEWEN, B. S.: Neuroscience, molecular biology, and the childhood roots of health disparities: Building a new framework for health promotion and disease prevention. *JAMA*, June 3., (2009) 2252–2259.

eredményes a beavatkozás. Ezt igazolta az a 2010–2011-ben a Tárki-Tudok kutató-intézettel közösen végzett kutatás²¹ is, amely a különböző terápiás, korai fejlesztő, habilitációs, rehabilitációs szolgáltatást nyújtó intézményben ellátott gyermekek állapotjavulását befolyásoló háttértényezők hatását vizsgálta. A válaszadó intézményekben ellátott 764 fő (0–6 éves kisgyermek) bemeneti és kimeneti eredményei alapján végzett matematikai statisztikai elemzés²² segítségével kapott eredmények azt mutatták, hogy a gyermekek állapotjavulására az intézménybe való bekerülési életkor, a bekerülési állapot, a kezdőterápia heti óraszama, illetve a terápiás folyamatban való szülői részvétel hat leginkább. Legerősebb összefüggést a bekerülési életkor esetében tapasztaltunk: a kutatási adatok egyértelműen mutatják, hogy minél alacsonyabb életkorban kerül be a gyermek az ellátásba, annál nagyobb az esélye az állapotjavulásra. Ha egy gyermek egy évvel később kerül ellátásba, mint hasonló állapotú társai, akkor szignifikánsan csökken az állapotjavulás esélye. A bekerülési állapot súlyossága – a vártak megfelelően – szintén szoros összefüggést mutatott az állapotjavulással. Amennyiben a gyermek közepsúlyos állapotban kerül be az intézménybe, szignifikánsan kisebb esélye lesz az állapotjavulásra, mint enyhe állapotú társainak (az esély egy a háromhoz). A súlyosan és halmozottan sérült gyermekeknél ez a hatás még erősebb: enyhe állapotú társaikhoz képest mindössze egy a tízhez az esélyük a javulásra. A gyermek fejlesztésére, terápiás ellátására fordított idő a kezdő terápiás óraszám tekintetében is erős korrelációt mutatott a gyermek állapotváltozásával. Minél magasabb a kezdő terápiás folyamatban a gyermek (illetve családja) ellátására fordított heti óraszám, annál valószínűbb, hogy a gyermek állapota javul. Remélt és megerősítő eredmény a szülői jelenlétnek a gyermek pozitív kimeneteire való megerősítő hatása. Annak a gyermeknek, akinek a szülei az egész folyamat során részt vettek a terápiás foglalkozásokon, jelentősen nagyobb lesz az esélye az állapotjavulásra, mint akinél legfeljebb egy terápiás szakaszban vettek részt a szülők. Az utóbbi eredmény azt a szemléleti megközelítést támogatja, amely a kora gyermekkori intervencióban a családközpontú gyakorlatot helyezi fókuszba, illetve hangsúlyosan kezeli a szülő és a terapeuta együttműködését.

A korai életszakaszban nyújtott prevenciós és intervenciós tevékenységek nemcsak az érintett gyermekek egyéni javulási esélyeit befolyásolják, de a hatás a család szintjén is jelentkezik. A szülők kompetenciái kiszélesednek, megerősödnek abban, hogy gondoskodó és stimuláló otthoni környezetet biztosítsanak gyermeküknek és olyan hatékony nevelési stílusokat alkalmazzanak, melyek komoly hatással vannak gyermekük fejlődésére. Megismerik a különböző életkorokban és fejlődési szinteken elvárható, tipikus fejlődési lépéseket, tudnak azokról a speciális kockázati té-

²¹ KERÉKI Judit (írta és szerk.): *Regionális helyzetértékelés a kora gyermekkori intézményrendszer hálózatos fejlesztésének megalapozásához*. Kutatási zárójelentés. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., 2011.

²² A vizsgálat alapja egy többváltozós, logisztikus regressziós becslés, melyeknek függő változója a gyermekek állapotjavulása, magyarázóváltozói pedig a gyermekek állapotjavulását befolyásoló háttértényezők.

nyezőkről, a sérült állapot jellegzetességeiről, melyeket gyermeküknél diagnosztizáltak, vagy kialakulásuk kockázata felmerült. Ezzel összefüggésben egyre jobban rálátnak gyermekük erősségeire, képességeire, és megtanulnak adekvátan reagálni szükségleteire. Támogatást kapnak abban, hogy integrálódjanak a közösség életébe, hiszen a családközpontú szolgáltatási gyakorlatnak része az is, hogy a szakemberek segítenek kiépíteni és használni az informális támogatási formákat. Mindemellett a családok elérik a számukra fontos szolgáltatásokat, programokat és tevékenységeket a helyi közösségen belül. Megismerik saját jogaikat, és képessé válnak gyermekeik érdekeinek hatékony képviselőit. Ebben az is benne foglaltatik, hogy ismerik a különböző szolgáltatási lehetőségeket, szolgáltatástípusokat és a szolgáltatásokkal kapcsolatos jogaikat és felelősségüket, valamint tudják, hogy mit kell tenniük abban az esetben, ha a szolgáltatásnyújtással elégedetlenek.²³

2.2. Társadalmi-gazdasági következmények

A korai befektetések hosszú távú társadalmi és gazdasági hatásainak vizsgálata az 1960-as évekre nyúlik vissza, amikor az Amerikai Egyesült Államokban jó néhány kora gyermekkori intervenció programot indítottak, amelyek különböző szociális és/vagy egészségügyi rizikóval élő kisgyermekcsoportra (és nem ritkán a gyermekek szüleire is) irányultak. A beavatkozásokat a gyermekek életkorának egy korai szakaszában meghatározott ideig és rendszerességgel végezték. A programok kezdetén, közben és a programot követően néhány évenként visszaméréseket végeztek, adatgyűjtést folytattak jellemzően a programokban részt vettek fiatal felnőtt koráig (néhány programban sokkal tovább, pl. a Perry Preschool programban legutoljára a résztvevők 50 éves korában volt adatgyűjtés). Ezeknek a longitudinális vizsgálatoknak az eredményei alapján általánosságban elmondható, hogy a beavatkozások célszoportját képező gyermekcsoportokban az iskolai sikerességet, a munkaerőpiaci kimeneteleket és a későbbiekben biztos családi háttérrel rendelkezők arányát tekintve hosszú távon kedvezőbb kimenetek voltak azonosíthatók, mint a kontrollcsoportok esetében.²⁴ A két legtöbbet emlegetett programról, az Abecedarian és a Perry Preschool programról James Heckman és Dimitriy Masterov adott részletes értékelést.²⁵ E szerint az Abecedarian program hosszú távon pozitív hatással volt a részt vevő gyermekek intelligenciaszintjére, az olvasási és matematikai képességek alakulására, illetve közöttük alacsonyabb volt az évismétlők és/vagy fejlesztőpedagógiai segítséget igénylő gyermekek aránya, valamint magasabbnak mutatkozott

---

²³ BAILEY, D. B. et al.: Recommended Outcomes for Families of Young Children with Disabilities. *Journal of Early Intervention*, vol. 28., no. 4. (2006) 226–251.

²⁴ KAROLY, L. A. – KILBURN, M. R. – CANNON, J. S.: *Early Childhood Interventions. Proven Results, Future Promise*. Santa Monica–Arlington–Pittsburgh: RAND Corp., 2005.

²⁵ HECKMAN, J. J. – MASTEROV, D. V.: *The productivity argument for investing in young children*. Working Paper 13016. Cambridge (MA), National Bureau of Economic Research, 2007.

az érettségizettek és a felsőfokú intézményekben továbbtanulók aránya a kontrollcsoportba került társaikhoz képest. A Perry Preschool program célcsoportját alkotó gyermekek az iskolai sikerességet tekintve messze felülmúlták a kontrollcsoportban résztvevőket. A társadalmi haszon a bűnelkövetések és a serdülőkorú anyaság gyakoriságának jelentős csökkenése, valamint a biztos állással és stabil családi háttérrel rendelkezők számának növekedése kapcsán azonosítható.

A korai beavatkozásoknak a gyermek és a család szociális befogadását elősegítő társadalmi hasznossága mellett a gazdasági életre gyakorolt hatása is számottevő. James Heckman amerikai Nobel-díjas közgazdász hangsúlyozza, hogy a korai élet szakaszra irányuló kiadások csökkentése helyett a befektetéseket kell előtérbe helyezni, és majd ez fogja jelentősen és tartósan csökkenteni a későbbi kiadásokat.²⁶ A kora gyermekkori intervenció finanszírozása nemcsak az érintettek iránti méltányosság alapján indokolható, hanem az össztársadalmi hasznosságot növelő gazdasági racionalitásként is. A korai életkorba történő befektetés társadalmi szempontból egy olyan humántőke-beruházás, amely segít megelőzni későbbi nagyobb egészségügyi, szociális és oktatási kiadásokat. Olyan társadalmi hasznot eredményez, amely a gyermek későbbi életszakaszában elmaradó, szükségtelenné váló állami ráfordításokból takarítható meg.²⁷

Heckman és munkatársai az előzőekben hivatkozott amerikai longitudinális vizsgálatok kapcsán költség-haszon elemzéseket végeztek, amelyek eredménye szerint minél korábbi életkorban történnek az emberi tőkébe való befektetések, hosszú távon annál magasabbak lesznek e befektetések megtérülési rátái.²⁸ Carneiro és Heckman ábrázolták először a korai befektetések megtérülését gyermek születésétől az iskoláskor utáni évekig, és megállapították, hogy az iskoláskor előtti beruházások megtérülési rátái magasabbak, mint az iskoláskor utáni beruházásoké.²⁹ Később fi-

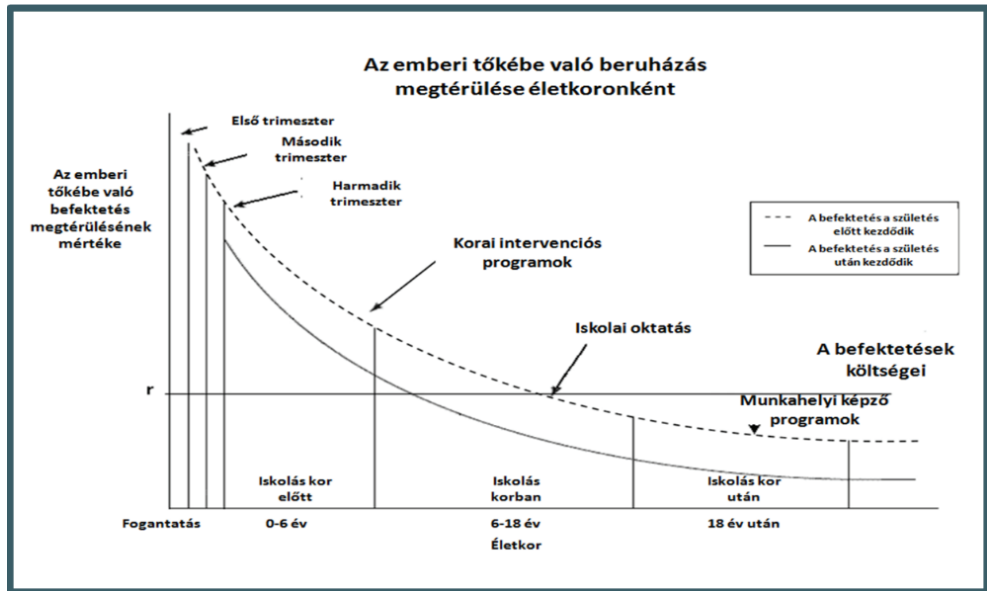
²⁶ HECKMAN, J. J.: *Human Development is Economic Development. Presentation.* 7th Annual Early Learning Water Cooler Conference in Sacramento, California, 2015. 265. <http://heckmanequation.org/content/resource/2015-water-cooler-conference-presentationremarks>

²⁷ HECKMAN, J. J.: Policies to Foster Human Capital. *Research in Economics*, vol. 54., no. 1. (2000) 3–56. <http://athens.src.uchicago.edu/jenni/dvmaster/FILES/PFHC.pdf>; HECKMAN, J. J. – KRUEGER, A. B.: *Inequality in America: What Role for Human Capital Policies?* Alvin Hansen Symposium on Public Policy series. Cambridge–London, MIT Press, 2003., GRUNEWALD, R. – ROLNICK, A.: *A Proposal for Achieving High Returns on Early Childhood Development.* Minneapolis, Federal Reserve Bank of Minneapolis, 2004.

²⁸ CARNEIRO, P. – HECKMAN, J. J.: Human Capital Policy. In: HECKMAN, J. – KRUEGER, A. (Eds.): *Inequality in America: What Role for Human Capital Policy?* MIT Press, 2003. 77–240.; HECKMAN, J. J.: The case for Investing in Disadvantaged Young Children. In: *First Focus* (Ed.): *Big Ideas for Children: Investing in Our Nation's Future.* First Focus, 2008, 49–58. [a továbbiakban: HECKMAN (2008a)]; HECKMAN, J. J.: Schools, skills and synapses. *Economic Inquiry*, vol. 46. no. 3. (2008) 289–324. [a továbbiakban: HECKMAN (2008b)]; DOYLE, O. – HARMON, C. P. – HECKMAN, J. J. – TREMBLAY, T. R.: Investing in Early Human Development: Timing and Economic Efficiency. *Economics & Human Biology*, vol. 7., no. 1. (2009) 1–6.

²⁹ CARNEIRO – HECKMAN (2003) i. m.

nomodtak a kategóriák, és részletesebb életkor szerinti bontást alkalmaztak, 0–3 és 4–5 éves életkorra tagolva az iskolai oktatásba kerülés előtti életszakaszt.³⁰ Később a várandósság szakaszát is bevonták a vizsgálódásba, hipotetikusán megközelítve, hogy ha a befektetés már a születés előtt kezdődik, akkor milyen kimenetek várhatóak. A fogantatás pillanatától megkezdett befektetések hosszú távú megtérülési rátája magasabb lett, mint a születés után megkezdett beavatkozásoké.³¹ (Lásd 1. ábra.)

1. ábra

Az emberitőke-befektetés megtérülési rátája a fogantatástól számított különböző életkorokban azonos nagyságú befektetéssel számolva

Forrás: DOYLE et al. (2009, 3) alapján készítette Kereki Judit

Az elvégzett költség-haszon elemzések alapján az is pontosan megállapítható, hogy egy 1 dolláros befektetés évtizedek múltán hány dollár hasznot eredményezett, s hogy mennyi volt a különböző programokba való befektetések megtérülése. A már említett Abecedarian programban részt vettek 21 éves korában lezajlott vizsgálata után készült elemzés megállapította, hogy ebben a programban ez idő alatt az 1 dollár befektetés 3 dollár hasznot hozott a társadalomnak. A Perry Preschool program megtérülése, a résztvevők 27 éves korában lezajlott vizsgálata során 9:1 haszon/költség arányt mutatott, míg a 40 éves korokban végzett adatgyűjtés alapján ez még

³⁰ HECKMAN (2008a) i. m. 49–58.; HECKMAN (2008b) i. m. 289–324.

³¹ DOYLE et al. (2009) i. m. 1–6.

magasabb lett, 17:1-re nőtt, tehát az 1 dolláros befektetés ilyen hosszú távon már 17 dollár hasznot eredményezett.³² (Lásd 1. táblázat.)

Programok	A követésben részt vevő populáció kora	A program egy gyermekre jutó bruttó összköltsége (\$)	Az egy gyermekre jutó bruttó haszon társadalmi szinten (\$)	Az egy gyermekre jutó nettó haszon társadalmi szinten	Haszonköltség-ráta (bruttó haszon / bruttó költség)
Abecedarian	21	42 871	138 635	95 764	3,23
Perry Preschool	27	14 830	129 622	114 792	8,74
Perry Preschool	40	14 830	253 154	238 324	17,07

1. táblázat

A programokhoz kapcsolódó költség-haszon elemzés eredményei

Forrás: KAROLY – KILBURN – CANNON (2005, 110–111) alapján készítette Kereki Judit

3. Trendek és sajátosságok a nemzetközi gyakorlatban

A kora gyermekkori intervenció területén a nemzetközi gyakorlatban az utóbbi évtizedek jelentős változásokat hoztak. A kialakuló trendek között leghangsúlyosabb a gyermekközpontú szolgáltatások elmozdulása a családfókuszú megközelítés felé,³³ emellett a szolgáltatások egyre inkább a gyermekekre és családjaikra együttesen irányulnak, és a családközpontú gyakorlat válik elterjedté.³⁴ Az izolációs modellt felváltotta az bioökológiai rendszermodell, amely a gyermek fejlődését az őt körülvevő család, illetve a szűkebb és a tágabb környezet folyamatos, interaktív egymásra

³² KAROLY, L. A. – KILBURN, M. R. – CANNON, J. S.: *Early Childhood Interventions. Proven Results, Future Promise*. Santa Monica–Arlington–Pittsburgh: RAND Corp., 2005.

³³ BERNHEIMER, L. C. – WEISNER, T. S.: „Let me just tell you what I do all day...” The family story at the center of intervention research and practice. *Infants and Young Children*, vol. 20., no. 3. (2007) 192–201.; COULTHARD, N.: *Service Trends and Practitioner Competencies in Early Childhood Intervention: A review of the literature*. Melbourne, Victorian Chapter of Early Childhood Intervention Australia (ECIA), 2009. <http://www.eciavic.org.au/documents/item/26>

³⁴ DUNST, C. J. – ESPE-SHERWINDT, M.: Family-centered practices in early childhood intervention. In: REICHOW, B. – BOYD, A. – BARTON, E. E. – ODOM, S. L. (Eds.): *Handbook of early childhood special education*, 37–55. Switzerland, Springer International, 2016.

hatásának kontextusában értelmezi.³⁵ Sokáig az orvosi modellben gyökeredző deficiitorientált megközelítés tartotta magát, amely az eltérő fejlődés okait az egyénben vélte felfedezni. A komplexebb szemléletű bio-pszicho-szociális modell elterjedésével összhangban az erősségalapú megközelítés vált irányadóvá, amely a gyermek problémájára irányuló figyelem és annak célzott kezelése helyett a gyermek és a család erősségeinek és erőforrásainak támogatására helyezi a hangsúlyt.³⁶

A széttöredezett intézményrendszer és a szétszórt szolgáltatások egyesítése és koordinálása szükségessé vált, elmozdulás történt az egységes, integrált szolgáltatások irányába,³⁷ illetve a szegregált központokhoz rendelt szolgáltatásokon túllépve megjelent az inkluzív, közösségi alapú szolgáltatásokra való igény.³⁸ Az inklúziós szemlélet megerősödését segítette az a folyamat, amely a hagyományokon alapuló szolgáltatásnyújtást az evidencia alapokon működő ellátás felé tolta,³⁹ hisz megtörtént annak egyértelmű igazolása, hogy a fejlődési zavar a veszélyeztetett, illetve a fogyatékos kisgyermek fejlődését pozitívan befolyásolja, ha mindenki máshoz hasonlóan részt vehetnek a közösségi színtereken szervezett tevékenységekben és a nevelési folyamatban.⁴⁰ A célzott ellátások helyett így a természetes tanulási környe-

---

³⁵ BRONFENBRENNER, U.: Ecological models of human development. *Readings on the development of children*, vol. 2., no 1. (1994) 43.; BRONFENBRENNER, U.: Bioecological theory of human development. In: SMELSER, N. J. – BALTES, B. P. (Eds.): *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Vol. 10. New York, Elsevier, 2001, 6963–6970.; GURALNICK, M. J.: An Overview of the Developmental Systems Model for Early Intervention. In: GURALNICK, M. J. (Ed.): *The Developmental Systems Approach to Early Intervention*. Baltimore, Paul H. Brookes, 2005, 3–28.

³⁶ TURNBULL, A. P. – TURBIVILLE, V. – TURNBULL, H. R.: Evolution of family-professional partnerships: Collective empowerment as the model for the early twenty-first century. In: SHONKOFF, J. P. – MEISELS, S. J. (Eds.): *Handbook of Early Childhood Intervention*. Cambridge (MA), Cambridge University Press, 2000, 630–650.

³⁷ KAUFMANN, R. K. – HEPBURN, K. S.: Early childhood mental health services and supports through a systems approach. In: PERRY, D. F. – KAUFMANN, R. K. – KNITZER, J. (Eds.): *Social and Emotional Health in Early Childhood: Building Bridges Between Services and Systems*. Baltimore, Paul H. Brookes, 2007.; GURALNICK, M. J.: International perspectives on early intervention: A search for common ground. *Journal of Early*, vol. 30., no. 1. (2008) 90–101.

³⁸ GURALNICK, M. J.: A developmental systems model for early intervention. *Infants and Young Children*, vol. 4., no. 2. (2001) 1–18.; McNAUGHTON, G. M.: *Respect for diversity: An international overview*. Working Paper 40. Hague, Bernard van Leer Foundation, 2006.;

³⁹ DUNST, C. J.: „Early intervention for infants and toddlers with developmental disabilities.” In: ODOM, S. L. – HORNER, R., H. – SNELL, M. – BLACHER, J. (Eds.): *Handbook of developmental disabilities*. New York, Guilford Press, 2007, 61–180.; GURALNICK (2008) i. m.

⁴⁰ DEECD (Department of Early Education and Childhood Development): *Evaluation of Victorian Children's Centres*. Literature Review. Melbourne: Department of Early Education and Childhood Development, Government of Victoria, 2008. <https://www.eduweb.vic.gov.au/edulibrary/public/earlychildhood/integratedservice/childcen trereview.pdf>; KPMG: *Early childhood intervention – an overview of best practice*. KPMG International Cooperative. 2014. <https://docplayer.net/7618068-Early-childhood-intervention-anoverview-of-best-practice.html>; DUNST, C. J.: Procedures for Developing Evidence-Informed Performance Checklists for Improving Early Childhood Intervention Practices. In: DUNST, C. J. (Ed.): *Evidence Informed Early Childhood Intervention*. Per-

zet gondolata kerül egyre inkább előtérbe.⁴¹ A teamtevékenység jellege is megváltozott. A korábban jellemző multidiszciplináris teamműködést az interdiszciplináris, illetve a transzdiszciplináris megközelítésű teamtevékenység váltotta fel.⁴² Mindez a különböző szektorok együttműködési mintázataiban is megjelenik, amennyiben a szolgáltatásnyújtás multiszektoralis megközelítése eltolódik az interszektoralis együttműködés irányába.⁴³

Az európai országok kora gyermekkori intervenciós gyakorlatáról a megelőző országjelentések alapján 2005-ben és 2010-ben kiadott összefoglaló dokumentumokban⁴⁴ az Európai Ügynökség általános érvényű ajánlásokat fogalmazott meg a kora gyermekkori intervenció tekintetében. E dokumentumok öt kulcstényezőt emelnek ki a hatékony, eredményes és méltányos ellátás megvalósítása érdekében:

---

formance Checklists and Practice Guides. Asheville, North Carolina, Winterberry Press, 2018.

⁴¹ DUNST, C. J. – RAAB, M.: Parents „and practitioners” perspectives of young children’s everyday natural learning environments. *Psychological Reports*, vol. 93., no. 1. (2004) 251–256. doi:10.2466/pr0.94.1.251-256; DUNST, C. J. – BRUDER, M. B. – TRIVETTE, C. M. – HAMBY, D. W.: Young children’s natural learning environments: Contrasting approaches to early childhood intervention indicate differential learning opportunities. *Psychological Reports*, vol. 96., no. 1. (2005) 231–234.; DUNST, C. J. – BRUDER, M. B. – TRIVETTE, C. M. – HAMBY, D. W.: Everyday activity settings, natural learning environments, and early intervention 10 practices. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, vol. 3., no. 1. (2006) doi:10.1111/j.1741-1130.2006.00047; MOORE, T. G.: *Early childhood intervention reform project*. Executive summary. Revised literature review December 2010. Melbourne, Programs and Partnerships Division Department of Education and Early Childhood Development, 2011. <https://www.education.vic.gov.au/Documents/childhood/providers/needs/ecislitreviewexecsum.pdf>; MOORE, T. G.: *Rethinking early childhood intervention services: Implications for policy and practice*. Pauline McGregor Memorial Address presented at the 10th Biennial National Conference of Early Childhood Intervention Australia, and the 1st Asia-Pacific Early Childhood Intervention Conference, Perth, Western Australia, 9th August, 2012. http://www.rch.org.au/uploadedFiles/Main/Content/ccch/profdev/ECIA_National_Conference_2012.pdf; MOORE, T. G.: *DEECD Early Childhood Intervention Reform Project: Revised Literature Review*. Melbourne, Centre for Community Child Health, Murdoch Childrens Research Institute, The Royal Children’s Hospital, 2016.; ECIA *National Guidelines Best Practice in Early Childhood Intervention*. ECIA, 2016. <https://www.ecia-vic.org.au/documents/item/1419>

⁴² BAKER, B. L. – Feinfeld, K. A.: *Early intervention*. Lippincott Williams & Wilkins, 2003.; RAPPORT, M. J. – McWILLIAM, R. A. – SMITH, B. J.: *Practices Across Disciplines in Early Intervention*. The Research Base. Infants and Young Children, vol. 17., no. 1. (2004) 32–44.; DRENNAN, A. – WAGNER, T. – ROSENBAUM, P.: *The ‘Key Worker’ Model of Service Delivery*. Hamilton, Ontario, Child Centre for Childhood Disability Research, McMaster University, 2005.; KING, G. et al.: The application of a transdisciplinary model for early intervention services. *Infants and Young Children*, vol. 22., no. 3. (2009) 211–223.; MOORE, T. G.: *Early Childhood Intervention Reform Project: Revised Literature Review*. Melbourne, Centre for Community Child Health, Murdoch Childrens Research Institute, The Royal Children’s Hospital, 2016.

⁴³ WOODHEAD, M. – FEATHERSONE, I. – BOLTON, L. – ROBERTSON, P.: *Early Childhood Development: Delivering Intersectoral Policies, Programmes and Services in Lowresource Settings*. Topic guide. Oxford, Health & Education Advice & Resource Team (HEART), 2014.

⁴⁴ EADSNE (2005) i. m.; EADSNE: (2010) i. m

- (1) Az *elérhetőség* a kisgyermek és családjai számára minél korábban elérhető, hozzáférhető szolgáltatások biztosítását jelenti, amelynek érvényre jutása összefügg az adott országban meglévő irányítási, igazgatási rendszer centralizált vagy decentralizált megközelítésével.
- (2) A *közelség* kapcsán a hangsúly a család lakóhelyéhez minél közelebb biztosítandó szolgáltatásokra kerül, amelyek a célpopuláció valamennyi tagjához eljutnak, egyenlő hozzáférést biztosítva számukra.
- (3) A *költséghelyettesítés*, azaz az ingyenes vagy csak minimális anyagi terhet jelentő szolgáltatások kapcsán megállapítható, hogy az európai országok szakpolitikai intézkedései és kezdeményezései egyértelműen kimondják, hogy a kora gyermekkori intervenciók szolgáltatásainak és ellátásainak minden erre rászoruló gyermekhez és családhoz el kell jutnia, függetlenül szociális, gazdasági háttérüktől.
- (4) A *szolgáltatások sokféleségének biztosítása* a három érintett terület által – egészségügy, oktatásügy, szociális szektor – nyújtott kora gyermekkori intervenciók szolgáltatások széleskörűségében és a feladatok összehangolásában nyilvánul meg, szem előtt tartva a preventív jelleget.
- (5) Az *interdiszciplináris teammunka* a gyermekek és családjai ellátásával közvetlenül foglalkozó szakemberek szakmától független összefogása, harmonikus együttműködése a szülők bevonásával.

Európában közigazgatási szempontból szinte sehol sem homogén a kora gyermekkori intervenciók rendszer. Hasonlóan Magyarországhoz három szektor, az egészségügy, a szociális terület és az oktatásügy osztozik a feladatokon, a különböző tárcák közötti koordináció pedig minden európai országban nehézséget jelent. A korai ellátórendszer helyzete, állapota és struktúrája szempontjából lényeges különbségek figyelhetők meg. Vannak több évtizedes tapasztalattal rendelkező országok, pl. a német nyelvű államok (Németország, Ausztria), melyek kiterjedt, jól működő intézményrendszerre támaszkodnak, és jellemzően nagy tartományi korai fejlesztő központokat, valamint pediátriai központokat működtetnek. Az ellátás kapcsán kulcsszerepet kap a rendszerszemlélet, a szülői részvétel és a beleszólási jog, továbbá a teljes integráció. Az angol nyelvű országokra a protokollal összekötött szolgáltatások és a különböző ellátási modellek működtetése jellemző: (1) a kulcsszemély (key worker) modell olyan több funkcióból álló tevékenység-halmaz, amely a gyermekek és a családok integrált támogatását teszi lehetővé, igazodva aktuális szükségleteikhez;⁴⁵ (2) a Team a gyermek körül (Team around the child) vagy a Team a család körül (Team around the family) modellek alapvető alakja a koordináló személy, aki a team egyik tagjaként kapcsolatot tart a család és a többi teamtag között, összehangolva a team működését.⁴⁶ Olyan országokkal is találkozunk, ahol

---

⁴⁵ MENGONI, S. – OATES, J. – BARDSLEY, J.: *Developing Key working*. The Open University, 2014. <http://www.councilfordisabledchildren.org.uk/media/554082/developingkeyworkingfinal.pdf>

⁴⁶ LIMBRICK, P.: A Question for Parents: Do you Need the Team Around the Child Approach? *TAC Journal*, vol. 2., no. 7. (2009) 1–3.; Institute of Public Care: *Early Intervention and Prevention with Children and Families. Getting the Most from Team around the Family Systems*. Oxford, Oxford

még fiatal az ellátórendszer, és integrálva a folyamatosan gyűlő tapasztalatokat csak lassan alakul ki a szervezeti háttér, például Görögországban, Észtországban, Csehországban vagy a délkelet-európai országokban. Végül markáns csoportot alkotnak a skandináv országok, ahol elsődlegesen az inkluzív ellátási forma érvényesül, nincs elkülönült szervezett intézményrendszer, és az érintett gyermekeket jellemzően a mainstream intézményekben látják el.⁴⁷

4. A hazai ellátórendszer néhány működési jellemzője

Magyarországon a kora gyermekkori intervenció kérdésében a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan elsősorban három ágazat, az egészségügyi, az oktatásügyi és a szociális szektor érintett, a kordinációs feladatokat pedig 2014-től a családügyi terület látja el. A *szabályozási háttérre* jellemző, hogy a különböző ágazati jogszabályokban az intézmények, szakemberek, tevékenységek, feladatok definiáltak ugyan, ám sok éve okoz nehézséget, hogy a kora gyermekkori intervenciót érintő rendelkezések az ágazati törvényeken belül szétszórtnak jelennek meg, így körülményes bennük az eligazodás. A kora gyermekkori intervenció egyes szakaszainak tevékenységei több ágazathoz kapcsolódnak, ugyanakkor az ágazatok szerinti elkülönültség nehezen áttekinthetővé teszi a szabályozást. A különböző ágazatok jogszabályai kevéssé reflektálnak egymásra, nyelvezetükben sokszor a terminológia korszerűsítése, egységesítése sem történik meg, és összehangolatlanságuk miatt a különböző szereplők számára nem egyértelműek a teendők. A szabályozási háttér fenntartja az intézményrendszer széttagoltságát.⁴⁸

A szolgáltatásokhoz való *hozzáférés terén jelentkező erőforráshiány, a kapacitás gondok* szinte kivétel nélkül minden szegmenst érintenek, ezzel komolyan akadályozva az ellátásba jutást. Az egészségügyi alapellátásban a betöltetlen álláshe-lyek száma folyamatosan növekszik. Mind a védőnői körzetek, mind a gyermekeket

---

Brookes University, 2012.

⁴⁷ EADSNE (2005) i. m.; EADSNE (2010) i. m.

⁴⁸ KERÉKI Judit – LANNERT Judit (írta és szerk.): *A korai intervenciók intézményrendszer hazai működése*. Kutatási zárójelentés. Budapest, TÁRKI-TUDOK ZRT. – Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány, 2009. <http://fszk.hu/kiadvany/a-koraiintervencios-intezmenyrendszer-hazai-mokodese/>; KERÉKI Judit (írta és szerk.): *Regionális helyzetértékelés a kora gyermekkori intézményrendszer hálózatos fejlesztésének megalapozásához*. Kutatási zárójelentés. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., 2011.; KERÉKI Judit: *Utak és lehetőségek. A kora gyermekkori intervenció rendszerszintű megközelítése*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., 2015. [a továbbiakban: KERÉKI (2015b)]; KERÉKI Judit: *Utak: A kora gyermekkori intervenció rendszerszintű megközelítése*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó – ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 2017.; KERÉKI Judit: *A kora gyermekkori intervenciók rendszer működése és fejlesztési lehetőségei az egységes ellátási út tükrében*. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Doktori Iskola, Gyógypedagógiai Doktori Program, 2020.

ellátó háziiorvosi praxisok nagyjából 10%-a betöltetlen.⁴⁹ Ugyanígy kapacitáshiány érzékelhető a gyermekeket ellátó szakellátó szakorvosok tekintetében.⁵⁰ Hiányzik a szervezett, rendszerszinten működő koraszülött utógondozói hálózat; a fejlődés-neurológiai, gyermekrehabilitációs szolgáltatások terén egyenlőtlen az ellátáshoz való hozzáférés, a kapacitások szűkösek.⁵¹ Ugyanígy problémák jelentkeznek a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtóknál⁵² vagy a pedagógiai szakszolgálatoknál, ahol 20%-os a létszáoshiány.⁵³ Előfordul az is, hogy a nyújtott szolgáltatás vagy az ellátást nyújtó szakemberek képzettsége, tudása nem illeszkedik a szükségletekhez.⁵⁴ Az erőforrásproblémák leterheltséget okoznak, és meghosszabbítják a vizsgálatokra való várakozási időt. Mindezek mellett az utazási nehézségek is akadályozó tényezőkként azonosíthatóak.⁵⁵

Az erőforrás- és kapacitásproblémáktól nem függetlenek a *területi és település-szintű ellátásbeli egyenlőtlenségek*. Az egészségügyi ellátás mutatóit tekintve évek óta Észak-Magyarország a legkedvezőtlenebb helyzetű régió.⁵⁶ A minőségi védőnői támogatáshoz való hozzáférés épp azokon a területeken akadályozott, ahol a gazdasági, társadalmi mutatók és az egészségügyi ellátás mutatói alapján a legnagyobb szükség lenne a preventív jellegű szolgáltatásokra.⁵⁷ Hasonló a helyzet a házi

---

⁴⁹ Nemzeti Népegészségügyi Központ, Egészségügyi Igazgatási Főosztály, Védőnői adatbázis, 2019 (jelenleg Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ az intézmény neve); Országos Alapellátási Intézet: *Tájékoztató a tartósan betöltetlen háziiorvosi körzetekről*. OALI, 2020.

⁵⁰ Vonatkoztatási adatok az Egészségügyi Engedélyezési és Közigazgatási Hivatal adatbázisa (2014) alapján. Frissebb adatok hozzáférési akadályok miatt nem állnak rendelkezésre.

⁵¹ KERÉKI (2015b) i. m.; KERÉKI (2017) i. m.

⁵² BATTÁ Zsófia – BULYÁKI Tünde – Dr. HOLLÓDY Katalin – KISSNÉ ERDÉLYI Gabriella – Dr. KOVÁCS Julianna – MASA Andrea – PAPP Krisztina – Dr. SÜMEGI Viktória – SZY Ildikó: *A szolgáltatáshiányos területen mozgó szakszolgálati hálózatfejlesztés, speciális szolgáltatások nyújtása, szolgáltatásnyújtás lehetőségeinek kidolgozása*. EFOP 1.9.5 A kora gyermekkori intervenció ágazatközi fejlesztése projekt. Budapest, Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság, 2018.

⁵³ KIR-STAT adatbázis, 2019/2020.

⁵⁴ Például a vegyes praxisú háziiorvosok gyermekgyógyász végzettség híján, kevesebb tapasztalattal tudnak gyermekeket ellátni. Lásd KÁDÁR Ferenc – KÁLMÁN Mihály – PAKSY László – PAKSY András: Gyermekorvosok és háziiorvosok gyermek-alapellátásának összehasonlítása. *Hírvivő*, 2011/11. 6–9.; KÁDÁR Ferenc – PAKSY László – KÁLMÁN Mihály – PÓTA György – DOLOWSCHIAK Annamária: Ki látja el a gyerekeket 2020-ban? *Hírvivő*, 2010/4. 2–4.

⁵⁵ KERÉKI – LANNERT (írta és szerk.) (2009) i. m.; KERÉKI (írta és szerk.) (2011) i. m.; KERÉKI Judit: A kora gyermekkori intervenciók rendszerének működésének legfontosabb problématerületei és fejlesztési lehetőségei. *Gyógynevelés Szemle*, 2013/1. 23–38.; KERÉKI (2015b) i. m.; KERÉKI (2017) i. m.

⁵⁶ KERÉKI – LANNERT (írta és szerk.) (2009) i. m.; KERÉKI (2015) i. m.; KERÉKI (2017) i. m.; Nemzeti Népegészségügyi Központ, Egészségügyi Igazgatási Főosztály, Védőnői adatbázis, 2019.; Országos Alapellátási Intézet Tájékoztató a tartósan betöltetlen háziiorvosi körzetekről, (2020).; LUX Ágnes (szerk.): *Gyermekjogi projekt. ÁJOB-projektfüzetek*. Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala, 2011.; BATTÁ et al. (2018) i. m.; KERÉKI (írta és szerk.) (2011) i. m.

⁵⁷ Nemzeti Népegészségügyi Központ, Egészségügyi Igazgatási Főosztály, Védőnői adatbázis, 2019.

gyermekorvosi és a vegyes praxisú háziiorvosi szolgáltatások esetében is; a tartósan betöltetlen álláshelyek a hátrányos helyzetű régiókban, különösen Észak-Magyarországon okoznak hozzáférési nehézségeket.⁵⁸ A gyermekjóléti szolgáltatásokat tekintve a kapacitásproblémák szintén elsősorban a kedvezőtlen kondíciókkal rendelkező területeken dolgozó családsegítőket érintik, ahol a szolgáltatást igénybe vevő családok, illetve gyermekek száma többszöröse lehet a jogszabályban maximalizált létszámnak.⁵⁹ A speciális szolgáltatásokat tekintve ugyancsak elmondható, hogy hátrányos helyzetű térségekben, illetve a kisebb településeken, különösen a falvakban lakók számára a korai fejlesztő, terápiás szolgáltatások nehezen elérhetőek. Korábbi kutatási adatok szerint az ellátás terén Észak-Magyarország jelentős elmarádást mutatott; a védőnői adatok alapján az ellátásba be nem jutott gyermekek aránya nagyjából 60%-ra volt becsülhető, ami jóval meghaladja az országos, alacsonynak nem mondható, közel 40%-os arányt.⁶⁰

Korábbi kutatások egyértelműen igazolták, hogy az ellátórendszer működésére döntően az információhiány jellemző, amely nemcsak a szülőket tartja bizonytalanságban, de a szakembereket is akadályozza a megfelelő ellátási utak kiválasztásában. Nincsenek tisztában más ágazati szakemberek feladataival, kompetenciáival, tudásával, így a kapcsolódások, együttműködések kevésbé tudnak kialakulni.⁶¹ Az ellátórendszer állapotát 2008-2009-ben először feltérképező kutatás óta ebben a vonatkozásban kedvező elmozdulás tapasztalható. Az eltelt években a kora gyermekkori intervenció szemléleti megközelítése egységesebbé vált, a különböző ágazatokat és szakterületeket képviselő szakembereknek – összefüggésben az ebben a témában zajló uniós projektek aktív edukatív tevékenységével – a gyermeki fejlődésről és a megkésett, eltérő fejlődés gyanújeleiről, a kora gyermekkori intervencióról, az ágazatközi együttműködésről, az interdiszciplináris teamszemléletről és a továbbküldési utakról való tudása növekedett. A különböző ágazatok képviselői tudatosabban keresik egymással a kapcsolatot (például a védőnők és a pedagógiai szakszolgálat szakemberei), jobban rálátnak egymás munkájára, így azt is jobban érzékelik, hogy az a fajta komplex rálátás, amely a többféle tudás, tapasztalat összeadódásából fakad, hogyan tudja hatékonyabban segíteni egy gyermek és a családja ellátásának útját.⁶² Tudva azt, hogy az ellátásba való bekerülésnek az egyik legfontosabb differenciáló tényezője az egészségügyi, a köznevelési és a szociális intézményrendszer szereplői közötti kapcsolati háló kiterjedtsége, a kapcsolatok intenzitása, minőség-

---

⁵⁸ Országos Alapellátási Intézet Tájékoztató a tartósan betöltetlen háziiorvosi körzetekről, (2020).

⁵⁹ LUX Ágnes (szerk.): Gyermekjogi projekt. ÁJOB-projektfüzetek. Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala, 2011.; KEREKI (2017) i. m.; BATA et al. (2018) i. m.

⁶⁰ KEREKI – LANNERT (írta és szerk.) (2009) i. m.; KEREKI (írta és szerk.) (2011) i. m.

⁶¹ KEREKI – LANNERT (írta és szerk.) 2009. i. m.

⁶² KEREKI (2020) i. m.

ge,⁶³ alapvetően az informális kapcsolatok és azok folyamatos facilitálása a kulcsa a rendszer hatékonyabb működésének.

A jogszabályok által meghatározott továbbküldési és jelzési utakra jellemző, hogy az egyes ágazatok vonatkozásában a leírásuk többé-kevésbé koherensnek mondható, ugyanakkor a különböző ágazatokhoz tartozó intézményrendszereket, szereplőket összekötő, az ellátásba jutás szempontjából releváns utak nem minden esetben egyértelműek, illetve szabályozott útként meg sem jelennek a törvényi, rendeleti útvesztőben. Az ellátórendszer és a kapcsolódási pontok ismeretének hiánya, a gyermekutak átláthatatlansága miatt a szülő sokszor „bolyong” az ellátórendszerben, és ebben az útkeresésben előfordul, hogy az általa megkérdezett szakemberek sem tudnak neki releváns segítséget nyújtani, hisz más intézményrendszerek ellátásait kevésbé ismerik, így előfordul, hogy a szülő olyan szolgáltatóhoz jut el, aki nem feltétlenül a szükségletének megfelelő szolgáltatást nyújtja a gyermekének.

A korcsoportokat tekintve az ellátásba jutás szempontjából éppen a legfiatalabb, 0–3 éves életkorú gyermekek vannak kitéve a legnagyobb kockázatnak. Miközben a szülők gyermekük fejlődésére, a problémafelismerésre, az ellátórendszerre és a továbblépési lehetőségekre vonatkozó ismeretei hiányosak, és az információik mennyisége, minősége és felhasználása sem megfelelő,⁶⁴ addig az őket (a gyermek ebben az életszakaszában) leginkább támogató egészségügyi alapellátásból a köznevelés pedagógiai szakszolgálati rendszere felé nincs szabályozott út. Az alapellátó a jogszabályoknak megfelelően az egészségügyi szakellátásba irányít, és csak esetlegesen küld tovább pedagógiai jellegű ellátásba, jelentősen meghosszabbítva ezzel az ellátási utakat és bizonytalan kimenetelűvé téve a szükségletalapú ellátásba jutást. Korábbi kutatási adatok szerint a pedagógiai szakszolgálatokkal a védőnők nagyjából egyharmada, a vegyes praxisú háziorvosok egyötöde, a házi gyermekorvosok kevesebb mint egyötöde folytat konzultációt.⁶⁵ Ugyanakkor vizsgálati eredmények támasztják alá, hogy a szakellátó szakorvosok jellemzően az egészségügyi ellátórendszeren belül küldik tovább a gyermekeket terápiás céllal, vagy habilitáci-

---

⁶³ KEREKI Judit: A kora gyermekkori intervenció intézményrendszerének anomáliái és jó gyakorlata. *Gyógypedagógiai Szemle*, 2010/1. 32–45.

⁶⁴ KEREKI – LANNERT (2009) i. m.; BÁNFAI Bálint – BETLEHEM József – DEUTSCH Krisztina – JEGES Sára – LAMPEK Kinga – PETŐNÉ CSIMA Melinda – TANCICS Dóra: *Összefoglaló tanulmány a TÁMOP–6.1.4/12/1-2012- 00001 „Kora gyermekkori (0–7 év) program” kiemelt projektben végzett „Szülők gyermekneveléssel kapcsolatos attitűdjének felmérése, a 0–7 éves korú gyermekek alapellátásával kapcsolatos elvárásainak elégedettség-felmérése, szociológiai/ szociálpszichológiai típusú felmérés és elemzés” vonatkozásában.* TÁMOP– 6.1.4 Kora gyermekkori (0–7 év) program, Budapest, Országos Tisztifőorvosi Hivatal, 2014.; CSÜLLÖG Krisztina – NAGY László – STALZER Tamara: *A kora gyermekkori ellátórendszerrel és a kisgyermekek fejlődésével, nevelésével kapcsolatos ismeretek.* Kutatási jelentés. Budapest, Családbarát Magyarország Központ Nonprofit Közhasznú Kft., 2022.

⁶⁵ KÓSA Zsigmond – GYULAI Anikó – JÁVORNÉ ERDEI Renáta – NAGY Józsefné – RÁKÓCZI Ildikó – SÁRVÁRY Andrea – SÁRVÁRY Attila – TAKÁCS Péter – VINCZE Ferenc: *Védőnői és házi gyermekorvosi/vegyes praxisú háziorvosi feladatszerzés felmérése, időmérés vizsgálat.* TÁMOP–6.1.4 Kora gyermekkori (0–7 év) program. Budapest: Országos Tisztifőorvosi Hivatal, 2013.

ós, rehabilitációs tevékenységet végző magánellátóhoz irányítják, és a pedagógiai szakszolgálat rendszerét kevéssé ismerik.⁶⁶ Bizakodásra ad okot, hogy a pedagógiai szakszolgálati rendelet tartalmaz egy olyan kitéletet, amely alapján a szakellátó szakorvosok meghatározott köre a gyermekek 3 éves kora előtt korai fejlesztésbe irányíthatja őket a járási szakszolgálat felé.⁶⁷ Ennek egyetlen szépséghibája az, hogy egyetlen egészségügyi rendeletben sem találunk erre visszakösző kitéletet.

Úgy tűnik, éppen a 3 éves kor alatti életszakaszban sérülnek leginkább a gyermekjogok, amelyek garantálhatnák az érintett gyermekek megfelelő ellátásba kerülését (különösen, ha az alapellátás látóköréből kikerül a gyermek, vagy ha a szülő nem akar a szakértői figyelemmel élni), ugyanakkor a szabályozásban, bár vannak erre kezdeményezések, még nincsenek ennek kiterjedt jogi biztosítékai. Amennyiben a gyermekek bekerülnek az intézményes ellátásba (bölcsődébe, majd később óvodába), megváltoznak a lehetőségeik, nagyobb eséllyel jutnak el a megfelelő ellátóhelyre, és a hatósági intézkedésekre való hivatkozási lehetőségek miatt a kevésbé támogatott szülők meggyőzése is hatékonyabbá válik.

Az utóbbi bő tíz évben zajló kora gyermekkori intervenciót érintő fejlesztések és nagy volumenű képzések, amelyek első körben az egészségügyi alapellátást, majd ezt követően az összes releváns szektor alap- és szakellátását érintően zajlottak (különös tekintettel az EFOP-1.9.5 *A kora gyermekkori intervenció ágazatközi fejlesztése projektre*), olyan tudásanyagot nyújtottak át a szakembereknek a gyermeki fejlődésről, az eltérések felismeréséről, a gyermekutakról és a különböző ellátási lehetőségekről, amelyek a felismerés, az állapotmegismerés, a diagnosztika és a terápiás, fejlesztő ellátás szintjén is egységes tudást biztosítanak és elősegítik a kora gyermekkori ellátórendszer szereplői közti kapcsolat kialakítását, az ágazatközi és az interdiszciplináris teamtevékenységek eredményesebb működtetését. Az említett projekt keretében egy olyan módszertani kézikönyv és ellátási protokoll⁶⁸ került kialakításra, amely átfogó képet nyújt a kora gyermekkori intervenció ellátórendszer működéséről, az abban dolgozó szakemberek kompetenciáiról, feladatairól, és a gyermekút általános és strukturált leírása mellett 25 jogosultsági csoport esetében specifikus ellátási utat mutat be.

⁶⁶ KEREKI (2020) i. m.

⁶⁷ „A szakértői bizottság a három évnél fiatalabb gyermek esetében szakértői véleményét a gyermek külön vizsgálata nélkül, a neonatológia, csecsemő és gyermek fül-orr-gégegyógyászat, audiológia, szemész, ortopédia és traumatológia, gyermek- és ifjúságpszichiátria, fizikális medicina és rehabilitációs orvoslás, orvosi rehabilitáció csecsemő- és gyermekgyógyászat szakterületen, illetve gyermek-neurológia szakorvos által felállított diagnosztikai vélemény és terápiás javaslat alapján is elkészítheti.” 15/2013. (II. 26.) EMMI rendelet a pedagógiai szakszolgálati intézmények működéséről, 4.§. (2a).

⁶⁸ KEREKI Judit – FUTÓ Gabriella – ALTORJAI Péter – BARANYI Ildikó – CSEPREGI András – KARDOS Robertina, KISS Erika – SZEGEDI Tamara – SZVATKÓ Anna: *Gyermekút*. Módszertani kézikönyv. Budapest, Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft., 2020, 2022.

5. Az ellátórendszer korszerűsítésének további lehetőségei

A hazai ellátórendszer további átalakításánál és a működési filozófia kialakításánál a nemzetközi gyakorlatban zajló folyamatok szemmel tartása mellett a jól működő kora gyermekkori intervenció rendszer működéséből nyert tapasztalatok, jó gyakorlatok, valamint a jelenlegi gazdasági, társadalmi, intézményes feltételek és a szabályozási háttér figyelembevételével érdemes néhány alapvető megközelítési szempontot kiemelni. A családközpontú gyakorlat, az inkluzív szemlélet és ahhoz kapcsolódóan a természetes tanulási környezet, az integrált, koordinált szolgáltatói hálózat kialakítása és az interdiszciplináris vagy transzdiszciplináris szemléletben működő teammodellek implementálása, a szabályozott ellátási út kialakítása, a helyben történő ellátást biztosító mozgó szolgáltatói csapatok működése egy hatékonyabb és eredményesebb szolgáltatói rendszer megvalósulásának lehetőségét ígéri.

5.1. Kulcstényezők

Az utóbbi évtizedekben a szolgáltatásnyújtás során egyre elfogadottabbá vált az a megközelítés, amely tiszteletben tartja a családok egységét, annak a tudását, hogy a szülő ismeri legjobban a gyermekét, hogy leginkább ő képes felismerni a gyermek szükségleteit és hozzájárulni képességei kibontakoztatásához, fejlődése támogatásához és életminősége növeléséhez.⁶⁹ A kora gyermekkori intervenció szolgáltatások fő célja a családok támogatása annak érdekében, hogy gyermekük fejlődését, tanulását elősegítő élményeket, megfelelő ingerekkel teli környezetet biztosítsanak. Mindez a szülők és a szakemberek közötti szoros együttműködést, a családközpontú gyakorlat érvényre jutását és magas minőségű technikai támogatást igényel.⁷⁰ Jelenleg általánosnak mondható, hogy a gyermekekre és a családra együttesen irányuló szolgáltatásnyújtásnak, a családközpontú gyakorlatnak⁷¹ kulcsszerepe van a nemzetközi praxisban. Ez a hozzáállás teszi lehetővé azt, hogy a fókusz a gyermek kompetenciáira, az interakció családi mintáira és a családi erőforrásokra irányuljon.⁷²

Az előzőekben ismertetett megközelítést tovább árnyalják az inklúziós szemléletet érvényre juttató elképzelések, amelyek átfogó célként fogalmazzák meg annak szükségességét, hogy a szülők és más, a gyermek gondozásában részt vevő sze-

---

⁶⁹ LARKIN, H., – MOORE, T.: „More than my child’s disability...” *A comprehensive literature review about family-centred practice and family experiences of early childhood interventions services.* Glenroy, Victoria, SCOPE Ltd., 2005.; BRUDER, M. B.: *Early Childhood Intervention: A Promise to Children and Families for Their Future. Exceptional Children*, vol. 76. no. 3. (2010) 339–355.

⁷⁰ MOORE (2011) i. m.; MOORE (2012) i. m.

⁷¹ DUNST, C. J. – ESPE-SHERWINDT, M.: Family-centered practices in early childhood intervention. In: REICHOW, B. – BOYD, A. – BARTON, E. E. – ODOM, S. L. (Eds.): *Handbook of early childhood special education*, 37–55. Switzerland, Springer International, 2016.

⁷² GURALNICK (2011) i. m.

mélyek olyan élményekkel és lehetőségekkel teli környezetet tudjanak biztosítani a gyermeknek, amely támogatja optimális fejlődését, jóllétét, valamint részvételét a családi és a közösségi életben, a szociális kompetenciák megszerzésében és használatában.⁷³ A kutatások azt igazolják, hogy az érintett gyermekek fejlődésére kedvező befolyással bír, ha részt vehetnek az általános kora gyermekkori és közösségi szinteken szervezett tevékenységekben, és részesei lehetnek a közös nevelési helyzeteknek.⁷⁴ Az inklúzió nem azt jelenti önmagában, hogy a speciális ellátást igénylő gyermekeket bevonják a közös programokba, hanem azt is, hogy építenek az érdemi tevékenységükre és részvételükre, hogy a kommunikációs helyzeteket, a mozgást, a játékot, a függetlenségüket fokozatosan meg tudják élni, és ilyen módon képesek legyenek működni a mindennapi tevékenységekben.⁷⁵ Az inkluzív környezet megteremtése felé történő elmozdulás magával hozta a speciális szolgáltatások és intervenciók tevékenységek tipikus gyermeki és közösségi környezetbe való beintegrálásának gyakorlatát, ami támogatja a természetes tanulási környezetet, mint a gyermek napi funkcionális készségeinek oktatására és gyakoroltatására szolgáló optimális alkalmazási módot.⁷⁶ Az eltérő fejlődésű, képességű és ellátási szükségletű gyermekek sikeres bevonását az egyetemes tervezés elve támogatja, amely alapján az eszközök, a környezet, a programok és a szolgáltatások oly módon kerülnek tervezésre, hogy azok adaptálás vagy speciális tervezés szükségessége nélkül mindenki számára a lehető legnagyobb mértékben hozzáférhetőek legyenek.⁷⁷

⁷³ DUNST, C. J.: „Early intervention for infants and toddlers with developmental disabilities.” In: ODOM, S. L. – HORNER, R. – H., SNELL, M. – BLACHER, J. (Eds.): *Handbook of developmental disabilities*. New York, Guilford Press, (2007) 161–180.; BRUDER (2010) i. m. 339–355.; MOORE (2011) i. m.; MOORE (2012) i. m.; MOORE, T. G.: *DEECD Early Childhood Intervention Reform Project: Revised Literature Review*. Melbourne, Centre for Community Child Health, Murdoch Childrens Research Institute, The Royal Children’s Hospital, 2016. 276 https://www.researchgate.net/publication/290438286_DEECD_Early_Childhood_Intervention_Reform_Project_Revised_Literature_Review; ECIA: *National Guidelines Best Practice in Early Childhood Intervention*. ECIA, 2016. <https://www.eciavic.org.au/documents/item/1419>

⁷⁴ DEECD (Department of Early Education and Childhood Development): *Evaluation of Victorian Children’s Centres*. Literature Review. Melbourne, Department of Early Education and Childhood Development, Government of Victoria, 2008.; KPMG: *Early childhood intervention – an overview of best practice*. KPMG International Cooperative, 2014. <https://docplayer.net/7618068-Early-childhood-intervention-an%20overview-of-best-practice.html>; DUNST, C. J.: Procedures for Developing Evidence-Informed Performance Checklists for Improving Early Childhood Intervention Practices. In: Dunst, C. J. (Ed.): *Evidence-Informed Early Childhood Intervention Performance Checklists and Practice Guides*. Asheville (North Carolina), Winterberry Press, 2018.

⁷⁵ DEECD (2008) i. m.

⁷⁶ MOORE, T. G.: *Early childhood intervention: Core knowledge and skills*. CCCH. Working Paper 3. Parkville (Victoria), Centre for Community Child Health, 2008.

⁷⁷ DEC (Division for Early Childhood): *Promoting positive outcomes for children with disabilities: Recommendations for curriculum, assessment and program evaluation*. Missoula (MT), Division for Early Childhood, 2007.; MOORE (2008) i. m.; DEECD (2008) i. m.; RING, E. et al.: *Universal Design Guidelines for Early Learning and Care Settings: Literature Review*. Dublin, Government of Ireland, 2019.

A családközpontú gyakorlat elterjedésével világossá vált, hogy egy típusú szolgáltatás jellemzően nem képes ellátni komplex családi szükségleteket, erre csak azok az integrált szolgáltatási rendszerek alkalmasak, amelyek többféle szükségletre tudnak reagálni. A nemzetközi tapasztalatok szerint a működőképes kora gyermekkori intervenciók rendszerek a koordinált, interdiszciplináris együttműködésen alapuló, integrált szolgáltatói hálózatok kialakítása mellett tették le voksukat.⁷⁸ Az integrált, de legalábbis koordinált rendszerekről általában elmondható, hogy holisztikus szemléletűek, a működésüket erőteljesen befolyásolja az a felismerés, hogy a gyermekekre és a családokra irányuló beavatkozások nem különíthetők el egyes ágazatok szerint.⁷⁹ Az érintett gyermekek szükségleteit olyan koordinált szolgáltatásokkal lehet a legjobban kielégíteni, melyek a teljes kapcsolati környezetüket figyelembe veszik, beleértve a szülőket, a tágabb értelemben vett család tagjait, a védőnőt, a családsegítőt, a korai gondozásban vagy nevelésben részt vevő intézmények érintett szakembereit és/vagy a gyermekekkel foglalkozó speciális tudású szakembert.⁸⁰ A szolgáltatás-koordináció bizonyítottan hatékonyabb hozzáférést, az információk sikeresebb áramlását, a források és pénzügyi támogatások könnyebb elérhetőségét, jobb szakember-szülő kapcsolatot és mindezek nyomán magasabb szolgáltatási minőséget eredményez. Elemzők szerint az integrált kora gyermekkori fejlődést támogató rendszerek szem előtt tartják a méltányosság elvét, különösen figyelnek a marginális helyzetben lévőkre, a hátrányos helyzetű, eltérő fejlődésű, fogyatékos gyermekekre. A rendszer biztosítja a folyamatosságot és az egyenletes átmenetet a különböző életszakaszokhoz kapcsolódó szolgáltatások tekintetében. A kapacitásépítés, a szakemberek kompetenciáinak növelése a kora gyermekkori fejlődésre vonatkozó közös szemlélet megtartása mellett elsődleges fontosságú. Az integrált rendszer az érdekelt személyekkel való partneri munkát hangsúlyozza, beleértve a családot, a közösséget és a gyermeket.⁸¹

A kora gyermekkori intervencióban érintett gyermeket és családját körülvevő különböző ellátórendszerek és szakterületek eltérő eljárásrendek, folyamatok mentén dolgoznak. Az integrált és koordinált szolgáltatások esetében a szükségletekhez megfelelően igazodó ellátás érdekében szükséges a különböző szakterületeket

⁷⁸ MOORE (2011) i. m.; KPMG (2014) i. m.

⁷⁹ ENGLE, P. L. et al. – Global Child Development Steer Group: Strategies for reducing inequalities and improving developmental outcomes for young children in low-income and middle-income countries. *The Lancet*, vol. 378., no 9799. (2011) 1339–1953.; NEUMAN, M. J. – DEVERCELLI, A. E.: *What Matters Most for Early Childhood Development: A Framework Paper*. Systems Approach for Better Education Results. (SABER) working paper series no. 5. Washington, World Bank, 2013.; KPMG (2014) i. m.

⁸⁰ Center on the Developing Child: *Early Childhood Mental Health*. Center on the Developing Child. Cambridge (MA), Harvard University, 2015. <http://developingchild.harvard.edu/wp-content/uploads/2015/05/InBrief-Early-Childhood-Mental-Health-1.pdf>

⁸¹ WOODHEAD, M. – FEATHERSONE, I. – BOLTON, L. – ROBERTSON, P.: *Early Childhood Development: Delivering Intersectoral Policies, Programmes and Services in Lowresource Settings*. Topic guide. Oxford, Health & Education Advice & Resource Team (HEART), 2014.

képviselő szakemberek intenzív együtt gondolkodása, tudásmegosztása, a különböző szervezetekkel való partneri kapcsolat és az összehangolt, diszciplinákat átfogó funkciókra épülő teamevékenység, amely a hatékony együttműködést szolgálja. A szakmai közvélekedés a kora gyermekkori intervenciók szolgáltatásnyújtás alapjának a csapatot tekinti, amelyben a szakemberek közötti, illetve a szakemberek és a családok, gyermekek, gondozók közötti munka gyökerezik.⁸² Ennek megfelelően válik az interdiszciplináris teammunka mozgatóerővé, ahol a közös problémafeltárás és megoldás a gyakori információcsere keretében zajlik, és a közös célok minden szakember tevékenységébe integrálva valósulnak meg. A kölcsönös megerősítés szinergikus hatású, ami az eredményességben többet nyújt annál, mint amit a résztvevők egyenkénti munkájukkal összességében elérhetnek.⁸³ A transzdiszciplináris szemléletben dolgozó szakemberek munkája még inkább egymásra épül: együttműködnek a szolgáltatások tervezésében, kivitelezésében és értékelésében, egy közös cél által vezérelve módszeresen, lépésről lépésre megtervezik a szerepek megosztását és a szakterületek közötti határok átjárását annak érdekében, hogy maximalizálják a tagok közötti kommunikációt, interakciót és kooperációt.⁸⁴ A bemutatott teamszerveződések olyan, korábban már bemutatott modellekbe integrálódtak, amelyeket számos országban jó tapasztalatokkal, eredményesen alkalmaznak. Működésük tanulmányozása hasznos kiindulópontként szolgálhat a hazai szolgáltatási modell kialakításához és fejlesztéséhez.

5.2. Ellátási utak

Magyarországon az utóbbi tíz évben lezajlott uniós fejlesztési projektekből többféle, egymásra épülő ellátási út modell kidolgozása és/vagy kipróbálása megtörtént, amelyek korábbi kutatás-fejlesztési eredményekre, hazai jó gyakorlatokra és nemzetközi tapasztalatokra épültek. Az egészségügyi ágazatban 2012–2015 között megvalósuló TÁMOP-6.1.4 *Kora gyermekkori (0–7 év) program*, amely az egészségügyi alapelátás szakembereinek (védőnők, házi gyermekorvosok, vegyes praxisú házi orvosok) módszertani támogatására irányult, egy lehetséges gyermekút algoritmus elméleti alapjait rakta le.⁸⁵ A 2014–2015-ben a köznevelés területén lezajlott TÁMOP-3.1.1

⁸² CARVALHO, L. et al. (2019) i. m.

⁸³ KULLMANN Lajos: A teammunkára felkészítés lehetőségei a gyógypedagógus-képzésben. *Gyógypedagógiai Szemle*, 2015/3. 178–192.

⁸⁴ WALLS, M. – O’CONNOR, M.: Building Blocks to Best Practice. Introducing an „Integrated Holistic Model” of Early Intervention with Children and Families. In: SCHONFELD, H. – O’BRIAN, S. – WALSH, T. (Eds.): *Question of Quality*. Dublin, The Centre for Early Childhood Development and Education, 2005. 393–409.

⁸⁵ KERÉKI Judit – BAUER Viktor – GYARMATHY NÉ DOMA Gabriella – KUJALEK Éva – NÁDOR Csaba – NYULI Krisztina, SCHULTHEISZ Judit – SOMODI Andrea, – ÚJHELYI János – VÁMOS Éva: *Gyermekút – Jogszabályok, gyakorlat, lehetséges modell*. TÁMOP-6.1.4 Kora gyermekkori (0–7 év) program. Budapest, Országos Tisztifőorvosi Hivatal, 2014.

21. századi közoktatás – fejlesztés, koordináció II. szakasz kiemelt projektben egy ún. optimális *kliensútmodell* került kifejlesztésre, amit egy megyei szintű pilotprogram keretében ki is próbáltak.⁸⁶ A modell célja egy olyan lokális ellátási út leírása és tesztelése volt, amely az aktuális szabályozási környezet, a helyi intézményrendszer és a rendelkezésre álló munkaerő-kapacitás figyelembe vétele mellett lerövidíti a gyermekutakat, kiépíti a helyi kommunikációs hálót, facilitálja a különböző ágazati szereplők együttműködését, és a továbbküldési, jelzési utak leírása mellett aktiválja is azokat az ellátók közötti érintkezési pontok kiépítésével. Végül a különböző ágazatokban megvalósuló törekvéseket a 2017-ben indult és 2022-ben lezárult ágazatközi kooperációban megvalósuló EFOP-1.9.5 *A kora gyermekkori intervenció ágazatközi fejlesztése* (röviden Gyermekút) kiemelt projekt integrálta az ágazatközi és interdiszciplináris együttműködések megerősítésének tevékenységsomagjába, nagyot lépve előre a szabályozott szolgáltatási út kialakításának és rendszerszintűvé emelésének folyamatában.

A Gyermekút projektben nemcsak a jelenleg releváns, szabályozott ellátási utak leírására és az ezzel kapcsolatos tudás széles körben történő átadására került sor, hanem egy olyan modell kipróbálására is, amely a szociálisan hátrányos helyzetű területeken élő gyermekeknek és családoknak nyújt segítséget abban, hogy mielőbb eljussanak azokhoz az ellátásokhoz, szolgáltatásokhoz, amelyekhez eddig nem, vagy csak korlátozottan fértek hozzá. Ennek érdekében egy olyan koordinált ellátási modell (az ún. Specifikus gyermekút modell) került kipróbálásra, amely a hozzáférési nehézségek kiküszöbölése céljából helyben nyújtott szolgáltatásban gondolkodik, a szolgáltatások koordinációját pedig az ún. gyermekútmenedzser végzi, aki a családokat „egyablakos” módon köti össze az ellátórendszer szereplőivel.

A 2021–2022-ben zajló pilotprogramban és az azóta is zajló nyomon követésben 13 Nógrád megyei településen élő 160 érintett gyermek, illetve családjaik vesznek részt. A helyi védőnők által kiválasztott, 6 évnél nem idősebb gyermekeket, akiknél felmerült az eltérő, megkésett fejlődés gyanúja, egy mozgó, komplex szolgáltatói team vizsgálta ki, az ellátásba juttatásban pedig a gyermekútmenedzser segítette őket. A pilot megalapozásaként az előkészítési szakaszban minden ellátó, szolgáltató, aki az adott településeken élő gyermekek és családok ellátásában valamilyen módon részt vesz, felkeresésre került. Így a védőnővel, a gyermeket ellátó háziorvossal, a szakellátó szakorvossal, a járási és a megyei pedagógiai szakszolgálat szakembereivel, a család- és gyermekjóléti szolgálat/központ munkatársaival, a Biztos Kezdet Gyerekház és a Jelenlét Pont dolgozóival, a bölcsőde, az óvoda szakembereivel, a magánellátókkal és az önkormányzat képviselőivel személyes kapcsolat alakult ki, amelynek során a szülők tájékoztatást kaptak a programról, és körükben egyéni interjúk is készültek a folyamat több pontján, tehát a kapcsolattartás folyamatos volt.

---

⁸⁶ A fejlesztőcsoportot vezette: Kereki Judit, a fejlesztőteam tagjai: Dr. Altorjai Péter, Futó Gabriella, Kardos Robertina, Szegedi Tamara, dr. Szvatkó Anna. A modell alapján készült *Kliensút Kalauz* megírásában ugyanezek a szakemberek vettek részt. Lásd KEREKI (szerk.) (2015) i. m.

A lebonyolított vizsgálatok szervezésének feladatát egy ún. Koordinációs csoport végezte, amely a gyermekre vonatkozó bekért dokumentumok alapján a gyermekek egyedi szükségleteinek megfelelően összeállította és megszervezte a Diagnosztikus Teamet, amelynek tagjai (gyermekneurológus, gyógypedagógus, pszichológus és mozgásterapeuta) jellemzően az alapellátók által biztosított helyszíneken a komplex diagnosztikus vizsgálatokat végezték. A Diagnosztikus Team a vizsgálatok lezártaival összeállította a gyermek és a család egyedi igényének és lehetőségeinek figyelembevételével az ún. Családellátási Tervet, majd a szülőknek/gondviselőknek személyes találkozó során biztosítva a konzultáció lehetőségét, a gyermekútmenedzser jelenlétében átadta nekik a Családellátási Tervet. A gyermekútmenedzser a továbbiakban segítette a családot a további vizsgálati időpontok kérésében, az ellátásokhoz való eljutásban, biztosítva a gyermekút folytonosságát.

A pilotprogram lebonyolítása mellé egy tervezett hatásvizsgálat is társult: az első mérés és értékelés a pilot megkezdésétől eltelt 8 hónapot követően zajlott le, kontrollált véletlen mintavétellel megvalósuló kvantitatív adatgyűjtés segítségével. A hatásvizsgálatban a 160 fő pilotprogramba bevont Nógrád megyei gyermek kontrollcsoportjaként Heves megye hasonló kondíciókkal rendelkező településeiről szintén 160 érintett gyermek került kiválasztásra. A kontrollcsoport esetében a bemeneti és a kimeneti mérés között semmiféle beavatkozás nem történt. Az adatok elemzése alapján megállapítható volt,⁸⁷ hogy a pilotot megelőző időszakban Nógrád megyében az érintetteknek csupán 16%-a jutott el valamilyen vizsgálatra, addig Heves megyében 63%-uk. A Nógrád megyei gyermekek 10%-át diagnosztizálták, és ugyanennyi hányadukat küldték tovább terápiára vagy fejlesztésre. A Heves megyeieknek viszont több mint a felét (52%) diagnosztizálták, és 56%-ukat irányították tovább valamilyen terápiás, fejlesztő ellátásba. Végül Nógrád megyében összesen a teljes almintá 5%-a jutott el a javasolt terápiára, míg a Heves megyeiből a gyermekek fele. Elmondható tehát, hogy a vizsgálatra való eljutási esély, a diagnózis megállapítása és a terápiára való eljutás szempontjából korábban előnyösebb helyzetben voltak a Heves megyei gyermekek, ugyanakkor a pilotidőszakban a három tényezőt tekintve a Nógrád megyei gyermekek helyzetében erőteljes javulás következett be. A projekt által szervezett vizsgálatok okán az érintett nógrádi gyermekek 100%-a eljutott a vizsgálatra, és diagnózist is kapott mindegyikük. Ugyanekkor Heves megyében a résztvevők 42%-át vizsgálták meg, és csak 29%-uk kapott diagnózist. A Nógrád megyeiek 70%-ának javasoltak valamilyen terápiát, fejlesztést, míg Heves megyében csak a 22%-uknak. A vizsgálat utáni első 3 hónapban a javasolt terápiára Nógrád megyében 10% jutott el, míg Heves megyében mind a 22%. Újabb 3 hónap elteltével Nógrád megyében meredeken megemelkedett az ellátásba kerülők aránya: a gyermekek 77%-a fejlesztésben, terápiás ellátásban vagy a Biztos Kezdet Gyerek

---

⁸⁷ CSÜLLÖG Krisztina: *Specifikus gyermekút pilot. Komplex diagnosztikus vizsgálat biztosítása és a nyomon követésben való közreműködés hatásvizsgálata*. Budapest, Családbarát Magyarország Központ Nonprofit Közhasznú Kft., 2022.

ház szocializációs célú ellátásában részesült, miközben a kontrollcsoportként bevont Heves megyei almintában minimális változás történt.

Összefoglalás

A kora gyermekkori intervenció fogalma az utóbbi években egyre ismertebbé vált a hazai szakmai közönség számára. A prevenciós és intervenciós szolgáltatáscsomag hatása a gyermekek egyéni fejlődésének előmozdítása mellett a család kompetenciáinak megerősödését is szolgálja, hatására a család tagjai egy tudatosabb, a szükségletekre érzékenyebben reagáló attitűddel tudnak a gyermek felé fordulni, erősödik a megküzdőképességük és az összetartó erejük. Az összetársadalmi szintű hatások a gyermek és a család szociális befogadásának elősegítésében, a társadalmi haszon mérésére szolgáló indikátorok kedvező alakulásában mutatkoznak meg. Ugyanakkor a gazdasági hasznosság is kimutatható, hiszen a korai életszakaszban nyújtott emberi tőkébe történő befektetések hosszú távú megtérülése magasabb, mint a későbbi beavatkozásoké. Mindezek komoly érvek a kora gyermekkori intervenció jelentősége mellett és egyben ösztönző indokok arra, hogy perspektivikusan gondolkodjunk a korai ellátórendszer további fejlesztését illetően.

A nemzetközi irányok, tapasztalatok áttekintése és a hazai beavatkozási pontok azonosítása az ellátórendszer korszerűsítésének további lehetőségeit segítenek feltárni. A korszerű kora gyermekkori intervenciók rendszereinek kulcs tényezői az ellátás hatékonyságának és eredményességének növekedését biztosítják. A családközpontú gyakorlatnak egyre inkább teret kell nyernie a kora gyermekkori intervencióban, ahol a szolgáltatás fókuszát kitágul, a szülő, a család, illetve annak környezete is helyet kap benne, és amely erőteljesen épít a család kompetenciáira és erőforrásaira. Ugyanakkor érdemes szem előtt tartanunk az inklúziós szemlélet érvényre juttatását, a természetes tanulási környezet kialakítási lehetőségeinek megteremtését. Az érintett gyermekek számára a szociális készségek és tudás megszerzése szempontjából a leghatékonyabb stratégia a gyermek mindennapi aktivitásainak helyszínén megélt élményeken, direkt tapasztalatokon keresztül tanulásának és fejlődésének támogatása, amelynek kedvező kimenetelei azonosíthatók mind a gyermek, mind a család szempontjából.

A rendszer fejlesztése során kívánatos tekintetbe venni, hogy egy működőképesebb rendszer egy komplex feladatellátásra képes, integrált, koordináltan működő szolgáltatói hálózat kialakításával, a gyermek és család köre szerveződő ágazatközi és interdiszciplináris szakértői team közreműködésével, a családot a felismeréstől az ellátásba kerülésig nyomon követő koordinatív funkciót betöltő kulcsszereplő részvételével nagyobb eséllyel garantálható. Az ellátási egyenlőtlenségek csökkentését, a hátrányos helyzetű területeken a szolgáltatásokhoz való hozzáférés javítását a mozgó, komplex szolgáltatást helyben biztosító, koordináltan dolgozó szakértői csapatok tudják legeredményesebben biztosítani. Mindezzel összefüggésben nem

feledkezhetünk meg a szülők, szakemberek számára nyújtott folyamatos és intenzív tájékoztatás, információmegosztás szükségességéről. Az ellátórendszerről, a különböző intézményrendszereket összekötő ellátási utakról való tudás azt szolgálja, hogy az érintett gyermekek és családok minél előbb hozzájussanak a szükségletük alapján őket megillető szolgáltatásokhoz.

Bár az utóbbi néhány évben a kora gyermekkori intervenciót érintően országos szinten számtalan szabályozási és strukturális változás zajlott le, a továbblépés garanciáját a fejlesztéspolitikai és szakmapolitikai célok szoros összehangolása és az elkötelezett döntéshozói szándék jelentheti.

Pillók Péter

REZILIENCIA A FIATALOK KÖZÖTT

A reziliencia meghatározása és fontossága

A *reziliencia* egy nagyon populáris, sokféleképpen megfogható fogalom. Az elmúlt négy évtizedben számos tudományterületen kutatott témává vált, leghangsúlyosabb megjelenése a *pszichológia* és *ökológia* területén ismert.

Az utóbbi évtizedben – főként a koronavírus kapcsán kialakult járványhelyzetben – gyakran alkalmazott terminus lett a *reziliencia* (rugalmasság), mely fogalmat leginkább a nehézségekkel sikeresen megküzdő felnőttek esetében alkalmazzák. A váratlan helyzetek, traumák számos hatást gyakorolnak az egyénre, közösségre és a társadalomra, melyben a megküzdés kulcsfontosságú. A szociológiai kutatások jelentősége így az egyén szintjén a saját reziliencia megélésében, valamint a cselekvésre és megküzdésre való képesség felmérésében, végül bizonyos változásokhoz és krízishelyzetekhez való alkalmazkodásban merül ki.

Pszichológiai értelmezés

A *reziliencia* fogalma elsőként a pszichológia tudományterületén belül jelent meg az 1970-es években, még hozzá a fejlődéstudományokkal szoros összefüggésben. A kezdeti kutatások a rezilienciát a személyen belül lokalizálható *jellemvonásként* vagy *tulajdonságként* fogták fel, mely az egyént képessé teszi a nehézségekkel való hatékonyabb megküzdésre és gyorsabb felépülésre.

Az idő előrehaladtával és a kutatások fejlődésével a reziliencia koncepciója tovább bővült és a 2000-es években a rezilienciát egyfajta *folyamatként* is elkezdték leírni, még hozzá a nehézségekkel való megküzdés dinamikus folyamataként. Több kutató – köztük Sroufe (1997)¹ – kiterjesztette a fogalmat egy kétdimenziós dinamikus jelenséggé, melyben a megküzdés és pozitív eredmények elérése párosult, e szerint a reziliencia az egyén és környezete közötti interakcióban jön létre.

*Ann Masten*² az „emberi fejlődés és reziliencia” koncepciójával mutat rá arra, hogy a reziliencia egy folyamat, amely során az egyén képes alkalmazkodni a vál-

---

¹ Lawrence A. SROUFE: *Emotional Development: The Organization of Emotional Life in the Early Years*. Cambridge University Press, 1997

² Ann S. MASTEN: Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 2001, 227–238.

tozó környezeti kihívásokhoz és lehetőségekhez. Gyermekkori és serdülőkori fejlődés kontextusában végzett kutatásaiban arra az álláspontra jut, hogy a nehéz vagy rizikós körülmények normálisak lehetnek bizonyos személyek vagy csoportok számára, különösen akkor, ha azok a körülmények hosszabb távon is fennállnak. A reziliencia-kutatás fontossága így inkább abban rejlik, hogy megfigyeljük, miért vannak olyan emberek, akik ilyen körülmények között pozitív fejlődést érnek el. Eredményei alapján a belső erőforrásoknak, hálózati támogatásnak, környezeti és társadalmi kontextusnak, valamint az időtényezőnek nagy szerepe van ebben. Azok az egyének és csoportok tehát, akik képesek megtalálni az erőforrásokat és a pozitív válaszokat a nehézségek közepette, nagyobb valószínűséggel érnek el pozitív fejlődést.

Emmy Werner és *Ruth Smith* munkássága³ szintén kiemelkedő abban, hogy a rezilienciát nem csupán a stressz elkerülésére, hanem a stressz pozitív módon való kezelésére és a nehézségekből való erőforrások kiaknázására összpontosították. Kutatáson alapuló adatokkal⁴ bizonyították, hogy a reziliencia nem csupán egyéni tulajdonság, hanem egy dinamikus folyamat, valamint a társadalmi környezet és támogató kapcsolatok eredménye is. A pozitív fejlődést támogatja a pozitív családi és baráti támogatás, közösségi erőforrásokhoz való hozzáférés, valamint a belső erőforrások (önbizalom, optimizmus, önbecsülés, ambíciók). A környezetnek tehát nagy szerepe van abban, hogy az egyének rezilienciát alakíthassanak ki és fejlesszék azt.

A pszichológia területén kutatók harmadik csoportja a reziliencia jelenségét nem egyéni jellemvonásként, de nem is folyamatként értelmezte, hanem egyfajta *végegyenérték*ként.⁵ A reziliencia ilyen értelemben tehát „a kedvezőtlen környezeti hatások ellenére létrejövő pozitív adaptáció, kedvező fejlődési kimenetel”⁶. Ezt az álláspontot azok a kutatók és pszichológusok képviselik, akik az életminőség és étellel való elégedettség szempontjából vizsgálják a rezilienciát, tehát az emberi jóllét, boldogság és elégedettség területére fókuszálnak. Ennél a koncepciónál nem a folyamat vagy a jellemvonás hangsúlyozása a cél, hanem a végső eredmény, vagyis az elégedettség és a jóllét állapotának megértése.

---

³ Emmy E. WERNER – Ruth S. SMITH: *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. Cornell University Press, 1992

⁴ 1950-től 2000-ig követték nyomon egy csoport gyermeket, akik nehéz életkörülmények között nőttek fel. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy néhány gyermeknek sikerült pozitív módon fejlődni és sikeres életet élni, annak ellenére, hogy több rizikófaktor is jelen volt az életében. Ők voltak a „reziliens gyermekek”.

⁵ Howard Barry KAPLAN. Toward an understanding of resilience: A critical review of definitions and models. In M. D. GLANTZ & J. L. JOHNSON (Eds.), *Resilience and development: Positive life adaptations*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, 1999 17-83.

⁶ SZABÓ Dóra Fanni: A reziliencia értelmezésének lehetőségei: Kihívások és nehézségek. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2017, 72. 2/6. 247–262.

Richard G. Tedeschi és Lawrence G. Calhoun⁷ kutatók szorosan összekapcsolják a reziliencia és az egészség fogalmát a poszttraumás növekedés⁸ (posttraumatic growth) koncepcióján keresztül. A pozitív változások és a fejlődés lehetőségei a traumás élményekből erőforrásokat nyújthatnak az egyén számára, ami hozzájárulhat az egészséges működéshez és az általános érzelmi és mentális jólléthez. Ugyanígy Aaron Antonovsky is kiemeli, hogy erős kapcsolat van a reziliencia és egészség között (salutogenesis).⁹ Az egyén egészséges erőforrásai ugyanis növekednek azáltal, ahogyan a stresszt és kihívásokat kezeli.

Ökológiai értelmezés

Az ökológiai tudományterületen belül az ökológiai válságok előrehaladtával a reziliencia a globális környezetpolitikai gondolkodás középpontjába került. Mint tudjuk, a társadalmi-ökológiai rendszerek *komplex adaptív rendszerek*, melyek viselkedése az aktuális állapot és környezeti kihívások függvénye. Ezek a rendszerek emberi beavatkozástól mentesen, de azzal szorosan kapcsolódva is kitérhetnek stabil működési állapotukból.

Azt a képességet, hogy „a rendszer egy külső sokkhatás után mennyire képes visszatérni az egyensúlyi állapotba, az ökológiai rendszer rezilienciájának”¹⁰ nevezzük. A reziliencia nem pusztán adaptáció, de magában foglalja az *önfenntartás* és *ön-újraszerveződés* mozzanatát is.¹¹ Egy rendszer az összeomlást követően képes visszarendeződni eredeti állapotába (inercia), de az is lehet, hogy átszerveződik (mobilitás) annak érdekében, hogy fennmaradjon.¹²

---

⁷ Richard G. TEDESCHI – Lawrence G. CALHOUN: Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 2004 1–18.

⁸ Poszttraumás növekedés alatt értjük, amikor az egyén pozitív változásokat és személyes fejlődést tapasztal meg olyan traumás vagy nehéz életeseemények hatására, amelyekre eredetileg negatív reakcióval válaszolnánk.

⁹ Aaron ANTONOVSKY: *Health, stress, and coping*. Jossey-Bass, San Francisco, 1979

¹⁰ KUSLITS Béla: Reziliencia társadalmi és ökológiai rendszerekben. *Alkalmazott Pszichológia* 2015, 15(1):27–41.

¹¹ SZOKOLSZKY Ágnes – V. KOMLÓSI Annamária: A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott pszichológia* 2015, 15(1):11–26.

¹² Holling 1973-ban két rezilienciatípust említ: az inerciát és a mobilitást. Az inercia a stabilitást és visszatérést hangsúlyozza, míg a mobilitás a változásra való alkalmazkodást és az új állapotok kialakítását erősíti. Holling elmélete nagymértékben hozzájárult a reziliencia elméletének fejlődéséhez, különösen az ökológiai rendszerek contextusában. Holling, Crawford STANLEY: Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* Vol. 4 (1974), 1–23. <http://www.jstor.org/stable/2096802>

Szociológiai értelmezés

Szociológiai értelemben rezilienciának (rugalmas ellenállóképességnek) nevezzük „azt a képességet, ami lehetővé teszi a bizonytalanságot keltő, a megszokott életvitelt felkavaró események kezelését”.¹³ A rugalmasság – hasonlóképpen az ökológiai értelmezéshez – nem pusztán az adaptációt jelenti, de egyfajta normalitási pont megtalálását is, amely mentes a felfokozott traumáktól és stressztől.

Michael Ungar kanadai származású szociológus és pszichológus a rezilienciát társadalmi és kulturális kontextusban működő folyamatként értékeli, melyhez beemeli a támogató kapcsolatok és hálózatok fontosságát.¹⁴ Ungar számos koncepciót és megközelítést alkalmaz, többek között alkalmazza a reziliencia vizsgálatában az ökológiai szellemiséget, mely szerint az egyén és környezete kölcsönhatásban van. Figyelembe veszi, hogy az alkalmazkodásban figyelmet kell fordítani a kulturális sokféleség és környezetek közötti különbségek szerepére. Kiemeli továbbá a pozitív hálózatok és társadalmi kapcsolatok fontosságát a rezilienciában. A heterogenitás és rugalmasság fogalmain keresztül hangsúlyozza, hogy a reziliencia nem egyetlen univerzális megközelítés, továbbá az egyéneknek különböző erőforrások és stratégiák állnak rendelkezésre, melyeket rugalmasan alkalmazhatnak a helyzetekhez.

A reziliencia fogalma nagy átfedést mutat a megküzdés (coping) fogalmával. Mindkét fogalom az egyén erőforrásainak és képességeinek hangsúlyozásáról szól, ami a nehézségekhez való sikeres alkalmazkodás záloga. A reziliencia a sikeres alkalmazkodás szélesebb körét fedi le azáltal, hogy a pozitív változásokat is magában foglalja, míg a megküzdés inkább a stresszre adott aktív válaszokra és stratégiákra összpontosít. Hatékony megküzdés esetén „a megfelelő készségek és képességek mozgósítása hozzásegíti az egyént ahhoz, hogy túljusson a nehézségeken, és ez a folyamat személyes fejlődéshez is vezethet”¹⁵.

Fontos hangsúlyozni, hogy a reziliencia egy igen összetett, *multidimenzionális* jelenségnek számít, melyre továbbra sincs egységesen elfogadott fogalommagyarázat. A *rezilienciatudomány* kialakulása során a tudományterületek felfogása szorosan összekapcsolódott és napjainkban „a reziliencia egy olyan újfajta gondolkodási paradigma, melynek középpontjában annak megértése áll, hogy súlyos működési zavar esetén a komplex adaptív rendszerek hogyan tudják fenntartani önazonosságukat és funkcionális működésüket”¹⁶.

¹³ LÁSZLÓ Tamás – PILLÓK Péter: A reziliencia narratívái a járványhelyzet korában (előadás). Szekszárd (2022. április 8.): *Applied Ontology Research Group. Age of Narrativity? (A narrativitás kora?)*, <https://www.youtube.com/watch?v=yYwbKjqcaPs>

¹⁴ Michael UNGAR: *The Social Ecology of Resilience: A Handbook of Theory and Practice*. Springer, 2012

¹⁵ OLÁH Attila: *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény*. Trefort Kiadó, Budapest. 2005

¹⁶ SZOKOLSZKY – KOMLÓSI i. m.

Kialakulóban van egy olyan konszenzus, mely integrálja az eddigi értelmezéseket és a reziliencia fogalmába beépíti a biológiai, pszichológiai, ökológiai és szociológiai tényezőket, mint például a különféle immunválaszokat, megküzdési mintázatokat, személyiségvonásokat, szociális-kulturális-ökológiai háttérrel, valamint az egyéni ágenciát.

A kutatás háttere és célja

A Századvég Konzorcium 2022-ben nagymintás kutatást végzett a magyar felnőtt korú (18 évnél idősebb) lakosság körében. A kutatás kvantitatív és kvalitatív módszer alkalmazásával mérte fel az egyének, közösségek, valamint a magyar társadalom rezilienciáját. A kutatás célja, hogy megvizsgálják a koronavírus-járvány okozta nehézségekkel való megküzdést milyen stratégiák segítették elő leghatékonyabban.

A kvantitatív kutatás során 20.000 főt kérdeztek le, ún. CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing) módszerrel. A felvett minta nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus szerint reprezentatív. A kvalitatív kutatás során fókuszcsoportos interjúkat végeztek, amely csoportok összeállítása több szempont mentén történt.

Az előadás, valamint jelen tanulmány terjedelmi és időbeli korlátai miatt a kvantitatív kutatás eredményei, azon belül is a fiatalokat érintő reziliencia került a vizsgálat fókuszába. A kvantitatív eredmények megjelenítésével feltárjuk, hogy mit kezdenek a fiatalok az egzisztenciális és személyes viszonyaikat drasztikusan átalakító jelenségekkel. Legfőbb kérdés, melyre próbáltunk választ kapni a kutatás során, hogy vajon képesek vagyunk-e a körülmények megváltoztatására reziliens (rugalmasan ellenálló) válaszokat adni.

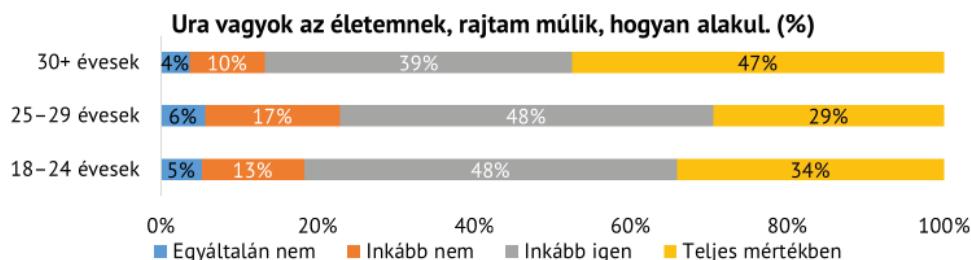
Az eredmények bemutatásához életkor szerint három kategóriát hoztunk létre: a megkérdezettek 11 százalékát a 18-24 évesek; 7 százalékát a 25-29 évesek, végül 82 százalékát a 30 év felettiak képviselik. A kérdőíves felmérés retrospektív, önbevalláson alapult. Az előadásban, valamint jelen tanulmányban közölt adatok legfeljebb plusz-mínusz 0,4 százalékponttal térhetnek el attól az eredménytől, amelyet az ország összes felnőtt lakosának megkérdezése eredményezett volna.

Kutatási eredmények

Nagymintás kutatásunk eredményeinek elemzése során a lakosság reziliencia képességét egy két változóra épülő index (továbbiakban *reziliencia-index*) felhasználásával mértük fel, ahol az egyik változó a cselekvőképességre („Ura vagyok az életemnek, rajtam múlik, hogyan alakul.”) helyezi a hangsúlyt, míg a másik a megpróbáltatások ellenére fennálló stabilitást („A megpróbáltatások ellenére is töretlenül haladok a céljaim felé.”) méri. Az egyes változók leíró statisztikai elemzése során arra jutottunk, hogy a magyar lakosság – saját bevallása szerint – rendelkezik a reziliencia valamelyik attribútumával.

1. ábra

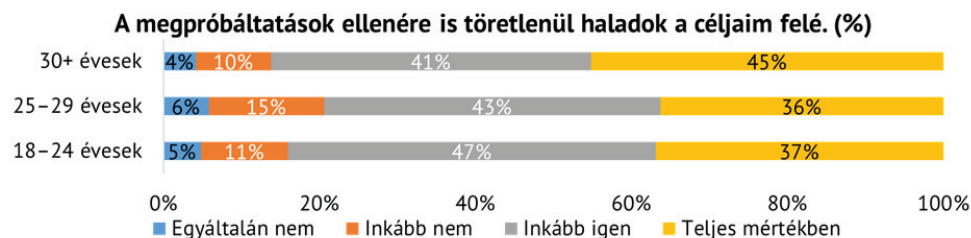
Milyen mértékben érzi igaznak vagy sem önmagára a következőket?

Forrás: Századvég

2. ábra

Milyen mértékben érzi igaznak vagy sem önmagára a következőket?

Forrás: Századvég

A tanulmány keretében fontos megjegyezni, hogy az eredmények kimutatták, hogy a reziliencia iskolai végzettség és foglalkozás szerint, valamint különböző régiók között is különbségeket mutat. Közép-Magyarországon és a Dél-Alföld régióiban például alacsonyabb reziliencia értékeket mértünk. Az egyes régiók közötti variációk mélyebb megértése lehetőséget nyújt az egyéni és közösségi reziliencia kulcsfontosságú tényezőinek jobb feltárására, és hozzájárulhat a célzott intervenciók és támogató programok kialakításához.

A következő fejezetekben részletesen kerülnek bemutatásra a kutatás eredményei. Mindegyik fejezet fókuszában egy specifikus témakör vagy dimenzió áll, amelyek a kutatás központi célkitűzéseihez kapcsolódnak. A fejezetek sorrendje és tartalma oly módon került összeállításra, hogy teljes körű képet nyújtsanak a vizsgált témakörökről és azok összefüggéseiről.

Stresszorok és traumák – individuális és kollektív sebzettség

A kutatási eredmények bemutatásánál elsőként arra reflektálnánk, hogy az adatok alapján az egyén állóképességét milyen módon befolyásolják az individuális és kollektív stresszforrások, traumák. A hangsúly elsődlegesen a kollektív trauma megélésén és annak jelentéstartalmán lesz.

Elsőként az általános félelmeket vizsgáltuk meg, tehát hogy mennyire érzi magát biztonságban az egyén jelen társadalmunkban. A kutatási eredmények alapján a magyar felnőtt lakosság háromnegyede biztonságban érzi magát és mindössze a válaszadók negyede (15 százaléka) az, aki inkább nem vagy egyáltalán nem érzi magát biztonságban. Nagyobb kitettségérzet, félelem jellemzi a 25-29 éves korosztályba tartozókat, közel negyedük sokkal bizonytalanabbnak látja a helyzetét és jövőbeli kilátásait, mint a náluk fiatalabb vagy éppen idősebb korcsoport.

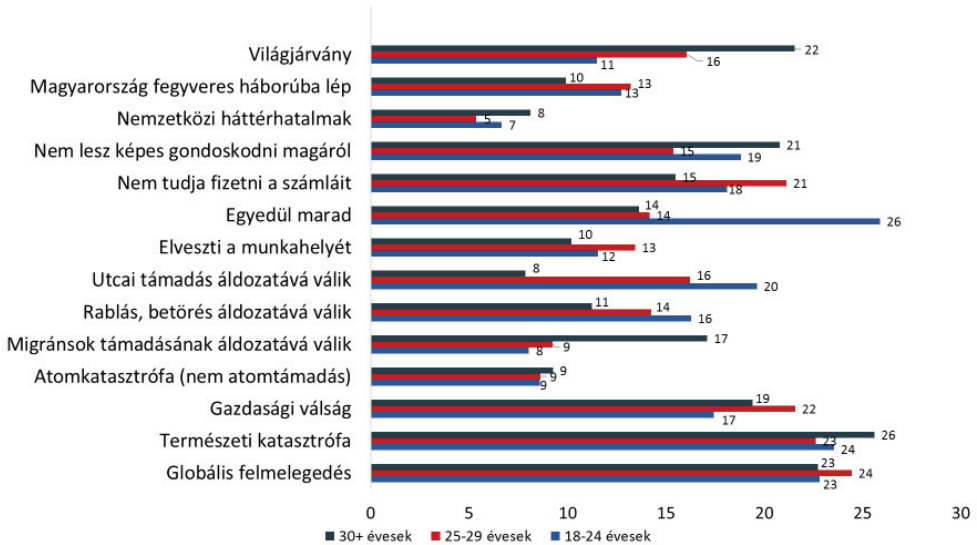
Az általános félelemérzet vizsgálatát követően feltártuk, hogy mitől félnek leginkább a válaszadók. Az általunk felsorolt tényezők közül a természeti katasztrófától, valamint a globális felmelegedéstől való félelem jelenik meg leginkább hangsúlyosan. Életkori csoportokat tekintve látható, hogy a legfiatalabbak, azaz a 18-24 éves korosztály esetében az egyedülléttől való félelem, valamint a kriminalizációs (rablástól, betöréstől, utcai támadástól való) félelem van jelen erőteljesebben. Az egy csoporttal idősebbeknél, vagyis a 25-29 éves korosztálynál már sokkal inkább jelen van a materiális és munkavégzési egzisztencia, esetükben olyan félelemtényezők jelennek meg, mint például nem tudja befizetni a számlát vagy elveszti a munkahelyét. A 30 év feletti korosztálynál érzékelhető leginkább, hogy a pszichológiai, egyénből fakadó stresszfaktorokat felváltja a gazdasági egzisztencializmus: az idősebbek sokkal jobban aggódnak olyan tényezők miatt, mint az önfenntartás, vagy migránsok támadása. Megjelenik továbbá a gazdasági válságtól és globális felmelegedéstől való félelem. Szintén az idősebbekre jellemzőbb a „háttérhatalmaktól” való félelem.

Szociodemográfiai jellemzők alapján gazdasági-politikai félelmek sokkal inkább jellemzőek a magasabb iskolai végzettségűekre, valamint a nagyobb településeken élőkre.

A félelmek beazonosítását követően megkértük válaszadóinkat, jellemezzék viszonyulásaikat meghozott múltbéli döntéseikkel kapcsolatban. Az adatok ebben az esetben azt mutatják, hogy válaszadóink határozottan változtatnának a múltban meghozott döntéseiken, ha lenne rá módjuk. Az adatokat összesítve nézve leginkább a partner megválasztásában, valamint a barátok és társaságok megválasztásában hoznának másabb döntést a megkérdezettek. A leghatározottabbnak a gyermekvállalás és családalapítás tekintetében mutatkoznak a megkérdezettek, itt kevésbé érzik úgy a válaszadók, hogy változtatnának korábban meghozott döntéseiken.

3. ábra

A következők közül melyektől fél Ön leginkább? (legfeljebb 3 válasz jelölhető, százalék)

Forrás: Századvég

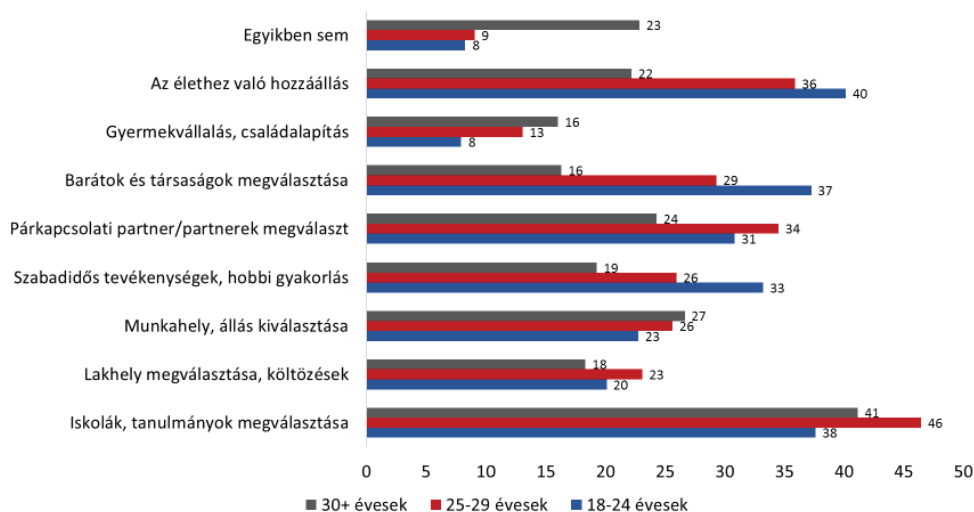
A döntések felülvizsgálatának kérdése életkori differenciákat mutat: míg a legfiatalabb korosztály az élethez való hozzáállásában, baráti kapcsolatok megválasztásában és szabadidős tevékenységeinek kiválasztásában írta felül korábbi döntését, addig a 25-29 éves korosztály a párkapcsolat, lakóhely, valamint tanulmányok megválasztása miatt hozna korábitól eltérő döntést. A 30 év felettek esetében ismét erőteljesebben jelennek meg a gazdasági és materiális döntések felülírása, mint például a munkahely és korábbi pozíciók kiválasztása, valamint a gyermekvállalás és családalapítás kapcsán hozott korábbi döntések módosítása. Az előző kérdéshez hasonlóan látható, hogy a fiatalabb korosztályt inkább egyéni, pszichológiai jellegű döntések, míg az idősebbeknél a gazdasági és egzisztenciális döntések felülírása fogalmazódik meg határozott igényként. Az idősebbek körében megjelenik továbbá egy olyan típusú válasz, miszerint semmiben nem változtatnának.

Tekintettel a szociodemográfiai sajátosságokra, általában a fiatalabbak és alacsonyabb iskolai végzettségűekre jellemző, hogy újraértékelnék korábbi döntéseiket.

Izgalmas kihívás elé néztünk, amikor megvizsgáltuk, hogy a megkérdezettek válsághelyzetben miként reagálnak egy újszerű szituációra. Az adatok alapján vannak, akik ellenállnak a változásnak (ez a legkisebb arányt képviseli a mintában), míg többen vannak, akik megpróbálnak elmenekülni vagy biztonságba húzódní, esetleg segítséget vagy tanácsot kérnek másoktól. A megkérdezettek majdnem fele (42 százalék) ugyanakkor újszerű megoldásokkal próbálkozva kezelni az új kihívást.

4. ábra

Hogyha a múltban meghozott döntéseit felülvizsgálhatná, a következők közül van-e olyan, amiben most másként döntene? (említők aránya, százalék)

Forrás: Századvég

Általános reziliencia és a járványhelyzet hatásai

Kutatásunkban kitértünk arra, hogy milyen kapcsolat van a reziliencia-index és az egyes traumák között. Az eredmények szerint a legmarkánsabb negatív hatásokat egyértelműen a különböző pszichológiai komponensek jelentik, melyek egyébként függetlenek attól, hogy a teljes életút vagy csak az elmúlt 2-3 évre vonatkoztak. Igencsak meglepő eredmény, hogy négy olyan traumát azonosítottunk, mely növelte a rezilienciát, ilyen volt többek között a szülő elvesztése vagy a szülők különválása, egy közeli hozzátartozó elvesztése, vagy a koronavírussal való megfertőződés. Ki kell ugyanakkor hangsúlyoznunk, hogy a szülő elvesztése vagy a válás, közeli hozzátartozó elvesztése csak akkor növeli az egyén rezilienciáját, ha az 2-3 éven belül következett be.

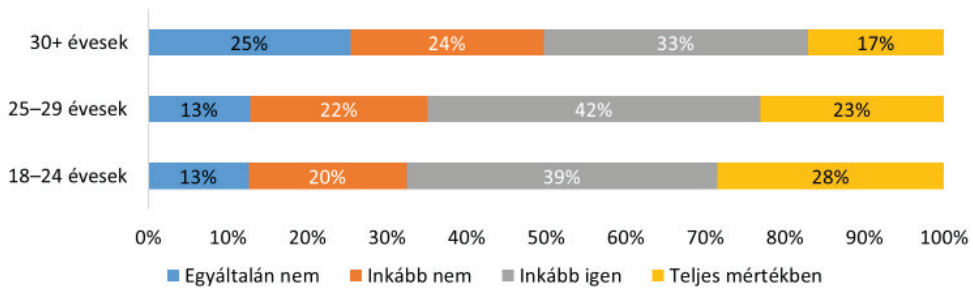
Traumákhoz kapcsolódóan napjainkat leginkább érintő trauma a koronavírus-járvány, így kiemelt hangsúlyt fektettünk kutatásunkban a COVID-járvány hatásaira, valamint az alkalmazkodást segítő megküzdési stratégiákra. Azt továbbra se feledjük, hogy ez egy önetrospektív vizsgálat.

A koronavírus-járvány hatásainak „általános” aspektusait megragadva elmondható, hogy a válaszadók több mint felének (53 százalékának) határozottan megváltoztatta mindennapjait a koronavírus-járvány. Korcsoportonként vizsgálva a kérdést, látható, hogy a 18-24 év közötti fiataloknál a koronavírus-járvány egyértelműen beleszólt a mindennapokba (67 százalékban értettek egyet ezzel az állítással). A 25-29

éveseknél valamivel kisebb (65 százalék) ez az arány, míg a 30 év feletti korosztály esetében 50 százalék azok aránya, akik úgy érezték, változtak mindennapjai a koronavírus-járvány (kezdeté) óta.

5. ábra

Milyen mértékben változtak meg az Ön mindennapjai a koronavírus-járvány ideje alatt?

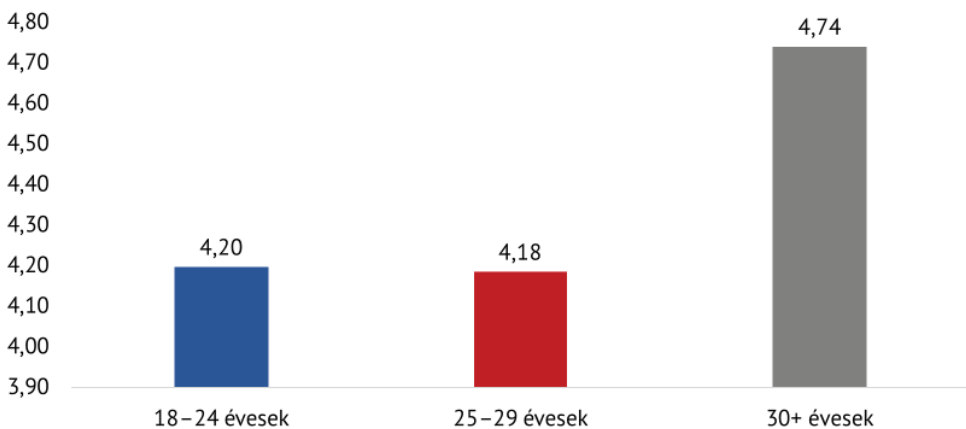

Forrás: Századvég

Abban a kérdésben, hogy a válaszadókat milyen mértékben viselte meg a koronavírus-járvány, azt mondhatjuk, hogy a 25-29 éves korosztály tűnik a leginkább megviseltnek (hétfokú skálán 4,18 az érték). Nem sokkal jobb a helyzet ugyanakkor az eggyel fiatalabb korosztálynál, ahol az átlagérték 4,20. Az idősebbek láthatóan jobban viselték a helyzetet, ott az átlagérték 4,74.

6. ábra

Mennyire viselte meg vagy sem Önt a koronavírus-járvány? Kérjük, válassza ki azt az értéket, amely a legjobban tükrözi az Ön személyes álláspontját a két állítás között! (átlag)¹⁷

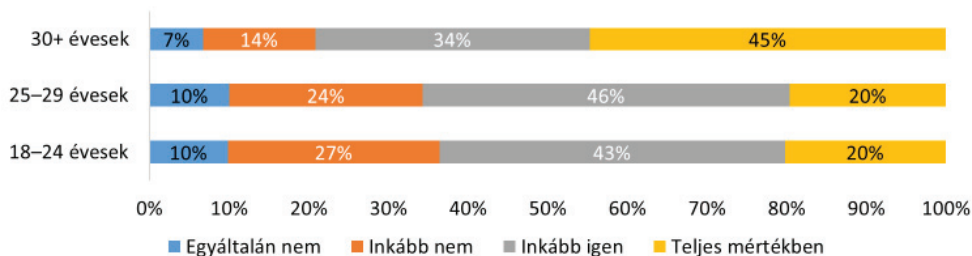
Forrás: Századvég

¹⁷ 7 fokú skálán mért értékek átlagai, 1 – A koronavírus-járvány nagyon megviselt – 7 – A koronavírus-járvány egyáltalán nem viselt meg

A kérdést követően megvizsgáltuk válaszadóink regenerálódási képességét, tehát megkérdeztük, mennyire érzik azt, hogy életük hamar visszatalált a rendes kerékvágásba. Megfigyelhető, hogy bár a legfiatalabb korcsoportnál lelhető fel a legmagasabb szinten a stresszfaktor, körükben a legtöbb, akik kevésbé tudtak visszatalálni a rendes életükhöz. Míg a 18-24 évesek körében a válaszadók 37 százaléka érzi úgy, hogy nem vagy inkább nem talált vissza hamar a rendes kerékvágásba, addig a 30 év felettek körében ez az arány mindösszesen 18 százalék.

7. ábra

Milyen mértékben ért egyet vagy sem a következő állítással? „A járvány (kezdeté) óta hamar visszaállt az életem a rendes kerékvágásba.”

Forrás: Századvég

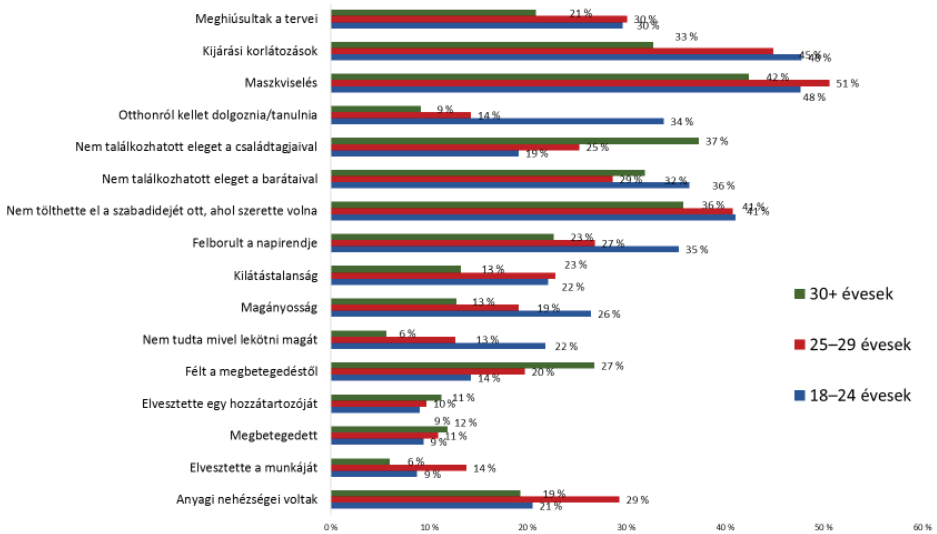
Felmerül a kérdés, hogy vajon milyen kapcsolat lelhető fel a stresszfaktor és regenerálódási képesség között. A kutatási adatok alapján közepesen erős kapcsolat mutatható ki a változók között. Azokat, akiknek az életét markánsan befolyásolta a járvány, jellemzően jobban is viselte meg annak hatása, s ugyanígy nehezebben is állt vissza az élete a rendes kerékvágásba. Természetesen figyelembe kell venni a vizsgálat során, hogy nem egyértelmű ez az oksági viszony, hiszen számos egyéb tényező – életforma, egyéb stresszfaktorok – is hatással lehet arra, hogy valakit mennyire viselt meg a koronavírus-járvány és ezzel együtt milyen hamar rendeződött az élete.

Az „általános” változókat követően konkrétan megkérdeztük a magyar lakosságot arról, hogy vajon melyek azok a tényezők, amelyek kifejezetten nehézséget jelentettek a COVID alatt. Mindhárom korcsoport esetében kiemelten magas a maszkviselést, valamint kijárási korlátozásokat jelölők aránya. Látható, hogy a 18-24 évesek igen sok nehézségről számoltak be. Ők leginkább a távmunka vagy távoktatás, kijárási korlátozások, baráti társaságok és kapcsolatok hiánya, napirend megváltozása és magányosság érzése miatti nehézkedést élték meg, ami kihatással volt rájuk. A 25-29 éveseknél megjelennek az egzisztenciális problémák, mint például a munkahely elvesztése, anyagi nehézségek, kilátástalanság. A 30 év felettek körében legnagyobb nehézséget a családtagok hiánya és a megbetegedéstől való féltelenség jelentette.

8. ábra

A következők közül melyek jelentettek kifejezetten nagy nehézséget Önnek a járványhelyzet ideje alatt? (említők aránya)

Forrás: Századvég

„Helyreállítás” a járványhelyzetet követően

Kutatásunkban nagy hangsúlyt fektettünk a válságok és traumák pszichológiai hatásainak, valamint a fiatalok megküzdési stratégiáinak vizsgálatára.

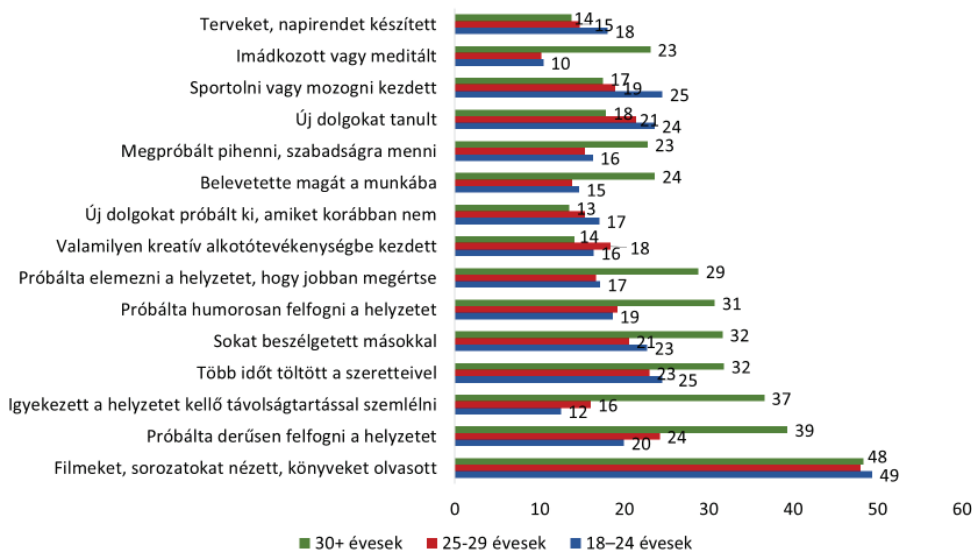
A koronavírus-járványhelyzettel történő megküzdési módzatok elemzése során négy megküzdési kategóriával találkoztunk. Válaszadóink egy része a pozitív hozzáállást választotta a megküzdési stratégia módjának. A második csoportba sorolt válaszadók újszerű tevékenységeket próbáltak ki. Akadtak, akik a káros szenvedélyek által próbálták leküzdeni a stresszt és a traumát, míg mások szakértő segítségét kérték. A leírt kategóriák jól érzékeltetik, hogy a megküzdés módjai változatosak és komplexek.

Az egyes állítások eloszlását vizsgálva az életkori csoportok tekintetében, elmondható, hogy mindhárom életkori csoportban a legtöbb válaszadó film- és sorozatnézéssel, valamint könyvolvasással próbálta átvészelni a koronavírus-járvány okozta pszichológiai hatásokat. A fiatalabb és idősebb korosztály között észrevehető némi eltérés abban, hogyan választják meg a megküzdés módjait. A 18-24 és 25-29 évesek a járványhelyzet nehézségeivel való megbirkózás során kiemelkedő arányban az új ismeretek elsajátítására, napirendjük tervezésére, sportolásra és mozgásra összpontosítottak. Ugyanakkor az idősebb korosztály más tevékenységi formákat választott a nehézségek leküzdésére, esetükben dominánsan megjelenik a család-

tagokkal vagy épp munkával töltött idő, az imádkozás vagy meditálás, illetve a pihenés. Érdekes, hogy a pozitív hozzáállás is leginkább a 30 felettek körében mutatkozik meg, esetükben többen a helyzet megértésével vagy humoros felfogásával küzdöttek a nehézségek ellen. Nagyon érdekes, hogy a felsorolt állítások közül egy olyan van, melyben a 25-29 éves korosztály tűnik dominánsnak, ez pedig a kreatív alkotótevékenység.

9. ábra

A következők közül volt-e olyan, ami segített Önnek abban, hogy megbirkózzon a járványhelyzet nehézségeivel? (említők aránya, több válasz is jelölhető, százalék)

Forrás: Századvég

A fiatalok és az idősek megküzdési stratégiáinak különbözősége több tényezőtől fakadhat, ezek közül kiemelt jelentőséggel bírnak a generációs transzfer különbségek, mely eltérések a technológiahasználat, kommunikációs preferenciák, értékek és stílusok, munkavégzés és karrier, környezettudatosság, politikai és társadalmi attitűdök mentén mutatkoznak meg. Ezen kívül számos egyéb tényező állhat annak háttérben, miért ekkora a differencia a fiatalok és idősek választott stratégiájában. Ilyen tényező lehet például az eltérő életpaszta (különböző élethelyzetek és kihívások), a biológiai és egészségügyi tényezők, társadalmi és kulturális tényezők, környezeti változások, valamint a személyes jellemzők és pszichológiai fejlődés is szóba jöhet magyarázatképpen. Kutatásunkban kimutattuk például, hogy a megküzdésben olyan értékek segítik a fiatalokat, mint például a nyitottság és önmegvalósítás, míg az idősebb korosztály esetében a megőrzés és önmeghaladás bír egyéni rezilienciát növelő szereppel.

Összefoglalás

Napjainkban egyre inkább fontos és központi kérdés, hogy képesek vagyunk-e a körülmények megváltozására reziliens (rugalmasan ellenálló) válaszokat adni, megőrizni vagy még inkább visszanyerni a trauma előtti pozíciónkat. Ahhoz, hogy ezt megválasszunk, látnunk kell, hogy az egyének és közösségek szintjén hogyan csapódnak le ezek a hirtelen előkerülő események, traumák és milyen megküzdési stratégiákat alkalmaznak ezekre.

A Századvég Konzorcium 2022-ben kvantitatív kérdőíves kutatás keretében mérte fel a magyar felnőtt lakosság rezilienciáját. A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy a fiatalabbak – legfőképp a 25-29 éves korosztály – a leginkább kitett csoport a traumák, stresszorok tekintetében.

A járvány okozta nehézségek közül a fiatalok az egyedüllétet, kapcsolatok beszűkülését, kijárási korlátozást és a programok csökkenését/átalakulását, végül az otthoni munkavégzés vagy éppen távolléti oktatás nehézségeit hozták fel. Az idősebbek számára a materiális gondok, a munkahely elvesztése és a kilátástalanság váltak dominánssá, aggodalmuk leginkább ezek váltották ki.

A koronavírus-járvány legfőbb pszichológiai hatásai a fiatalabb generációknál a párkapcsolatok, lakóhely, iskolák és szabadidős tevékenységek terén mutatkoztak meg, míg az idősebbeknél a gazdasági és anyagi kihatás volt jelentősebb. Meglepő, hogy a fiatal felnőtteknek nehezebb visszatérni egy-egy stresszhelyzetből vagy traumából. Az idősebb generációkat kevésbé érintette meg így például a koronavírus-járvány, ezáltal életük hamarabb is rendeződött.

Kutatásunkban a megküzdési stratégiákra is hangsúlyt fektettünk. A magyar felnőtt lakosság számos módot alkalmaz a stressz és traumával való megbirkózásra. A pozitív hozzáállás és az új életstratégiák kialakítása fontos szerepet játszanak a megküzdésben. A koronavírus-járvány megküzdési stratégiái között említik többen a szakemberhez fordulást vagy éppen a káros szenvedélyek felé történő orientálódást.

Fontos hangsúlyozni, hogy a kedvező kimenetele egy trauma megélésének igen változatos, hiszen figyelembe kell vennünk a kontextust, valamint kulturális érzékenység hatását. A kimenetel életkoronként, társadalmanként, akár még történelmi koronként is eltérő lehet.

A teljes kutatás alapján elmondható, hogy a sebzettség tulajdonképpen nem csak korcsoportban mutatkozik meg, de iskolai végzettség és foglalkoztatás tekintetében is mutatkoznak eltérő traumák és megküzdési stratégiák: az alacsonyabb iskolai végzettségűekre, kisebb településen élőkre, szakmunkásokra az átlagosnál nagyobb mértékű sebzettség jellemző.

Türk Attila

A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET RÉGÉSZETI KUTATÁSÁNAK ELSŐ TÍZ ÉVE A PÁZMÁNYON (2013–2023)

Eredmények és perspektívák

Bevezetés¹

A korai magyar történelem – közismertebb nevén a magyar őstörténet –, az egyik olyan tudományterület, amelyet a mai magyar társadalom leginkább érdeklődéssel követett és ennek okán fontos szerepet játszik a magyar identitás tekintetében is. Tudományos alapokon és megfelelő módszerekkel való érdemi kutatása tehát a hazai kutatás kiemelt feladata. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a magyarság eredetének kérdése nem pusztán magyar (és főleg nem érzelmi) belügy, hanem egy nemzetközileg releváns tudományos kérdés, mert több kelet-európai ország történeti és régészeti kutatását érinti.²

A mai magyarság kialakulásának gyökereit több tudományág igyekszik felderíteni, immár évszázadok óta. A korai magyar történelem az írásos emlékeket tekintve ugyanis forrászegény kutatási terület. A régészet azonban, mint folyamatosan, sőt rohamosan gyarapodó forrásbázisú tudományág, kiemelkedő jelentőséggel bír a téma kutatásában. Bár a régészeti leletek közvetlen történeti, etnikai forrásértéke ma már itthon is sokkal szigorúbb megítélés alá esik, de kutatásainkat a modern természettudományos vizsgálatokkal kiegészítve (elsősorban archeogenetika), ma már jóval több információt nyerhetünk ki a tárgyi hagyatékából.

A magyar őstörténet napjainkban leginkább elfogadott régészeti modellje az 1960–1970-es évek szovjetunióbéli ásatási eredményeire épült.³ A régészet számára a korai magyar történelemmel kapcsolatos alapvető kérdés máig nem sokat változott. Nevezetesen, hogy a korábban nyelvészeti módszerekkel azonosított délny-

---

¹ A kutatás és a cikk „Az etelközi szállásterület archeogenomikai kutatása” című Kiemelt Kutatási Téma pályázata az ELKH-nak (2021–2023) (Archaeogenomic research in the Etelköz region Priority Research Theme proposal of the ELKH [2021-2023]) – SA-30/2021, és az Árpád-ház Program IV. 2., valamint a PPKÉ-BTK-KUT-23-3 számú projekt keretében készült.

² TÜRK A.: A régészet szerepe és eredményei a korai magyar történelem kutatásában (The Role of Archaeological Research and its Findings in Studies on the Early History of the Hungarians). *Magyar Tudomány* 182(2021) S1, 129–141.

³ FODOR I.: *Verecke híres útján. A magyar nép őstörténete és a honfoglalás*. Budapest 1975

gat-szibériai őshazától⁴ nyugatra eső, tehát az Uráltól a Kárpát-medencéig terjedő terület régészeti hagyatékából mi kapcsolható a magyarság kora középkori elődeihhez?⁵ Vajon az írott források és nyelvészeti elvárások alapján feltételezett egyes szállásterületek elhelyezkedése és időrendje mennyivel pontosítható az újabb tárgyi leletek tükrében?

Közismert, hogy a korai magyar történelem régészeti emlékei Kelet-Európában keresendők, miként az is, hogy az őshaza és a feltételezett egykori magyar szállásterületek: Levédia és Etelköz, valamint a 13. századi *Magna Hungaria* a mai Oroszország, Ukrajna és Moldovai Köztársaság területén helyezkedtek el. A rendszerváltást követően a kelet-európai tudományos régészeti kapcsolatok (is) szinte eltűntek, így a szakirodalom és az új keleti ásatási adatok csak szórványosan, személyes kapcsolatok révén jutottak el hozzánk. Az elmúlt másfél évtized azonban komoly változásokat hozott mind az új leletek, mind pedig a tudományos kapcsolatok vonatkozásában.⁶ Ebből a munkából a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének munkatársai is kivették a részüket.

PPKE BTK keretein belül 2012-ben jött létre a Régészeti Tanszék, ahol a szakértő oktatók/kutatók meghívásával kezdetektől nagy hangsúlyt kapott a korai magyar történelem és a honfoglaláskor.⁷ 2017-ben a Régészettudományi Intézet létrejöttével a 4 tanszék között kapott helyet a Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszék,⁸ a magyar felsőoktatásban elsőként.⁹ 2013–2019 között sikerült felújítani az 1980-as évek elején megszakadt orosz–magyar régészeti kapcsolatokat a magyar őstörténet kutatása kapcsán és összesen 7 alkalommal valósult meg eddig az Orosz-Magyar Uráli Régészeti Expedíció.¹⁰ Az eredményekből eddig tucatnyi

⁴ KLIMA L.: *Válogatott rénhíreim. Tudásmorzsák a finnugor kultúra és történelem világából.* Budapest 2020

⁵ FODOR I.: *Leletek Magna Hungáriától Etelközig.* In: Kovács L. (szerk.): *Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel I.* Budapest 1994, 47–65.

⁶ TÜRK A. – LANGÓ P.: A magyarság korai történetének régészeti emlékei a legfrissebb leletek fényében. In: Neparáczi E. (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés Tanulmánykötet a Magyar-ságkutató Intézet Archeogenetikai Kutatóközpontja által 2019. december 7–8-án rendezett konferencián elhangzott előadásokból.* A Magyar-ságkutató Intézet Kiadványai 20. Budapest 2020, 245–270.

⁷ Hasonló csak a Szegedi Tudományegyetemen van a hazai régészsképzésben.

⁸ <https://bt.k.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/regeszettudomanyi-intezet/magyar-ostortenei-es-honfoglalas-kori-regeszeti-tanszek>

⁹ MAJOR B. – TÜRK A.: *Esztergomtól az Urálig és Szíriáig. A magyar őstörténetről a kereszties lovagokig. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem régészeti kutatásai (From Esztergom to the Urals and Syria. From the Early History of the Hungarians to the Crusaders Archaeological Research Projects of the Pázmány Péter Catholic University).* Szerk.: Kotán D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 22. Budapest 2021.

¹⁰ <https://bt.k.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/regeszettudomanyi-intezet/kutatasi-programok/orosz-magyar-urali-regeszeti-expedicio-oroszorszag>

kötet¹¹ és közel száz szakcikk látott napvilágot, számos nemzetközi¹² és hazai¹³ konferencia mellett. A kutatások együttműködési szerződés keretében zajlanak: itt-hon a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoportjával, Kelet-Európában pedig több mint húsz egyetemi tanszékkal, illetve kutatóintézettel, Kisinyovtól Kijeven át Novoszibirszkig.¹⁴

A honfoglalás kori hagyaték keleti gyökerei és kapcsolatrendszere – a módszerekről

A magyar őstörténet tárgyi emlékeinek kutatása¹⁵ a kezdetektől szorosan összefonódott a Kárpát-medence honfoglalás kori régészetével.¹⁶ Ez nem csoda, hiszen a magyarok elődeinek régészeti azonosítására létrejött mindkét alapvető kutatási módszer, az ún. lineáris (az Uráltól a Kárpátokig), illetve a retrospektív (a Kárpát-medence 10. századi emlékanyagából kiinduló, annak keleti előzményeit kereső) szemlélet esetében elengedhetetlen viszonyítási pontot jelent a honfoglalás kori hagyaték.¹⁷

A ma rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a Kárpát-medence 10. századi tárgyi hagyatékának minden kétséget kizáróan vannak biológiai kapcsolatokkal is rendelkező régészeti előzményei a 9. századi kelet-európai leletanyagban.¹⁸ A keleti kapcsolatokat mutató tárgytypusok száma a honfoglalás kori régészeti kutatásban napjainkra jócskán megnőtt, köszönhetően elsősorban a kelet-európai kora középkori régészeti hagyaték jobb megismerésének. Az ide sorolható újabb lelettípusok, pl. a fegyvereknél a markolatléces íjak, az önálló tegezöv,

¹¹ <https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/regesztudomanyi-intezet/kiadvanyaink>

¹² <https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/regesztudomanyi-intezet/kiadvanyaink/studia-ad-archaeologiam-pazmaniensia/volume-12>

¹³ <https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/regesztudomanyi-intezet/kiadvanyaink/studia-ad-archaeologiam-pazmaniensia/volume-23>

¹⁴ <https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/regesztudomanyi-intezet/partnerek>

¹⁵ ИВАНОВ, В. А.: *Древние угры-мадьяры в Восточной Европе*. Уфа 1999; ERDÉLYI I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest 2008.

¹⁶ FODOR I.: *Őstörténet és honfoglalás. Magyarország története 1*. Budapest 2009.

¹⁷ LANGÓ P.: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest 2007; TÜRK, A.: Zu den osteuropäischen und byzantinischen Beziehungen der Funde des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie, und Methodik*. Hrsg.: Tobias, B. Mainz 2012, 3–28.

¹⁸ ERDÉLYI I.: Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában. In: Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Tanulmányok*. Budapest 1977, 65–77; TÜRK, A. – FÜREDI, Á.: Latest archaeological results on the origin of the Hungarian people in the Eurasian context. In: *Кочевые империи Евразии в свете археологических и междисциплинарных исследований. IV международный конгресс средневековой археологии евразийских степей, посвященный 100-летию российской академической археологии*. Отв. ред.: Базаров, Б. В. – Крадин, Н. Н. Улан-Удэ 2019, 93–96.

a balták és fokosok legtöbb típusa, az egyenes pengéjű szablyák, a karosi ujjelosztós szablamarkolat és a körte alakú markolatgomb, valamint a függesztőfülekkel határos díszpánt és díszpánt pár.¹⁹ Az öveknél a bronz-, illetve vascsövekkel záródó/merevített tarsolyok, a kisméretű taplótartó/parázstartócsövek, a geszterédi- és a tiszaszederkényi-típusú övveretek és a verebi teljes övkészlet említhető. A csavart szájas zablák mellett ebbe a csoportba sorolhatjuk a háromtagú szájavassal rendelkező zablákat²⁰ is, a csontból faragott, fecskefarokban végződő zablaldaltagot, a csont hevedercsatokat, a kengyelszj állításához (vagy béklyóalkatrészként használt) átfúrt csontpecket, illetve a lemezes szjelosztókat. Ide tartozik a vas nyeregmerevítés, az ezüst nyeregkápa-lemezek, továbbá a pálcátagos peremdísz a rozettás lószerszámvereteken – ez utóbbiak esetében főleg a pálcátágokban előforduló 3-4 apró pontdíszes változattal. Formai szempontból a 10. századi hurkos fülű kengyelek inkább szrosztki, mintsem avar jellegzetességgel bírnak, míg a körte alakú kengyelek legjobb párhuzamait szintén ott találjuk.

A Káma-vidékhez és az Urál nyugati előteréhez kapcsolódnak a halotti maszkok és szemfedők, számos tarsolylemez, a bimetal csiholók, a bronz tarsolymerevítők, az ötkarikás hajfonatkorongok, az ezüstszereléses kések, valamint az övvereteken feltűnő, a keleti ezüstökről származó mintaelemek. A halotti szemfedő analógiái között kiemelkedő jelentőségű a Rakamaz-típusú változat ezüsből készült pontos formai analógiája, mely a Szubbotci-típusú lelőhelyek hagyatékában a Déli-Bug torlatvidékénél vált ismertté.

A szaltovói kultúrkör hatása a már említett fegyverleleteken kívül a szablamarkolat halbőrborítása, a szaluk, a gömbsorcüngős fülbevalók(?)/halántékdíszek, a hólyagos fejű gyűrűk, a dróttal megerősített lovaglóostorok és faedények, a peremveretes faedények, az áttört bronz korongok, a csontfésűk és csipeszek, valamint a lant alakú csiholók és fülkanalak esetében említhető. A konkrét leletpárhuzamokon túl a 10. századi díszítőművészet motívumainak többsége és technikai kivitele is keleti eredetű, illetve keleti kapcsolatrendszerrel bír. Ez a stílus a Szubbotci horizont (etelközi magyarság régészeti hagyatéka) második felében, kései időszakában alakult ki.²¹ A temetkezési szokások terén a részleges lovas-, illetve szarvasmarha-temetkezéseket, a kurgán alá vagy korábbi sírhalmok betöltésébe való betemetkezések szokását említhetjük.

¹⁹ Strohmayer Á.: Leporolt akták – új eredmények. In: Németh P. (szerk.): *A geszterédi arany-szablya rekonstrukciója 2019–2023*. Geszteréd 2023, 45–54.

²⁰ Deminger Cs. – Türk A. – Jakab A.: Adatok a 10. századi hagyaték uráli-altaji (Szrosztki kultúra) kapcsolatu tárgytípusainak értékeléséhez. A honfoglalás kori csavart szájas zablák. In: Kulcsár M. et al. (szerk.): *Hadak útján – A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXX. konferenciája 2021. november 11–13. Székesfehérvár*. Székesfehérvár 2021, 29–30.

²¹ BOLLÓK Á.: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészetéhez*. Budapest 2015.

A korabeli kereskedelmi kapcsolatok emlékei

A korabeli Közel-Keletig és Közép-Ázsiáig kiterjedő kereskedelmi kapcsolatokat a dirhemleletek mellett a vetülékkompozit vászonkötésű (*taqueté façonné*) selyemtípus kelet-magyarországi feltűnése (is) igazolta.²² A Kárpát-medencében mindössze két temetkezésben megfigyelt *taqueté*-kötésű selymek keleti párhuzamai elsősorban a mai Irán és Izrael területéről ismertek. Ez a típus a dirhemleletekkel azonos elterjedést mutat Kelet-Magyarország területén, vagyis azokkal együtt igazolja, hogy ez a régió jelentős nemzetközi kapcsolatokkal bírt a 10. század közepén. Az elsőként a huszti kincsből felismert volgai bolgár dirhemutánzatok pedig a honfoglalók Volga-Káma vidéki 10. századi kapcsolatait támasztották alá.

A régészeti hagyaték természettudományos vizsgálatának lehetőségei és eredményei

A honfoglaló hagyaték természettudományos módszerekkel történő kutatása (pl. pontosabb időrend, genetikai kapcsolatok) minőségi ugrást és jelentős információ-többletet eredményezett napjainkra. A több laborban is ellenőrzött radiokarbon kor-meghatározásokkal eddig közel tucatnyi olyan honfoglaló sírt tudtunk elkülöníteni, ahol az eltemetettek valószínűsíthetően még a honfoglalás időpontja előtt, a korábbi szállásterületen születtek, de már a Kárpát-medencében hunytak el.²³ Ezekről a síroktól, vagyis a ténylegesen hont foglалók csontanyagának vizsgálatától számos további eredményt remélhetünk a minden szempontból összetett 10. századi Kárpát-medencei népesség eurázsiai hátterét illetően.²⁴ Ehhez a kelet-európai régió(k) teljes, jól összegyűjtött, helyi leletösszefüggéseivel együtt értékelt és biztos időrendi alapokon nyugvó régészeti adatbázisára van szükség.²⁵ A Kárpát-medence honfog-

²² BERTA N. – HARANGI F. – E. NAGY K. – TÜRK A.: Újabb adatok a 10. századi textilleletek kutatásához. Honfoglalás kori temető Derecske–Nagymező-dűlő lelőhelyről. *Magyar Régészet. E-Journal*. 2018 Ősz.

http://files.archaeolingua.hu/2018O/Upload/Turk_H183.pdf

²³ TÜRK A. – LŐRINCZY G. – MARCSIK A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung)*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 4. – MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 4. Budapest 2015.

²⁴ SZEIFERT B. – TÜRK A. – GERBER D. – CSÁKY V. – LANGÓ P. – SZTASENKOV, D. A. – BOTALOV, SZ. G. – SZITGYIKOV, A. G. – ZELENKOV, A. SZ. – MENDE B. G. – SZÉCSÉNYI-NAGY A.: A korai magyar történelem régészeti és archeogenetikai kutatásának legfrissebb eredményei Nyugat-Szibériától a Középső-Volga vidékig (Archaeological and genetic data from the Early Medieval cemeteries of the Volga and Ural region). *Archaeologiai Értesítő* 147 (2022) 1, 33–74.

²⁵ КОМАР, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции / A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Red.: TÜRK, A. – BUDAI, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018.

lálás kori hagyatékát pedig a bővülő keleti leletek fényében folyamatosan újra kell értékelnünk.²⁶

A Kárpát-medence területéről egyre több és több honfoglaláskori sír anyagát dolgozzák fel bioarcheológiai módszerekkel. A folyamatosan fejlődő technológiai háttér lehetőséget biztosít arra, hogy a csontokban rejlő genetikai anyagot egyre részletesebben, egyre nagyobb mélységben vizsgálhassuk. Ma már több, mint 450 honfoglalás kori személy anyai leszármazási vonalát ismerjük és az apai vonalak, valamint a teljes genom alapú vizsgálatok is száma is folyamatosan bővül. A legtöbb vizsgált markernek geográfiai jellemzői is vannak: a népességben detektált genetikai komponensek eredői térben és időben különböző földrajzi területekre vezethetők vissza. Mindemellett a Volga–Urál régió régészeti, történeti szempontból a korai magyarokhoz köthető lelőhelyeiről is közel 200 személy genetikai profilját ismerjük már. Közülük több szoros kapcsolatot mutat a Kárpát-medence honfoglaló népességével, azt bizonyítva, hogy a két távoli régió között genetikai kapcsolat állt fenn. Ez a tény történeti konzekvenciákkal bír, sőt magyarázatra szorul. A bioarcheológiai eredmények együttese olyan adathalmaz, amelyet a szakemberek a régészeti, történeti és nyelvészeti magyarázatokkal együtt tartanak értelmezhetőnek.

A régészeti migrációkutatásban az elmúlt évtizedben előtérbe került a természet-tudományos vizsgálatok egy új vonulata, az ún. stabil izotópos módszer. A feltárt síroknál a tápláléklánc révén az ételekből és a vízből, továbbá a légkörből az emberi szervezetbe került stroncium és oxigén (⁸⁷Sr/⁸⁶Sr and δ¹⁸O) stabil izotópjainak aránya vizsgálható. A gyermekkorban a fogzománcba beépült nyomelemek arányát a felnőtt egyén csontjában, illetve az előkerülési hely talajában megfigyelhetővel összehasonlítva kiderül, hogy az illető az adott területen született-e. A földrajzilag eltérő mintázatok alapján pedig számos esetben megjeleníthetővé vált a vizsgált személyek mozgása, új területre költözése.²⁷ A honfoglaló magyarok esetében említett korai radiokarbon adatok alapján érdemes lesz a jövőben a Szubbotci-típusú leletek és a korai honfoglalás kori leletanyag ilyen jellegű összehasonlító vizsgálatát elvégezni.

A fenti szempontok alapján a legfrissebb konkrét régészeti és a belőlük következő történeti eredményeket, illetve újabb kérdéseket az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Etelköz és a Szubbotci-típusú leletkör

Míg korábban a keleti régészeti párhuzamok hiányára panaszkodtunk, addig ma azt látjuk, hogy az Urál és a Kárpátok közötti régió hagyatékában már jól kirajzolódnak olyan lelőhelycsoportok, melyek egyszerre mutatnak kapcsolatot a Kár-

²⁶ RÉVÉSZ L.: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján (Geschitspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde Aufgrund der östlichen Analogien). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 523–532.

²⁷ SJÖGREN, K.-G. – PRICE, D. – KRISTIANSEN, K.: Diet and Mobility in the Corded Ware of Central Europe. *Plos One* 2016 <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0155083>

pát-medence 10. századi, illetve a Volga–Urál régió kora középkori hagyatékával.²⁸ A Moldovai Köztársaság és Dnyeszter Menti Moldáv Köztársaság területén, tehát a Dnyeszter-vidéken ilyen a Szlobodzeja, Glinoje, Plavnyi és Frumusica lelőhelycsoport;²⁹ Ukrajnában pedig a Dnyeper középső folyása mentén elhelyezkedő lelőhelyek (Szubbotci, Katyerinovka, Korobcsino stb.). A kutatásban ezeket a névadó Ingul menti lelőhely nyomán Szubbotci-típusú³⁰ lelőhelyeknek, időrendi értelemben pedig Szubbotci régészeti horizontnak hívjuk.³¹

A többségében 2007–2011 között Ukrajnában előkerült „magyar jellegű” új leletek nyomán az utóbbi években Moldovában is megtízszereződött a hasonló sír-együttesek száma. Az ide sorolt temetkezésekre összefoglalóan (bár lelőhelyenként eltérő mértékben) jellemzőek az elhunytak lábánál részlegesen elhelyezett lovak, a halotti maszkok, illetve szemfedőlemezek, az aranyozott ezüst, gyakran pálcátagos szegélydíszű, növényi mintás (öv)veretek. A fémtárgyak között további jellegzeteségek a palmettadíszes szablyaszerelekek, a fémveretes késtokok, valamint a kazáriai eredetű ezüstcsészék és tálak, amelyek aranyozott háttére többnyire poncolással díszített. Meglepő ugyanakkor a szomszédos szaltovói kultúrkör (Kazár Kaganátus) leletpárhuzamainak csekély aránya, miközben a térben és időben távolabbi, Volga–Dél-Urál vidéki kapcsolatot mutató leletek markánsan kirajzolódnak a Szubbotci leletkörben,³² sőt a Dnyeszter és az Al-Duna között még a Dnyeper-vidékhez képest is archaikusabb vonásokkal. A Szubbotci-leletkör, illetve a honfoglalók hagyatékában a szaltovói térség kulturális hatása főként – és szinte kizárólag – a presztízstárgyakon és a fegyvereken figyelhető meg. Ugyanakkor az etelközi magyarok műveltsé-

²⁸ СТАШЕНКОВ, Д. А.: *Древние венгры и их окружение в Самарском Поволжье. Каталог археологических коллекций*. Самара 2020.

²⁹ SINICA, V. – TELNOV, N. – KVIТNYTSKYI, M.: Archaeological sites of the Subbotsy horizon (legacy of the 'Etelkoz') in the Northwest Black Sea Region (9–10th cc.) (Венгерские памятники IX – первой половины X в. в Северо-Западном Причерноморье). In: Sudár B. – Türk A. (szerk.): *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 15. – Magyar Őstörténeti Támacsoport Kiadványok 7. Budapest 2019, 7–1; КВИТНИЦКИЙ, М. В. ТЕЛЬНОВ, Н. П. – ТЮРК, А.: Ранневенгерское погребение с декоративными обувными накладками у с. Глиное (Early Hungarian grave with decorative shoe soles near the Glinoe village). *Материалы по Археологии и Истории Античного и Средневекового Причерноморья* 13 (2021) 613–618.

³⁰ A lelethorizontnak nevet adó lelőhely anyagát még a szovjet időben oroszul tették először közzé, ezért a Szubbotyici horizont is megfelelő elnevezés, azonban a lelőhely neve helyesen: Суботці

³¹ Bokij N. M. – Pletnyova Sz. A.: Nomád harcos család 10. századi sírjai az Ingul folyó völgyében (Gräber einer nomadischen Kriegerfamilie aus dem 10. Jh. im Ingul-Flusstal). *Archaeologiai Értesítő* 116 (1989) 86–98; КОМАР, А. В.: Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований. В: *Мадяри в Середньому Подніпров'ї. Археологія і давня історія України* 7. Отв. ред.: Моця, О. П. Київ 2011, 21–78.

³² TÜRK A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In.: G. Tóth P. – Szabó P. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.)*. Szeged (2010) 261–306.

ge – ha csekély mértékben is –, de szomszédként hatással volt a Kazár Kaganátus népességének kultúrájára (pl. ezüsthasználat, a „keleti ezüstök” mintakincs-elemeinek feltűnése).³³ A Kazár Kaganátus és 9. századi nyugati szomszédainak, vagyis a magyarok elődeinek történeti és nyelvi (ótörök jövevényszavak) kapcsolatai régészetileg a szaltovói Levédia, illetve a kaukázusi magyar őshaza hipotézisei nélkül is értelmezhetők.

A Szubbotci leletkör időrendjét több laborban is elvégzett radiokarbon vizsgálatok pontosították, de megerősítve a hagyományos régészeti kronológiát, vagyis nagy biztonsággal a 9. század második felére keltezhetjük.³⁴ A leletanyagban tükröződnek a szomszédos, elsősorban az északi, szláv, illetve a déli, krími–bizánci területekkel létrejött kapcsolatok – főként import kerámialeletek alapján –, melyekről az írott források is megemlékeznek. A névadó lelőhely egyik sírjából pedig 9. századi Kárpát-medencei lelet, egy másodlagosan felhasznált morva díszgomb került elő arról a területről, ahol az írott források szerint a magyarok hadserege már a 895-ös honfoglalási év előtt megfordult. A szubbotci tárgyi hagyaték jellege tehát kifejezetten összhangban áll azzal a képpel, melyet az írott források tükröznek a magyarok 9. századi elődeiről.³⁵ A fenti jellemzők alapján a Szubbotci régészeti lelethorizont igen nagy valószínűséggel rajzolja ki az írásos forrásokból ismert Etelköz területét.

Ez a felismerés hatalmas lehetőséget rejt a továbblépéshez, mivel a honfoglaló hagyatéktól mindössze egy-két évtizednyi időeltérés, valamint a releváns régészeti-történeti összefüggések komoly alapot nyújtanak az archeogenetikai összehasonlítás elvégzésére. A közeli időrend alapján összevethetőkké válnak a szubbotci génszekvenciák a szintén radiokarbon kormeghatározással elkülönített legkorábbi (vagyis a még a Kárpátoktól keletre született „tényleges” honfoglalók) Kárpát-medencei 9–10. századi sírok génszekvenciáival. Ez utóbbi csoportba sorolható temetkezésekből napjainkban már egy tucatnyi áll rendelkezésünkre.³⁶ Az említett régészeti/időrendi körülmények és az első archeogenetikai vizsgálatok pozitív eredményei³⁷ tehát indokolják és bizonyítják e munka megalapozottságát és a folytatás

³³ КОМАР, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции / A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Ред.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018, 252.

³⁴ КОМАР, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции / A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Ред.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018, 239–248.

³⁵ TÓTH S. L.: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged 1998; ORMOS I.: A korai magyar történelem arab forrásai. *Az Avicenna Közél-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve* 2013/2014 (2015) 95–100.

³⁶ TÜRK A. – LŐRINCZY G. – MARCSIK A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung)*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 4. – MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 4. Budapest 2015, 95–100.

³⁷ SZEIFERT, B. – GERBER, D. – CSÁKY, V. – LANGÓ, P. – STASHENKOV, D. A. – KHOKHLOV, A.

szükségességét. Nem véletlen tehát, hogy az ukrán és moldáv szakemberek napjainkban már komolyan számolnak magyar komponenssel a Kárpátok–Dnyeszter/Dnyeper régió 9–10. századi történelmében.³⁸ A régészeti módszertani vonatkozások miatt azonban itt kell megjegyezni, hogy az újonnan feltérképezett magyar jellegű leletek jelentős része már az 1960–1980-as években is ott volt a kelet-európai múzeumok polcain, raktáraiban. Mivel azonban más korszakok ásatásainak „melléktermékeként” kezelték azokat, így kellő magyar kutatási intenzitás és érdeklődés hiányában nem kaptunk róluk hírt. A korábbi érdektelenség napjainkra megváltozott, és a régió magyarokhoz köthető hagyatékának a meghatározása fontos, kiemelt kutatási témává vált.³⁹

A Dnyeszter vidékével kapcsolatban egy érdekes történeti/régészeti koncepciót is publikáltak, mely szerint ez a terület a 940-es évekig magyar érdekszféra volt és magyar kulturális befolyás alatt maradt.⁴⁰ Érvként a két helyi szláv törzs Kijevtől való függetlenségét, továbbá a Rusz, valamint besenyő leletek 925–940-es évek előtti Dnyeszter-vidéki hiányát hozták fel. A honfoglalás kori hagyaték közvetlen keleti kapcsolatrendszerre a 10. század közepéig kimutatható,⁴¹ tehát az elképzelt megalapozottnak látszik. Így a későbbiekben a 10. század első felében a kiemelkedően gazdag leletanyaga alapján a Felső-Tisza vidékre lokalizált fejedelmi szálláshely történések által kifogásolt perifériális és esetleges keleti támadások által könnyen elérhető elhelyezkedésének kérdése is teljesen új megvilágításba kerülhet (földrajzi kapocs a -Vereckei hágón keresztül).

A Szubbotci horizontban világosan kitapinthatók a Volga–Urál vidéki jellegzetességek, míg a Przemysl-típusú lelőhelyek esetében hiányoznak. Több jel utal arra, hogy a Kárpátok külső pereme mentén feltűnő magyar jellegű lelőhelyek esetében a megtelepedés háttérében az állt, hogy a magyar harcosok rusz zsoldba léptek. Ugyanakkor fontos szerepet játszhattak az itteni közösségek a korábban feltétele-

---

A. – SITDIKOV, A. G. – GAZIMZYANOV, I. R. – VOLKOVA, E. V. – P. MATVEEVA, N. P. – ZELENKOV, A. S. – POSHEKHONOVA, O. E. – SLEPTSOVA, A. V. – KARACHAROV, K. G. – ILYUSHINA, V. V. – KONIKOV, B. A. – SUNGATOV, F. A. – KOLONSKIKH, A. G. – BOTALOV, S. G. – GRUDUCHKO, I. V. – KOMAR, O. V. – EGYED, B. – MENDE, B. G. – TÜRK, A. – SZÉCSÉNYI-NAGY, A.: Tracing genetic connections of ancient Hungarians to the 6th–14th century populations of the Volga-Ural region. *Human Molecular Genetics*, Volume 31, Issue 19, 1 October 2022, Pages 3266–3280.

³⁸ РЯБЦЕВА, С. – РАБИНОВИЧ, Р.: К вопросу о роли венгерского фактора в Карпато-Днестровских землях в IX–X. вв. *Revista Arheologică. serie nouă vol III. nr. 1–2. Chişinău* 2007, 195–230.

³⁹ Kvitnitskii et al. 2020: Kvitnitskii, M. V. – Türk, A. – Telnov, N. P. – Lysenko, S. D. – Sinica, V. S.: Two Hungarian Graves of the 9th Century in the Danube-Dnister Steppes. *Stratum plus* 2020:5, 329–340.

⁴⁰ LANGÓ P.: *Turulok és Árpádok. Nemzeti emlékezet és a koratörténeti emlékek.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet Budapest 2017.

⁴¹ КОМАР, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции / A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei.* Red.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018, 254–255.

zett határvédelem (hágók őrzése) mellett a kereskedelmi utak ellenőrzésében is. A kelet-nyugati kereskedelmi úthálózat jelentőségét a magyarok már korábbi, etelközi tartózkodásuk során felismerték, melyet számos import- és exportlelet támaszt alá.⁴²

Levédia, a kazárok és a szaltovói régészeti kultúrkör kérdése

Térben és időben tovább haladva kelet felé Etelköz után a Levédia néven ismert szállásterület lokalizálásának kérdésébe ütközünk. A Don–Szeverszkij–Donyec-vidéken – ahová Levédiát a hazai kutatásban többnyire helyezték – nincs régészeti nyoma egy olyan népességnek, amely valamikor a Kr. u. 6–8. század során az Urál vidékéről költözött volna oda, majd a 9. század közepén nyugatabbra vándorolt. Az is megállapítható, hogy a Szubbotci leletkör és a honfoglalás kori hagyatékek egyaránt csekély kapcsolatot mutat a szaltovói régészeti kultúrkörrel, mely a Don–Szeverszkij–Donyec-vidékére jellemző a 8–10. században.⁴³ Ez utóbbit korábban a teljes egykori Kazár Kaganátus hagyatékeként értékelték, és ennek kapcsán a kazárokkal kapcsolatot tartó magyarok levéδιαi szállásterületének régészeti lenyomataként értelmezte a korábbi kutatás.⁴⁴

Emlékeztetnünk kell, hogy a hazai szakemberek a szaltovói kultúra meghatározását, illetve annak a magyarok elődjekre gyakorolt hatását már korábban is igen különbözően ítélték meg.⁴⁵ Ez a régészeti műveltség, amelyet igen jelentős belső eltérései miatt régóta ún. geográfiai variánsokra osztottak,⁴⁶ ma már nem tartható egységes régészeti kultúrának. A két névadó lelőhelyen megfigyelt régészeti anyag elterjedése alapján ugyanis csak az ún. alán vagy erdős sztyeppi variáns írható le a

⁴² КОМАР, А.: Чаша из Коробчино / A korobcsinói csésze. In: Türk A. – Budai D. – Дергачёва, Л. В. – Сеника, В. С. – Рабинович, Р. А. (szerk.): *Первый Молдо–Венгеский археологический круглый стол, посвященный вопросам раннего средневековья Восточной Европы. Кишинёв, 10–11 июня 2015. / I. moldáv–magyar régészeti kerekasztal konferencia Kelet-Európa kora középkoráról. Kisinyov, 2015. június 10–11.* Ред. / *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 18. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 1. Budapest 2020. MŰK Kiadványok 1 (2020) 135–156.

⁴³ ТЮРК, А.: От Урала до Карпатов. Новые результаты и перспективы в археологии Восточной Европы по поводу древних венгров. В: *II-й Международный Мадьярский симпозиум: сборник научных трудов.* Отв. ред.: Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. Челябинск 2013, 231–237.

⁴⁴ Részletesen ld. TÜRK A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In.: G. Tóth P. – Szabó P. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.).* Szeged (2010) 261–306.

⁴⁵ FETICH N.: A levéδιαi magyarság a régészet megvilágításában. *Századok* 67 (1933) 250–276, 369–399; BÁLINT Cs.: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól (On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo-Mayak culture). *Archaeologiai Értesítő* 112 (1975) 52–63; BÁLINT, Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert.* Wien–Köln 1989.

⁴⁶ ПЛЕТНЁВА, С. А.: Салтово-маяцкая культура. В: *Стены Евразии в эпоху средневековья.* Археология СССР. Москва 1981, 62–75; ПЛЕТНЁВА, С. А.: *Очерки хазарской археологии.* Москва–Иерусалим 1999.

kultúrára korábban használt terminológiával (Szaltovo-majaki kultúra).⁴⁷ A földrajzi variánsai esetében valójában pusztán néhány rokon vonást mutató, egykorú, de önálló régészeti kultúrákról beszélhetünk.⁴⁸ A fenti szempontok miatt találkozunk a „szaltovói időszak” vagy „szaltovói kultúrkör”, „szaltovói történeti-régészeti egység” terminusokkal azoknál az orosz és ukrán kutatóknál is, akik a kazárok vezető és kultúrateremtő szerepét egyébként nem vitatják.⁴⁹

A magyar törzseknek a Kazár Birodalom területén való többszáz éves tartózkodását a tárgyi hagyaték újabb elemzése nem támasztják alá. A szaltovóinak vélt párhuzamok egy részéről egyértelműen kimutatható, hogy vagy nem szaltovói eredetűek (pl. a lassúkorongon készült bikónikus cserépbográcsok),⁵⁰ vagy olyan tárgytipusok, amelyek a szaltovói kultúrával szomszédos területeken is előfordulnak, mint importárúk vagy helyi utánzatok⁵¹ (pl. öv- és lószerszámveretek).⁵² Így tehát a korai magyarok szaltovói jellegű tárgytipusokkal a Kazár Kaganátus szomszédságában megtelepedve is megismerkedhettek.

A fenti megállapítások különösen annak fényében fontosak, hogy Kelet-Európa kora középkori régészeti keretrendszere napjainkra már teljes egészében kialakult. Időrendi és (nép)történeti finomítások természetesen lesznek még, de a magyar őstörténeti kutatásban még ma is helyenként kitapintható olyan jellegű várakozás, mely szerint Ukrajna és Dél-Oroszország területén egy „komplett nép” régészeti hagyatéka lapul még közöletlenül múzeumi raktárakban, napjainkra már irreálissá vált.

---

⁴⁷ АФАНАСЬЕВ, Г. Е.: *Население лесостепной зоны бассейна Среднего Дона (аланский вариант салтово-маяцкой культуры)*. Археологические открытия на новостройках 2. Москва 1987; АФАНАСЬЕВ, Г. Е.: Где же археологические свидетельства существования Хазарского государства? *Российская археология* 2001:2, 43–55.

⁴⁸ ИВАНОВ, А. А.: К вопросу об этнокультурной характеристике захоронений в “курганах с ровиками” Нижнего Дона и Волжско-Донского междуречья. В: *Хазары*. Ред.: Петрухин, В. Я. – Федорчук, А. М. Москва 2002, 36–38; ФЛЁРОВА, В. Е. – ФЛЁРОВ, В. С.: Дагестанский вариант салтово-маяцкой культуры: правомерность выделения. *Крупновские чтения по археологии Северного Кавказа* 21. Кисловодск 2000, 137–141.

⁴⁹ КОМАР, А. В.: Предсалтовские и раннесалтовский горизонты Восточной Европы. *Vita Antiqua*. Київ 1999:2, 111–136.

⁵⁰ ЛОПАН, О. В.: Средневековые глиняные подвесные котлы с внутренними ручками-ушками. В: *Средневековые древности Дона. Материалы и исследования по археологии Дона*. 2. Ред.: Гугуев, Ю. К. Москва–Иерусалим 2007, 240–311.

⁵¹ Az orosz szakirodalomban gyakran nevezik ezeket a leleteket „pszeudo-szaltovói”, vagy „szaltoid” típusoknak, vö. КОМАР, А. В.: Салтовская и “салтоидная” культуры в Поднепровье. В: *Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре 3–4*. Гл. ред.: Куковальская, Н. М. Киев–Судак 2004, 87–91.

⁵² Vö. volincevói kultúra, vagy az ún. ősmordvin temetők esetében ld. ВОРОНИНА, Р. Ф.: *Лядинские древности. Из истории мордвы-мошки конец IX – начало XI века. По материалам Цнинской археологической экспедиции 1983–1985 годов*. Москва 2007.

A tárgyalt régióban a magyarság európai megjelenésének időrendje kapcsán merült fel kronológiai támpontként (842 előtti magyar beköltözés) a Sarkel-probléma.⁵³ A kazár területen 838-ban bizánci segítséggel épült, és a történeti forrásban Sarkelként nevezett vár bizonyosan azonosítható a Don-balparti cimljanszki erőddelel. Ezt az építészetében megnyilvánuló bizánci metrikus adatok és az erőd alaprajza nyomán bizonyították.⁵⁴ Határvárként való értelmezése azonban nem helytálló, hiszen a Kazár Kaganátus belső területén feküdt, amelyet az utóbbi évek új kelet-ukrajnai kazár kori lelőhelyei egyértelműen alátámasztanak. Így még kevesebb érv szól amellett az elképzelés mellett, hogy határvédelmi okokból a magyarok ellen készült volna. Manapság a néhány km-es körben elhelyezkedő három cimljanszki erődöt, illetve a hozzájuk közvetlenül kapcsolódó Szokolovszkaja Balka-típusú temetőket a kazárok „fővárosaként”, a kaganátuson belüli központi kazár szállásterületként értelmezi a kutatás.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a fenti adatok nem a kazár–magyar kapcsolatok írott forrásokban világosan megőrzött tényét tagadják, pusztán a szaltovói/Don vidéki Levédia-lokalizáció zsákutcájára⁵⁵ mutatnak rá. Erre korábban már több kelet-európai régész is felhívta a magyar kutatás figyelmét. Az említett kapcsolatok tehát egymás szomszédságában is kialakulhattak. Valószínűleg maga a Volgán való átkelés sem valósulhatott meg a kazárok szövetsége/engedélye nélkül. Ez további támpont lehet ahhoz a feltevéshez, hogy a kazár–magyar kapcsolatok (és más ótörök–magyar nyelvi kapcsolatok) kezdeti színtere a Volga-vidék balparti területeire is lokalizálható. Az anyagi kultúrát vizsgálva tehát azt tapasztaljuk, hogy a Kárpát-medence 10., illetve az etelközi régió 9. századi leletei a Kazár Kaganátus helyett jóval szorosabb kapcsolatot mutatnak a Volga–Dél-Urál vidék 8–9. (és persze 10.) századi leleteivel.

Régészetileg ma minden érv mellett szól, hogy Levédiát a Volgától keletre lokalizáljuk, és ez az elképzelés a DAI adataival is összeegyeztethető.⁵⁶ A Don menti Levédia-koncepció nyelvészeti szempontból sem szerencsés. Ott ugyanis elsősorban nem török nyelvű népek, hanem a Kaukázus északi előteréből a 8. század közepén határvédelmi feladatokkal nagy tömegben északra telepített *iráni* típusú nyelvet beszélő alán lakosság élt. Az alán népesség nyelvcsereje, török nyelvűvé válása csak a magyar kutatásban merült fel,⁵⁷ (nyelvészeti) bizonyítékok nélkül. Ez a népesség a kazár hatalom bukása után a 10. század végén visszaköltözött a Kaukázus északi

⁵³ POLGÁR SZ.: Sarkel. In: Márton A. (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Budapest 2001, 106–126.

⁵⁴ АФАНАСЬЕВ, Г. Е.: Где же была Хазария? *Достояние поколений* 2(6) 2009, 34–41.

⁵⁵ КОМАР, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции / A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Ред.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018, 84–88.

⁵⁶ KESZI, T.: Levedia, the egg of Columbus and what follows. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 2 (2017) 29–55.

⁵⁷ FODOR I.: *A magyarság születése*. Budapest 1992.

előterébe, bár némileg keletebbre, mint ahonnan őseik a 730-as évek végén elindultak. Régészeti feltárásokból ma már több tízezres nagyságrendben ismerünk az alánokra jellemző kamrasírokat a mai Harkivtól Luhanskig, illetve Voronyezsig terjedő régióban. Ezt a leletkört nevezzük szaltovo-majaki régészeti kultúrának. Népeiségének a velük nyugatról közvetlenül szomszédos 9. századi etelközi magyarokkal való kapcsolatait már megbízhatóan feltárta a régészet, és ez továbbá támpontként szolgálhat az alán jövevényszavak esetében is.⁵⁸ Érdekes adat ugyanakkor, hogy a szaltovói területeken a 9. század derekán közel tucatnyi nagy sírszámú temető használata szakadt meg. Ez a jelenség a kabaroknak a magyarsághoz való csatlakozása szempontjából nyújthat a jövőben esetleg érdemi kutatási lehetőséget.

Szintén az utóbbi pár év régészeti eredménye, hogy a Kaukázus északnyugati előteréből – vagy feltehetően onnan – származó szórványleletek között jellegükben kifejezetten honfoglalás kori fémleletek kerültek elő⁵⁹ 9–10. századi környezetben. Az időközben megindult terepi kutatások remélhetőleg tisztázni fogják a korábbi kétes provenienciájú tárgyak tényleges eredetét is. E tárgyakat jelenleg elsősorban a szomszédos Szubbotci-leletkör, illetve poszt-Szubbotci régészeti horizontok hatásával magyarázhatjuk. Ezek a leletek azonban időrendjükből fakadóan nem bizonyítják a kazár időszak előtti magyar megtelepedést a Kaukázusban vagy az Azovi-tenger mentén.

A honfoglalás kori hagyaték keleti kapcsolatrendszerét vizsgálva az elmúlt években számos tárgytípus kaukázusi analógiájára derült fény, melyek között első helyen a textilleleteket, selymeket említhetjük. Ez a megfigyelés arra utal, hogy a Selyemút észak-kaukázusi alán régiójának 8–10. századi leleteit mind megalapozottabban vehetjük számításba (viselet)történeti párhuzamként is a honfoglalás kori hagyaték esetében.

A Volga–Dél-Urál vidék

A Középső-Volga vidékén – elsősorban a mai Szamara város környékén – a Volga bal partjáról ismerünk néhány ígéretes lelőhelyet. A temetkezésekben feltárt jellegzetes fémanyag mellett a Dél-Urál keleti előterére jellemző telepkerámia gyakori előfordulását kell hangsúlyoznunk, amely ráadásul több hullámban, visszatérően tűnik fel a késő hun kortól kezdődően.⁶⁰ A szamarai mikrorégió egyébként a Volgán való átkelés helyének meghatározása szempontjából is jelentőséggel bír.

⁵⁸ Аксёнов, В. С.: Контакты венгров с аланами в IX веке – взаимопроникновение культур. В: *Северный Кавказ и кочевой мир степей Евразии: V. Минаевские чтения по археологии, этнографии и краеведению Северного Кавказа*. Отв. ред.: Шаповалов, В. А. Ставрополь 2001, 212–214.

⁵⁹ LEZSÁK G.: Beszámoló az Anapa (Oroszország) melletti magyar-orosz régészeti feltáráról 2019. <https://mki.gov.hu/hu/hirek/beszamolo-az-anapa-oroszorszag-melletti-magyar-orosz-regeszeti-feltarasrol>

⁶⁰ СТАШЕНКОВ, Д. А.: Памятники мадыарского круга в Самарском Поволжье. В:

Mint fentebb láttuk, a Novinki-típusú régészeti hagyaték közvetlen szomszéd-sága a magyar jellegű leletekkel megalapozottan veti fel Volga–Dél-Urál vidéki ótörök–magyar nyelvi kapcsolatok lehetőségét a 8–9. századtól. Amennyiben Levédiát történeti realitásként kezeljük, úgy annak a Volgától keletre való lokalizálása a régészet oldaláról alátámaszthatónak látszik. A rejtélyes levédiai *Hidmasz* folyó Kámával való etimológiai összekapcsolása szintén a Volgától keletre elhelyezkedő Levédia koncepcióját látszik megerősíteni.⁶¹ A Káma-völgyében ma már nagy mennyiségben ismerünk bizánci, illetve kazáriai importtárgyakat, sőt azok helyi utánzatait is,⁶² melyek minden bizonnyal a (prém)kereskedelem eredményei.

A Volga–Káma-vidék „magyar jellegű” leletanyaga, valamint az Urál nyugati előterében a Nyevolinói kultúra 9. századi eleji hirtelen eltűnésének a magyarokkal való összekapcsolása⁶³ még további kutatások tárgya kell, hogy legyen. A kusnarenkovói és karajakupovói emlékműanyag az utóbbi évtizedekben Tatár föld területén⁶⁴ nem bővült, Baskíriában azonban számos új, ide sorolható emlék vált ismertté a Káma folyó Perm alatti erdős sztyeppi régiójában.⁶⁵ Az elmúlt évek legkiemelkedőbb magyar vonatkozású leletei azonban egyértelműen az ún. nagy uráli átjárónál, annak keleti oldalán az urálintúli mikrorégióból váltak ismertté (Szinyeglazovo, Ujelgi).⁶⁶

A Volga–Urál vidékéről kiinduló elvándorlás okát és pontos idejét ma még nem ismerjük. A magyarok elődeinek a Volgától nyugatra történő 5–8. századi feltűnése

---

Международный конгресс средневековой археологии Евразийских степей. Конференция «Идель-Алтай: истоки евразийской цивилизации». Отв. ред.: Хузин, Ф. Ш. Казань 2009, 228–229.

⁶¹ КОМАР, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции / A korai magyarok vándorlásának történeti és régészeti emlékei.* Ред.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018, 20–21.

⁶² БЕЛАВИН, А. М. – КРЫЛАСОВА, Н. Б.: Взаимодействие населения Предуралья и носителей салтово-маяцкой археологической культуры (Az Urál nyugati előterében élő kora középkori népek kapcsolatrendszere a szaltovó-majaki régészeti kultúra hordozóival. In: „*Hadak útján*” *A népvándorláskor fiatal kutatóinak 29. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest.)* Főszerk.: Türk A. Szerk.: Jancsik B. – Sudár B. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 22 – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 10. Budapest 2022, 73–84.

⁶³ БЕЛАВИН, А. М. – ИВАНОВ, В. А. – КРЫЛАСОВА, Н. Б.: *Угры Предуралья в древности и средние века.* Уфа 2009.

⁶⁴ HALIKOVA J. A.: Volgai Bulgária és a X. századi Magyarország népessége etnikai rokonságának kérdéséhez. *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 3 (1973) 21–33.

⁶⁵ BELAVIN, A. M. – KRILASOVA, N. B.: Tarsolyemez Perm környékéről (A pouch plate from the Perm area). *Folia Archaeologica* 54 (2011) 243–256.

⁶⁶ Грудочко, И. В. – БОТАЛОВ, С. Г. – ГАЗИЗОВА, С. Р. – ТЮРК, А.: Хронология могильника Уелги (сравнение радиоуглеродных и археологических датировок). В: «*Древние и средневековые общества Евразии: перекресток культур*», посвященный памяти видного ученого-археолога, профессора, академика Академии наук Республики Башкортостан, доктора исторических наук Нияза Абдулхаковича Мажитова. Отв. ред.: Уразова, А. И. Уфа 2018, 78–84.

kapcsán azonban az eddig publikált elképzelések csupán a kelet-európai régészeti eredményeket teljes egészében figyelmen kívül hagyó „víziók” voltak. A történeti szakirodalomban már korábban feltételezett, ún. első besenyő háború akár logikus felvetés lehet. A régészeti hagyatékot vizsgálva azt látjuk, hogy az Urál keleti előterében a 9. század folyamán megjelenő keleti eredetű Szrosztki kultúra leletei egészen a Káma–Bjelaja folyókig kimutathatók. A Dél-Urál vidéki szrosztki jellegű leletek feltűnését legutóbb Olekszij V. Komar az írott források adataira is hivatkozva a betelepülő baskírokhöz kötötte.⁶⁷ Mindkét lehetőségben közös azonban, hogy az elmozdulás valamilyen politikai-katonai konfliktus hatására következhetett be. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a 9. század elejénél nem korábbi volgai átkeléssel számolhatunk (kazár szövetségben), amint ezt a szovjet-orosz, illetve ukrán és moldáv kutatás korábban is feltételezte. Kelet-, illetve Délkelet-Európában a 6. századtól a 8. század végéig terjedő időszakban sehol nem tűnik fel uráli eredetű régészeti leletanyag. A korábbi elméletekhez képest későbbre datálendő volgai átkelés lehet a legkézenfekvőbb magyarázata annak, hogy Kelet-Európában a magyarok elődeiről nincs 836-nál korábbra keltezhető (biztos) írott forrás.

A Volga–Káma-régió legjelentősebb őstörténeti eredményét kétségtelenül az archeogenetika szolgáltatta az utóbbi években, melynek segítségével Tatárföldön sikerült azonosítani a keleten maradt magyarokat (*Magna Hungaria*) a 10–14. századi csijaliki régészeti műveltség temetkezéseiben.⁶⁸

Az Urálon túl füves sztyeppi régiójának északi részén Szinyeglazovo és Ujelgi, valamint a karanajevói lelőhelyek azok, melyek magyar kérdés szempontjából első-sorban ismertek és jelentősek. Ujelgiben kimutathatók a Kárpát-medencei magyarsághoz fűződő biológiai, rokoni kapcsolatai is.⁶⁹ A hegység keleti oldaláról a nyugatira történő magyar átköltözéssel a hagyományos elképzelés szerint a 6. század derekán számolhatunk, talán az avar népvándorlás északi hatásaként. Az Urál nyugati előterében az urálon túli eredetű Kusnarenkovói (6–8. sz.) és a Karajakupovói (8–10. sz.) régészeti kultúrákat kötötték a magyarság elődeihez, majd ez napjainkra kiegészült a késő Lomovátovói kultúra déli variánsával (9–10. sz.).

Újabbban több kutató is érvelt az Urált déli irányból megkerülő, az Urál-folyó völgye mentén végbement vándorlás mellett, melynek végpontja közvetlenül a Középső-Volga-vidék lehetett. Időrendileg is új koncepció körvonalazódott az átkelés

⁶⁷ КОМАР, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции / A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Ред.: Түрк, А. – Будай, Д. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018, 254.

⁶⁸ КАЗАКОВ, Е. П.: *Мадьяры и волжские болгары: этапы взаимодействия*. В: *II-й Международный Мадьярский симпозиум: сборник научных трудов*. Отв. ред.: Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. Челябинск 2013, 173–181.

⁶⁹ CSÁKY, V. – GERBER, D. – SZEIFERT, B. – EGYED, B. – STÉGMÁR, B. – BOTALOV, S. G. – GRUDOCHKO, I. G. – MATVEEVA, N. P. – ZELENKOV, A. S. – SLEPTSOVA, A. V. – GOLDINA, R. D. – DANICH, A. V. – MENDE, B. G. – TÜRK, A. – SZÉCSÉNYI-NAGY, A.: *Early Medieval Genetic Data from Ural Region Evaluated in the Light of Archaeological Evidence of Ancient Hungarians*. *Scientific Reports* 2020.

időpontjára: a 6. század közepe helyett a 9. század legeleje. Ebben a kérdésben komoly előrelépést csak az Urál keleti és nyugati előterében ismert kora középkori régészeti kultúrák új, a korábbinál pontosabb időrendi szinkronja nyújthat.⁷⁰

Nyelvészeti szempontból mindkét kronológiai elképzelés esetén felmerül egy érdekes lehetőség. Nevezetesen az, hogy bár az ugor nyelvi egység Kr. e. 1200–500 körül felbomlott, a magyarok elődei még további 1500–2000 évet éltek a proto-obiugorok (közvetlen?) szomszédságában. Az areális kapcsolatok kulturális háttere régészetileg pl. az Ujelgi temető tajgai eredetű kerámialeletei esetében adatolhatóan tűnik.⁷¹

A Tobol–Irtis–Isim–Ob folyók térségében feltételezett – és a legújabb régészeti eredmények fényében továbbra is ide lokalizált⁷² – délnyugat-szibériai magyar őshaza esetében a magyar nyelv ótörök jövevényszavait illetően is felmerülnek nyelvészetileg megfontolásra érdemes szempontok. Szibéria déli (erdős)sztyeppi régiójában már a késő hun kortól török nyelvű nomád népek beköltözésével számol a régészet. A szárazabb éghajlati periódus miatt a növényövek és vele együtt a sztyepp északra tolódása a 7. században egészen a mai Tyumeny város déli előteréig megfigyelhető. Fontos hangsúlyozni, hogy nem pusztán Altaj vidéki importtárgyak feltűnéséről van szó, hanem a Minuszinszk–Altaj vidéki pretürk és türk időszak régészeti hagyatékának teljes vertikuma kimutatható a temetkezési szokásokkal együtt.

Összefoglalva azt látjuk, hogy török nyelvű népekre jellemző leletanyag mutatható ki nagy mennyiségben a magyar őshaza keleti és déli szomszédságában. A honfoglaló régészeti hagyatékban (vö. Szrosztki kultúra hatása), valamint csontanyagból kimutatott néhány belső-ázsiai eredetű genetikai nyom⁷³ megalapozottan felveti, hogy a magyar nyelv ótörök jövevényszavainak átvétele már a nyugat-szibériai őshaza területén megkezdődhetett. A Dél-Uráltól keletre erre egyértelműen

⁷⁰ МАТВЕЕВА, Н. П.: Некоторые проблемы изучения средневековой археологии лесостепной зоны Приуралья и Зауралья в свете формирования мадьяр. *Ab Origine. Археолого-этнографический сборник* 11 (2019) 24–43.

⁷¹ БОТАЛОВ, С. Г. – ЛУКИНЫХ, А. А. – ТИДЕМАН, Е. В.: Погребальный комплекс могильника Уелги – новый средневековый памятник в Южном Зауралье. *Челябинский Гуманитарный Научный Журнал* 2011:2 (15) 104–114.

⁷² ЗЕЛЕНКОВ, А. С.: О статусе псевдокушнаренковской керамики в археологическом контексте Западной Сибири раннего средневековья. *Ab Origine. Археолого-этнографический сборник* 11 (2019) 24–43.

⁷³ SZEIFERT B. – CSÁKY V. – GERBER D. – EGYED B. – STÉGMÁR B. – TÜRK A. – MENDE B. G. – SZÉCSÉNYI-NAGY A.: Betekintés az Urál és a Volga-Káma vidék genetikai összetételébe a korai magyarsággal kapcsolatba hozható lelőhelyek emberi csontanyagának archeogenetikai vizsgálatával (Insights into the genetic makeup of Ural and Volga-Kama region by the archaeogenetic analyses of burials connected to early hungarians). In: *Hadak útján. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest.* Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár B. – Jancsik B. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.2. – *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 24.2. Budapest 2023, 97–112.

adott a történeti/régészeti kontextus, az ótörök–magyar nyelvi kapcsolatok itteni kezdetére orosz kutatók már korábban is felhívták a figyelmet. Ismeretes, hogy a nyugati török nyelveket az 5–6. századot megelőzően egyértelműen a Volgától keletre fekvő térségből eredeztetni a nyelvészet is. A kazárok nyugati türk eredetéhez pedig végképp nem fér kétség. Az időrendi kereteket illetően a magyarok őshazából való elköltözésének mind a korábbi, a 6. század második felére tett, mind pedig az újabban felmerült 9. század eleji kronológiája esetén reális lehetőségként számolhatunk az ótörök–magyar érintkezés nyugat-szibériai kezdetével

A honfoglalás kori hagyatékból kiinduló régészeti elemzéssel megközelítőleg a 4–6. századig tudunk visszanyúlni a korai magyar történelemben, egészen az Urá-lontúl és Délnyugat-Szibéria kora középkoráig. A szargatkai kultúrkör (Kr. e. 4. – Kr. u. 4. sz.) végét ugyan nem keltezhetjük a 4. század második felénél későbbre, így a hagyományosan a magyarsághoz kötött Kusnarenkovói kultúra 6. századi kezdete miatt jelentkező kronológiai űrt csak a késő szargatkai kerámiatradíciókat hordozó Bakalszkoje-kultúra közbeiktatásával oldhatjuk fel.⁷⁴

Összefoglalás

Az utóbbi másfél évtized fejleményei alapján megállapíthatjuk, hogy a korai magyar történelem régészeti kutatása jelentős előrelépést hozott mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben. A tárgyi hagyaték komplex (természet)tudományos vizsgálata korábban remélni sem mert lehetőségeket tárt fel.⁷⁵ Az etelközi régészeti leletek és lelőhelyek száma az elmúlt másfél évtizedben a korábban ismertek közel tízszeresére nőtt, a Volga–Dél-Urál vidékén pedig hozzávetőlegesen öt-hét százalékos növekedést mutat. Azonban még ezt is túlszárnyalóan növekedett a három magyarországi archeogenetikai labor és kutatócsoport által feldolgozott honfoglalás és kora Árpád-kori, illetve kelet-európai archaikus csontminták száma. 450 körüli a teljes mitokondriális genom (anyai leszármazási vonal) szintjén vizsgált, már publikált, vagy közvetlenül publikáció előtt álló minták száma, melyek közül mintegy 60 férfi esetében az apai vonalakat is azonosították. Ez nemzetközi kitekintésben, világviszonylatban is jelentős ez a szám.

⁷⁴ БОТАЛОВ, С. Г.: Некоторые аспекты уральской мадьярской проблемы. In: *II-й Международный Мадьярский симпозиум: сборник научных трудов*. Отв. ред.: Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. Челябинск 2013, 139–167.

⁷⁵ CSÁKY, V. – GERBER, D. – SZEIFERT, B. – EGYED, B. – STÉGMÁR, B. – BOTALOV, S. G. – GRUDCHKO, I. G. – MATVEEVA, N. P. – ZELENKOV, A. S. – SLEPTSOVA, A. V. – GOLDINA, R. D. – DANICH, A. V. – MENDE, B. G. – TÜRK, A. – SZÉCSÉNYI-NAGY, A.: Early Medieval Genetic Data from Ural Region Evaluated in the Light of Archaeological Evidence of Ancient Hungarians. *Scientific Reports* 2020; POST, H. – NÉMETH, E. – KLIMA, L. – FLORES, R. – FEHÉR, T. – TÜRK, A. – SZÉKELY, G. – SAHAKYAN, H. – MONDAL, M. – MONTINARO, F. – KARMIN, M. – SAAG, L. – YUNUSBAYEV, B. – KHUSNUTDINOVA, E. K. – VILLEMS, R. – TAMBETS, K. – ROOTSI, S.: Y chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Scientific Reports* 2019.

Az új őstörténeti eredményekről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a legtöbb tudományterület megállapítási szinkronban vannak. Talán soha nem volt még ekkora összhang a különböző forráscsoportok adatai között: így a honfoglalás kori hagyatékek keleti kapcsolatait ott találjuk, ahol más adatok alapján a nyelvészek és a történészek is valószínűsítik.

A hagyományos régészeti elemzések vezető szerepe a jövőben is megmarad, hiszen a különböző jellegű forrásadatok történelmi modellé formálásában kiemelkedő szerepet játszik az időfaktor, amire ez a tudományág a legérzékenyebb. Vitán felül áll, hogy a tárgyi hagyatékek elemzése jóval finomabb kronológiai felosztást tesz lehetővé, mint pl. a nyelvészeti, esetleg néprajzi adatok történelmi megfeleltetése. A régészeti leleteknek (is) köszönhetően ma már tudjuk, hogy a kora középkori kelet-európai kereskedelem sokkal intenzívebb volt és sokkal nagyobb távolságokra ért, mint ahogy azt korábban a kutatás feltételezte.

A természettudományos vizsgálatok eredményei fokozottan hívják fel a korszak kutatóinak figyelmét arra, hogy csak helyesen megfogalmazott, világosan megválaszolható kérdéseket érdemes feltennünk munkánk során. A továbblépés kulcsa a korai magyar történelem modern (régészeti) kutatásánál – a szakadatlan forrásfeltárás mellett – manapság ebben rejlik.

Ujházi Lóránd¹

A RÓMAI KÚRIAÁTALAKÍTÁS A VÁLTOZÓ TÁRSADALMI KIHÍVÁSOK FÉNYÉBEN

Hosszú várakozás után Ferenc pápa 2022. március 22-én kihirdette a *Praedicate Evangelium* (PE) kezdetű apostoli konstitúciót, amellyel újraszabályozta az Apostoli Szentszék működésére vonatkozó joganyagot. A szentatya megválasztása óta nagy figyelmet szentelt a római kúria ügyének. Ferenc pápa komoly elvárásokat támasztott a szentszéki hivatalokkal szemben, ami különösen az egyház nemzetközi és humanitárius szerepvállalását vagy társadalmi kihívások globális kezelését illeti. A szegények, a menekültek segítése, a teremtésvédelem, a víz és az élelmszerbiztonság, a fegyverzetleszerelés, a humanitárius válságkezelés vagy a Szentszék globális és regionális békemissziója, olyan háttérintézményeket tételeznek fel, amelyek képesek a szentatya szándékának megvalósítására. Ebben a tanulmányban nem az átalakítás általános bemutatására és nem is az új konstitúció átfogó elemzésére törekszem, hanem az új dokumentum kiadásig vezető utat elemzem a civil szektorban teljesen elfogadott és a közigazgatásban, illetve a közszolgáltatásokban is egyre inkább alkalmazott tervezés és hatáselemzés módszerei alapján. Arra keresem a választ, hogy mennyiben alkalmazhatóak ezek a módszerek egy olyan atipikus kormányzat esetében, mint a Szentszék, amely a területi államokhoz hasonlóan a nemzetközi jog szuverén alanya, de egyben a katolikus egyház, mint vallási közösség legfőbb vezetés-irányítási szerve is. Ettől a kettősségtől, illetve az egyházi hagyományoktól, a vallási szempontok esetleges dominanciájától nem lehet eltekinteni. Munkámban ugyanakkor arra szeretnék rámutatni, hogy ez nem jelenti azt, hogy a tervezés és hatáselemzés módszereit ne lehetne alkalmazni. Igyekszem bizonyítani: ahogy az állami intézmények esetében is eredményeket hozott a civil szektorból átvett tervezés és szakaszos hatáselemzés alkalmazása, úgy ez az egyház számára is előremutató lehet. Elemzem a kivitelezés hibáit is, érzékeltetve, hogy azok elkerülhetőek lettek volna a helyes módszertan alkalmazásával. Az egyház a sikeresebb végrehajtásához, olyan módszereket tanulhat, amelyek alkalmazásával kiküszöbölhetővé válnak a nem kielégítő eredmények. A struktúraátalakítás felfogható úgy is, mint számos alprojekt összessége, ahol az alprojektek az egyes lépések

---

¹ A publikációt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem megbízásából a Teremtésvédelmi Kutatóintézet a „Fenntarthatóság, állóképesség – az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás társadalmi kihívásai” projekt keretében jelent meg. A projekt támogatója a Technológiai és Ipari Minisztérium.”

vagy szervezeti átalakítások. Így az alprojektek sikeres vagy kevésbé sikeres kivitelezése mindig visszahat magára a startéjiára is.

1. Tervmeghatározás: a kúriareform, mint projekt tipikus és „atipikus” jegyei

A kúriareformnál sem lehet eltekinteni attól a kérdéstől, hogy egyáltalán miért volt rá szükség? Milyen valós problémákat tud kezelni? Vagy éppen melyek lesznek azok a nehézségek, amelyekre az átalakítás sem lesz képes válaszolni. Az egyház és a Szentszék történelmében nem a jelenlegi pápa által meghirdetett kúriareform az első. Jelentősebb horderejű átalakítást hajtott végre V. Szixtus 1588-ban,² X. Piusz 1908-ban,³ VI. Pál 1967-ben⁴ és II. János Pál 1988-ban. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert bár a hatáselemzés és a projekttervezés tudományterülete meglehetősen új, de az egyházban, ha nem is maga kiforrott módszerességével, de a „projekt” az említett reformok kapcsán létezett. A reformnak indig a lényegét kell érinteni, tartós és megfogható eredményeket kell létre hoznia. Ezt kifejezetten a római kúria vonatkozásában VI. Pál 1963. szeptember 21-én a római kúria munkatársainak mondott beszédében így foglalta össze: a „kúriaátalakítás nem pusztán esztétikai intézkedés, hanem mindig a lényegét érinti, és az egyház küldetésének még tökéletesebb ellátása érdekében történik.”⁵ Vagyis a kúriareformot a római pápák, mindig konkrétan a nagyobb eredményesség érdekében hajtották végre.⁶

Ennek fényében határozhatjuk meg a jelenlegi átalakítás szempontjait, motivációját és célkitűzéseit is. Ferenc pápa megválasztása után nyilvánvalóvá vált, hogy a Római Kúria jelenlegi személyi állománya, struktúrája, de leginkább mentalitása nem alkalmas az új római pápa nagyívű külpolitikai, társadalmi és humanitárius terveinek a végrehajtására.⁷ Ez különösen igaz a teremtésvédelemmel kapcsolatban

² 1588. január 22-én kiadott *Immensa aeterni Dei* kezdetű apostoli konstitúcióval.

³ 1908. június 29-én kiadott *Sapienti Consilio* kezdetű apostoli konstitúcióval. Fő célkitűzések között szerepelt, hogy a nem tisztán egyházi kérdésekkel és az egyház ügyeivel foglalkozó hivataloktól megtisztítsák a Római Kúriát. Tisztázza, hogy a Római Kúria dikasztériumai az egyházbanbeli, egyházfegyelmi, közigazgatási és peres eljárásiban közreműködő kongregációk, hivatalok és bíróságok. *Acta Apostolicae Sedis*, 1909/1. 7-108.

⁴ Az 1967. augusztus 15-én kiadott *Regimini Ecclesiae Universiae* kezdetű apostoli konstitúcióval. *Acta Apostolicae Sedis*, 1967/59. 885-928. Az 1977-es és az azt megelőző kúriareform eredményeihez és hiányosságaihoz átfogó elemzés: Ignacio GORDON: *De Curia Romana renovata. Renovatio «desiderata» et renovatio «facta» conferuntur*. *Periodica*, 1969/58. 59-116; José Antonio SOUTO: *La reforma de la Curia Romana*. *Ius Canonicum*, 1968/16. 547-578; Giuseppe ALBERIGO: *Servire la comunione delle chiese*. *Concilium*. 1979/7. 39-68.

⁵ VI. Pál 1963. szeptember 21-én a római kúria munkatársainak mondott beszédében.

⁶ A katolikus egyház teológiai és kánonjogi reflexiójában két hivatal a péteri vagyis a pápai és az apostoli vagyis a püspöki hivatal nem pusztán az egyházi jogalkotó, hanem az isteni akaratra vezethető vissza. Ennek következtében ezeket a hivatalokat az egyházi jogalkotó nem szüntetheti meg, hanem legfeljebb a jogait és kötelességeit pontosíthatja.

⁷ FERENC PÁPA: *Migranti e rifugati. Verso un mondo migliore*. *Migranti*, 2014/1. 5.

meghirdetett komplex szempontokra. A pápa ennek kapcsán ugyanis úgy nyilatkozott, hogy a *Laudato si'* kezdetű enciklika, nem zöld, hanem társadalmi enciklika.⁸ Előmozdítása érdekében pedig egyrészt az egész egyházat kapacitálni akarja, másrészt valós párbeszéd kialakítására törekszik a társadalom és a politikai vezetés minden szintjével. Márpedig amennyiben a „Római Kúria feladata, hogy támogassa a római pápát egyedülálló, rendes, teljes, legfőbb, közvetlen és egyetemes hatalmának gyakorlásában,”⁹ akkor ehhez a struktúrához hozzá kell nyúlni. A pápa felismerése, hogy a valóság és az ideális állapot nincs összhangban kiemelkedő jelentőségű. A pápa ugyanis a problémákkal való szembesülés után döntött a kúriaátalakítás meghirdetéséről. A projekttervezési alapelv átfordítva a kánonjog és az egyházi közös nyelvére azt jelentette, hogy valódi lelkipásztori és kormányzati szükség, hogy hozzányúljanak a statikus Római Kúriához. Ami a pontos tevékenységet illeti, a „projektalapító dokumentum” kiemelkedő jelentőséggel bír. Ebben a dokumentumban ugyanis megtaláljuk többek között az előkészítésére, a tervezésre, a tevékenységekre, a zárásra és az ütemezésre az ütemtervre, a mérőföldkötervekre, a kockázatkezelési stratégiára és az eljárásokra, a kritikus tényezőkre, a változáskezelésre, a kommunikációs stratégiára, a célközönségre, a dokumentációkra, a minőségbiztosításra; a költségvetésre és költségekre, személyi juttatásokra, a dologi kiadásokra, az immateriális javakra az átadott pénzeszközökre, a kockázatokra, az ügyrendre, a dokumentációs rendre, a formai követelményekre, a helyszínre vonatkozó utalásokat.¹⁰ De hol találjuk a kúriareformra vonatkozó „alapító dokumentumot”, hiszen az egyházi terminológia ezt a kifejezést még csak nem is ismeri. Sajnos nem létezik olyan egyetlen dokumentum, amely meghirdeti a projektet, és meghatározza a kúriareform fentemlített szempontjait. Gyakorlatilag azonban a szentszéki kommunikációk részben vagy egészben megfelelnek egy alapító dokumentum elvárásainak. Ugyanakkor a pontos és konkrét „projektalapító” dokumentumokkal szemben ezt nem egyetlen dokumentumba sűrítették össze. Több szentszéki és pápai megnyilatkozást kell „összeolvasnunk”, hogy a pontos célkitűzéseket megfogalmazzuk. Sőt, az alapítás célkitűzéseinek és tárgyának meghatározása annyira atipikus, hogy számos eleme nem is írásos dokumentumban, hanem szóban lett megfogalmazva (természetesen ennek alapján később leírásra kerültek). Így például Ferenc pápa 2013-as hagyományos pápai karácsonyi beszédjében, amelyet a kúria munkatársai

⁸ FERENC PÁPA: Enc., *Laudato si'*. 2015.V. 24. Acta Apostolicae Sedis, 2015/9. 887-945. Elemzéshez lásd Jeffrey BALL: *Laudato si'*. Journal of Corporate Citizenship, 2016/6. 33-36.

⁹ FERENC PÁPA: *Hogyan folyik a római kúriai reformja*. <http://www.magyarkurir.hu/hirek/ferenc-papa-hogyan-folyik-romai-kuria-reformja..> Lásd még II. JÁNOS PÁL: Apostoli konstitúció, *Pastor Bonus*, 1. cikkely. 1988. VI. 28. Acta Apostolicae Sedis, 1988/80. 859. „Curia Romana complexus est Dicasteriorum et Institutorum, quae Romano Pontificia diutricem operam navant in exercitio eius supremi pastoralis muneris ad Ecclesiae Universae Ecclesiarum que particularium bonum ac servitium, quo quidem unitas fidei et communio populi Dei roboratur atque missio Ecclesiae propria in mundo promovetur.”

¹⁰ Projekt Alapító Okirat: <https://legeza.oszk.hu/mek/alapert/fogyate.htm>

inak mondott, a kúriával szembeni elvárásait a „professzionalizmusban és a szolgálatban” jelölte meg.¹¹ 2014-ben és 2015-ben pedig a kúria „betegségeiről” szólt.¹² Ez a két beszéd jelentős, hiszen jól kiolvasható belőle a pápa helyzetfelismerése, hogy a római kúriához egy átfogó projekt keretében hozzá kell nyúlni. A pápa 2014-ben, tehát még az átalakítás tényleges indulása előtt, tizenöt pontban konkretizálta, hogy miért van szükség a kúriareformra. A teljesség igénye és az egyes pontok alaposabb elemzése nélkül említsük meg a pápa beszédjéből a „túlzott funkcionálizmust, a mentális és spirituális „megkövülést,” a rossz koordinációt, a versengést és az önteltséget, az egzisztenciális tudathasadást, szófecsérlést, a panaszkodást és a pletykálást, a főnökök istenítését, a közömbösséget, a mogorvaságot és barátságatlanságot, az anyagi javak felhalmozását, a zárt köröket, a világi nyereséget. A felsoroltakból is kitűnik, hogy elsősorban a személyi állománnyal és csak másodsorban a struktúrával szemben merült fel kritika. Érdekes azonban, hogy a végrehajtás alatt inkább a strukturális átalakítások domináltak. Majd a 2016-os karácsonyi beszédjében a pápa, amikor már elindult a kúriareform és már mérhető eredményei is voltak, tizenkét pontban foglalta össze mi az átalakítás célja, és milyen pontos tevékenységet vár el: Individualitás; lelkipásztori irányultság; missziós törekvés; ésszerűség; működőképesség; korszerűség; józanság; szubszidiaritás; szinodalitás; katolicitás; szakmaiság és fokozatosság. Ezek a szempontok, mint a stratégia motivációi is felfoghatók. A pápa ugyancsak általánosan fogalmazta meg az átalakítás szempontjait 2017. december 21-én a római kúria munkatársainak mondott beszédjében. Ekkor a kúriareform másik aspektusát a szentszéki diplomácia feladatszabását emelte ki, és igazából a már egy megvalósult elemekre a szentszéki államtitkárság új harmadik szekciójára összpontosított.¹³ Így ez már egyfajta projektértékelésnek is felfogható a római pápa részéről. Azonban újabb nehezen megfogható, általános szempontokkal gazdagodott a terv, minthogy a pápa megnevezte azokat a területeket, ahol meg kell reformálni a kúria diplomáciával foglalkozó részét, hogy az képes legyen az „őszinte békeépítésre”.

Ezekből (az egyébként fontos) általános teológiai és filozófiai elvekből nehéz a konkrét, „mérhető” célokra következtetni. A projekt tervezésénél fontos lett volna rámutatni, melyek lesznek azok a várható eredmények, amelyek mérhetőek és akár számszerűsíthetőek.¹⁴ A stratégia egyes filozófiai elemei, amelyeket a pápa megfogalmazott annyira általánosak, hogy a II. Vatikáni Zsinat utáni kúriaátalakításoknál, – konkrétan VI. Pál és II. János Pál kúriareformjánál – ugyanezeket vagy nagyon hasonló szempontokat találunk. Ez önmagában nem baj, hiszen a ta-

¹¹ FERENC PÁPA: *Discorso*. Acta Apostolicae Sedis, 106/2014. 17.

¹² FERENC PÁPA: *Discorso*. Acta Apostolicae Sedis, 106/2015. 51; 108/2016. 37.

¹³ FERENC PÁPA: *Audience of the Holy Father with the Roman Curia for the exchange of Christmas greetings*. 2017. 12. 21.12. Bollettino, Sala Stampa della Santa Sede. N. 171221.

¹⁴ SÁGI Matild - SZÉLL Krisztián: *Hatásvizsgálatok Alapszintű Kézikönyve Módszertani Segéd-könyv Oktatásfejlesztők Számára*. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. 2015. 17-25.

paszthalatok könnyen átadhatók egy tervezésnél, de a pápai üzenetekből még nem látszottak azok a markáns jegyek, amelyek kifejezetten a jelenlegi reformot motíválták. Azokra sokkal inkább az utólagos hatáselemzéséből és más az átalakításban résztvevő szereplők megnyilatkozásaiból következtethetünk. Általánosságban már a II. Vatikáni Zsinat is rámutatott, hogy a XX. század társadalmi és egyházi kihívásai megkövetelik, hogy hozzányúljanak a kúriához, amikor deklarálja, hogy a „római kúria hivatalai kapjanak a kor, a terület és a szertartások igényeinek – főként számuk, nevük, illetékességük, ügyvitelük és egymásközi összehangoltságuk szempontjából – jobban megfelelő szervezetet” (CD 9). Ha őszinték vagyunk ezek a zsinati elemek jelennek meg ma is, és a hatáselemzés szempontjából a legfontosabb mérhető szempontokat fogalmazzák meg: hány hivatal és azon belül, hány szentszéki alkalmazott képes effektíven az ügyintézésre. Így a jelen kúriareformnál is a legdominánsabb szempont és egyben jól mérhető elem a struktúra racionalizálása, vagyis a túlburjánzott hivatalrendszer egyszerűsítése. Emellett igaz, hogy mind a társadalmi viszonyok, mind a biztonsági kihívások összetettebbé váltak. A teremtésvédelem, mint az egyik fő motíváló tényező maga is sok szempontot tartalmaz.

Az említett általános szempontok nem elhanyagolhatóak, hiszen más, különösen az egyes állami kormányzati projektek mögött is jó esetben elvontabb cél vagy célok állnak. Sőt ma már egyre inkább elvárás, hogy az egyes folyamatok mozduljanak el a „bürokratikus logikától és jelenjenek meg a közpolitikai célok.¹⁵ Ugyancsak nehézséget jelent a megfoghatóság szempontjából, hogy a pápa az egyes, az átalakítás elvi motivációját jelentő elveket tovább magyarázza, akár az évente visszatérő utazók és vándorlók-, a teremtett világ- vagy a béke világnapja, illetve a nagyobb keresztény ünnepek alkalmával, vagy más protokolláris és liturgikus eseményekhez kapcsolódóan. Ez nehézséget jelent a projekt egyes megvalósult elemeinek köztes hatásvizsgálata szempontjából, hiszen ezekben a beszédekben előfordul, hogy a pápa már más szempontokat prioritizál.¹⁶ Ehhez már tényleg csak adalék, hogy a teljes projekt egyes elemeit és határidejét a projekt szereplői időnként megszelleztették, de azokat semmilyen hivatalos fórumon nem tették elérhetővé.¹⁷ Végül egy megjegyzés a költségkeretére. Mint, minden folyamatnak, a kúriareformnak is voltak költségei. Erről azonban semmilyen nyilvános adat nem jelent meg. Ez részben érthető, hiszen a kúriareform célja első sorban lelkipásztori. Azonban a projekt teljessége szempontjából érdemes lett volna legalább röviden erről is szólni, márcsak azért is, mert a reform kapcsán az egyház anyagi javait kezelő hivatalok is megújításra kerültek.¹⁸

---

¹⁵ VÉRTESY László: *Az állami beavatkozás joga és hatékonysága*. Budapest, NKE. 2014. 30.

¹⁶ FERENC PÁPA: *Migranti e rifugati. Verso un mondo migliore*. Migranti, 2014/1. 5.

¹⁷ Ehhez Filippo IANNONE, Curia Romana Semper Reformanda. *Le riforme postconciliari. Apprensas*, 67/2020. 5-27.

¹⁸ FERENC PÁPA, *Motu proprio, I beni temporali*, 2016. IV. 7, *Acta Apostolicae Sedis*, 108/2016. 862-865.

2. Eredmények és eredménytelenségek

Startégiáról van szó, hiszen van (többé-kevésbé) meghatározott cél, van határidő-, költség-, erőforrás- korlátok közé szorított valós szervezeti környezetben megtervezett és végrehajtott tevékenységsorozat, amely konkrét célokat valósít meg, és ehhez a célok eléréséhez erőforrásokat rendel.¹⁹ Röviden tetten érhetők a fontos elemek: hogy egyedi, egyszeri ugyanakkor összetett, komplex tevékenységfolyamat.²⁰ Emellett a kivitelezők kapcsán bizonytalanság lép fel. A Szentszék sajátos jellege és a Római Kúria feladata miatt, nehéz volt pontosan elkülöníteni a vezető, „aki a humán és a technikai erőforrásokat, az információkat, valamint az eszköztárat az eredmény elérésére összpontosítja,” egyszerűen, „aki felelősséggel tartozik a teljesítéséért” és a projektgazdát, a projektet közvetlenül előmozdító vezetőt. Utóbbi biztosítja az erőforrásokat, és felelősséget visel a sikerért. A kezdeményező ugyanis az egyház hierarchikus felépítése miatt, egyedül a római pápa lehet.²¹ Ugyanakkor ő a végrehajtásban is kulcsszerepet tölt be, hiszen, mint legfőbb jogalkotó egyedül ő módosíthatja szabadon a hivatalok számát, nevét, ügyvitelét, kompetenciáját, vezetés-irányítását stb.²² Ez jól látszik a konkrét lépésekből is. A megvalósításában konzultációs szinten fontos szerepet játszott a pápa által létrehozott C-9 – *Consilium Cardinalium Summo Pontifici* bíborosi tanácsadó testület. A tanácsot a pápa kifejezetten a Római Kúria lehetséges átszervezésének vizsgálatával is megbízta.²³ Több szaktanulmányban olvasható, hogy a tanácsadó testület konkrét javaslatokat fogalmazott meg.²⁴ A javaslatokat a Szentszék más illetékes dikasztériumaival megtárgyalták, különösen a Törvényszövegek Pápai Tanácsával, amely a jogharmonizációért felel. A szakirodalmi utalásokból úgy tűnik, ez a dokumentum már jobban megfelel az előzetes hatásvizsgálat elvárásainak, minthogy mérí a „fejlesztési beavatkozás várt és a tényleges hatásait, és azt leírja”.²⁵ Egyetlen gond, hogy ehhez az előzetes hatástanulmányhoz nem lehetett hozzáférni, hanem csak a másodlagos forrásokból lehet következtetni az egyes elemekre. A pápa az érintett dikasztériumok vezetőit, mind az előkészítésébe, mind a kivitelezésbe bevonta.²⁶ Ők jelentették

¹⁹ *A projekt fogalma, a projektek csoportosítása.* http://centroszet.hu/tananyag/projektmenedzsment/12_a_projekt_fogalma_a_projektek_csoportositsa.html

²⁰ DARÓCZI Miklós: *Projektmenedzsment.* Szent István Egyetem. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_Projektmenedzsment/ch06.html

²¹ Leopold VON RANKE: *A pápák története.* Hungária, Budapest, 1936.

²² James H. PROVOST: *Local Church and Catholicity in the Constitution Pastor Bonus.* *The Jurist*, 1992/52. 299-334.

²³ A tanács hozzávetőlegesen minden két hónapban konzultál.

²⁴ IANNONE, i. m.13.

²⁵ KRÉMER Balázs - BÓI Krisztina - KURUCZ Erika -MÓD Péter - NAGY Zita Éva - OTTUCSÁK Melinda - A. PÁL Zsolt: *Társadalompolitikai beavatkozások hatásvizsgálatainak elméleti lehetőségei és gyakorlati módszerei.* Budapest, Új Magyarország, Támop. 2011. 3.

²⁶ Vincenzo CORRADO: *Nuovi Dicasteri: la riforma della Curia romana è realtà di Chiesa viva.*

egyben a szükséges tudás és infrastruktúra erőforrásait. Szükség is volt rájuk, hiszen a „szakmunkák” elvégzésén túl,²⁷ a kúria működését is jobban ismerték, mint a pápa, aki élete jelentős részét a római kúrián kívül és lelkipásztori tevékenységgel töltötte. Az előzetes hatáselemzés szempontjából kiemelkedő a diplomáciai testület, ahol számszerűsíthetők az eredmények: milyen hatékonysággal vesz részt a Szentszék a nemzetközi konfliktusok kezelésében, milyen eredményei vannak a szentszéki diplomataképzőbe való rekrutációnak, a képzés és továbbképzés reformjának, illetve milyen számszerűsítő eredményeket érnek el a válságkezelésben résztvevő segélyszervezetek. A kúriareform fontos szempontja a szentszéki struktúrában a laikus elem növelése a klerikusokkal szemben. A pápa ténylegesen nevezett ki laikus krisztushívókat a Szentszék egyes dikasztériumaiba már a reform folyamata közben. Az előkészítésében és a lebonyolításában azonban még nem látszott pontosan, hogy ők végül is milyen szerepet fognak betölteni.²⁸ Csak a *Praedicate evangelium* kezdetű apostoli konstitúcióból vált világossá, hogy a pápa valóban a legmagasabb szinten szeretné pozicionálni a világi krisztushívókat. A *Praedicate Evangelium* kezdetű apostoli konstitúció újdonsága ugyanis, hogy biztosítja a világi krisztushívók számára is a szentszéki hivatalok vezetését. Erre akkor kerülhet sor, ha a dikasztérium természete azt lehetővé teszi. A dikasztériumok titkárhelyettesi hivatalait világi krisztushívók eddig is betölthették. A titkári vagy a dikasztériumok vezetői hivatalaiban a kormányzati hatalom gyakorlása kapcsán már megfogalmazott jogi kérdés okán (129. k.), csak a szent rend papi fokozatában részesült személyek lehetnek. Gianfranco Ghirlanda a *Praedicate Evangelium* kezdetű apostoli konstitúcióhoz írt tanulmányában kifejti, hogy a szentszéki hivatalok esetében a kormányzati hatalom nem a szent rendből, hanem a kánoni megbízásból ered. Ezt pedig a világi krisztushívók is elnyerhetik²⁹ Juan Ignacio Arrieta más véleményen van. Szerinte, lehetnek olyan hivatalok, amelyek vezetéséhez „talán” nem szükséges a szent hatalom.³⁰ Végülis ezt erősíti az új apostoli konstitúció is, amely csak azoknak a hivataloknak az esetében teszi lehetővé, hogy világiak is kinevezést kapjanak, amelyeknek a természete azt lehetővé teszi. (PE 5. cikk). Eltekintve attól, hogy az új joganyag bizonytalanságot teremt a kinevezések tekintetében, azért itt olyan elemről van szó, amelyet a pápa nemcsak az átalakítás folyamatában tartott fontosnak, hanem a végző dokumentumban is megjelent.

<http://agensir.it/chiesa/2016/09/09/nuovi-dicasteri-la-riforma-della-curia-romana-e-realta-di-chiesa-viva/>

²⁷ Például hatályon kívül kerültek a négy pápai tanács működését szabályozó, *Pastor Bonus* kezdetű apostoli konstitúció 142-153 terjedő cikkelyei. II. JÁNOS PÁL: Apostoli konstitúció, *Pastor Bonus*, 142-153. cikkely. 1988. VI. 28. Acta Apostolicae Sedis, 1988/80. 897-902.

²⁸ Giuseppe ALOISI: Ora cambia tutto: così il Papa riforma la Curia romana. <https://www.ilgiornale.it/news/cronache/ora-cambia-tutto-cos-papa-riforma-curia-romana-1728664.html>

²⁹ Gianfranco GHIRLANDA: *La costituzione apostolica Praedicate Evangelium sulla Curia Romana*. *Civiltà cattolica*, 2. 2022/2. 53.

³⁰ Juan Ignacio Arrieta: *La nuova organizzazione della curia romana*. *Ius Ecclesiae*, 2022/2. 428.

3. Mérhetőség és értékelési szempontok az eredmények fényében

Minden projekt szempontjából fontos, hogy az ütemterv és a mérföldkövek alapján áttekintsük az eredményeket. Induljunk ki abból, hogy a teljes kúriareform lebonyolítását 2019. június 29-re ígérték. Ehhez képest a *Praedicate Evangelium* kezdetű apostoli konstitúció csak 2022 márciusában jelent meg. Az új dokumentum még maga is számos nyitott kérdést tartalmaz. A nagy időbeli csúszás megértéséhez figyelembe kell venni a rejtett korreláló tényezőket, a véletlent vagy az ellentétes irányú hatásmechanizmusokat.³¹ Nyilván, mint annyi projekt esetében a kúriareformnak sem tett jót a világjárvány. De mindent nem lehet a járványra fogni. A projekt egyes lépései ugyanis már a járvány előtt elakadtak. A nagyívű nyitány után, nem vették figyelembe a személyi állomány és az infrastruktúra kapacitását. Illetve, úgy tűnik, hogy a bevont szereplők részéről sem volt elég elkötelezettség a végrehajtása irányába. Nagyobb humán erőforrást és szakértőállományt kellett volna felszabadítani, és a partikuláris érdekeket is ügyesebben kellett volna kezelni. Látszik, hogy a reform humán kockázatainak az elemzése nem történt meg elég alaposan. Ennek az lett a következménye, hogy sem a meghirdetett reform időkereteit, sem az egyes elemek tartalmi teljességét nem sikerült teljesíteni.

Nyilván így is voltak mérhető és számszerűsíthető eredmények már a konstitúció megjelenése előtt is. A struktúraegyszerűsítés szempontjából kiemelkedő lépés volt a 2014. február 24-én kiadott *Fidelis dispensator et prudens* kezdetű *motu proprio*³² amellyel Ferenc pápa létrehozta az új csúcyszervet, a Pápai Gazdasági Titkárságot. 2016. június 4-én került sor a következő jelentős lépésre, amikor a pápa jóváhagyta a Világiak, a Család és az Élet új dikasztériumának státútumát.³³ Ezt követte a 2016. augusztus 31-én kihirdetett *Humanam progressionem* kezdetű *motu proprio*,³⁴ amellyel létrejött a „Dikasztérium az Átfogó Emberi Fejlődés Szolgálatában” csúcscsaszerv. A célkitűzésekkel összhangban jelentősen csökkent a szentszéki hivatalok száma. Az első esetben a Pápai Gazdasági Titkárság átvette a Gazdasági Ügyek Prefektúrájának és a gazdasági-adminisztrációs kérdésekkel foglalkozó bíborosi tanács jog- és feladatkörét. Szintén ez a titkárság vette át a Vatikánváros Kormányzóságának, illetve a Népek Evangelizációjának Kongregációjának gazdasági ügyeinek intézését. A Világiak, a Család és az Élet” új dikasztériumába pedig beleolvadt a Laikusok Pápai Tanácsa és a Család Pápai Tanácsa. A Dikasztérium az Átfogó Emberi

³¹ KRÉMER Balázs - BÓI Krisztina - KURUCZ Erika - MÓD Péter - NAGY Zita Éva - OTTUCSÁK Melinda - A. PÁL Zsolt: Társadalmpolitikai beavatkozások hatásvizsgálatainak elméleti lehetőségei és gyakorlati módszerei. Budapest, Új Magyarország, Támpo. 2011. 11-12.

³² FERENC PÁPA: *Motu proprio, Fidelis dispensator et prudens*. Acta Apostolicae Sedis, 106/2014. 164.

³³ *Communicationes*, 47/2015, 56.

³⁴ FERENC PÁPA: *Motu proprio, Humanam progressionem*. 2016. VII. 17 https://w2.vatican.va/content/francesco/it/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20160817_humanam_progressionem.html

Fejlődés Szolgálatában létrehozására négy szentszéki hivatal a *Iustitia et Pax*, a *Cor Unum*, az Egészségügyi Dolgozók-, és az Elvándorlók és Úton Lévők Lelkigondozására létrehozott pápai tanácsok összevonásával került sor. Itt lehet még megemlíteni, hogy a pápa megszüntette az *Ecclesia Dei Bizottságot*, doktrinális illetékességét pedig a Hittani Kongregáció hatáskörébe utalta.³⁵ Az értékelés szempontjából a legfontosabb a struktúraracionalizálást és ennek kapcsán a hivatalok számának csökkentése volt. De nem ez képezte az egyetlen szempontot. Ezt jól mutatja, hogy a Pápai Gazdasági Titkárság létrehozásakor a Főrevizori Hivatalt is megalapították, amely széles jogkörrel felruházva a korrupcióellenes hatóság szerepét is betöltötte. Vagyis a hivatalok számának csökkentése és a feladatvégrehajtás racionalizálása mellett megjelentek más szempontok is (pl. a korrupció felszámolásának az igénye). Egyéb szempontként említhető a hatékonyság növelés érdekében történt kompetencia-átsorolások. Így például, amikor a Klérus Kongregációtól az Új Evangelizáció Pápai Tanács hatáskörébe került a katekézis kompetenciája,³⁶ vagy a szentszéki diplomaták ügyeinek intézésére létrejött a szentszéki államtitkárság harmadik szekciója,³⁷ vagy a Pápai Liturgikus Szerartások Hivatala vette át a Pápai Zenekápolna irányítását.³⁸

Ezek konkrét technikai lépések, ugyanakkor, ahogy arra már utaltunk, látszik, hogy olyan centralizált intézménynél, mint az Apostoli Szentszék még a megvalósítás egyes részfeladatai sem tudnak elszakadni a római pápától. Ezt jól szemléltetik azok a *motu propriók*, amelyek adott esetben konstituálták a szentszéki hivatalokat. A *motu proprio* ugyanis eleve olyan törvény, amelyet a pápa saját kezdeményezésből és nem más kérésére ad ki.³⁹ A formációt gyakran alkalmazták a szentszéki hivatalok létrehozására, jogkörének módosítására, összevonására, felosztására és

---

³⁵ A bizottságot II. János Pál pápa 1988. július 2-án alapította az *Ecclesia Dei adflicta* kezdetű *Motu proprio*val. Feladata az volt, hogy együttműködve a Római Kúria püspökeivel és dikasztériumaival, könnyítse meg a Marcel Lefebvre érsek által alapított Testvériséghez kötődő papok, szeminaristák, közösségek és szerzetesek visszatérést a katolikus egyház teljes közösségébe. lehetővé téve a saját lelki és liturgikus hagyományaik megőrzését. A megváltozott körülmények miatt azonban nem volt értelme bizottság fenntartásának. FERENC PÁPA: *Motu proprio*. La Pontificia Commissione Ecclesia Dei. *Communicationes*, 51/2019. 9-11.

³⁶ FERENC PÁPA: *Motu proprio*, *Sancturaium in Ecclesia*. 2017. X. 2. *Communicationes* 49/2017. 47-50.

³⁷ Ebben az esetben a projektgazdán kívül nagyobb szerepet kapott Pietro Parolin bíboros államtitkár is. Neki, mint az Államtitkárság vezetőjének egyébként is nagyobb rálátása van a funkcionális szervezeti egységekre, az emberi erőforrásokra, belső és külső korlátokra. Pietro PAROLIN „*Lectio Magistralis*” del Cardinale Segretario di Stato al „*Dies Academicus*” della Pontificia Università Gregoriana, 11.03.2015. *Bollettino*, (: 2021. május 20.). <http://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2015/03/11/0178.html>

³⁸ FERENC PÁPA: *Motu proprio*, *Pontificia Cantorum Capella*. 2019. I. 17. *Communicationes* 51/2019. 9-11.

³⁹ ERDŐ Péter: *Motu proprio*. In: Katolikus Lexikon. Szerk. Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 2004. IX. 359-360.

megszüntetésére.⁴⁰ De lényegében ez a többi egyetemes egyházi törvényről is elmondható, amely a kivitelezéséhez kapcsolódott. Illetve igaz a végső konstitúcióra, amely törvény és csak a római pápa adhatja ki. Így a végrehajtás során a kivitelezők vagy a végrehajtók mozgásterét mindig korlátozott, hiszen a végső döntés úgymint a római pápán múlik.

Sajátos értékelési szempont annak vizsgálata, hogy megvalósult-e a reform következtében a gyakran hangoztatott szempont, ami az egyház különböző szintjei és a szentszéki hivatalok között az együttműködést illeti. Maga a konstitúció ezt a területet kiemelt kérdésként kezeli. Hangsúlyozza, hogy a kúriában az egész katolikus egyház képviselteti magát. Vagyis a klerikusok, a laikusok, a szerzetesek, illetve a megszentelt élet intézményeinek tagjai (15. cikkely). Visszatükrözi a nyelvi, kulturális és nemzetiségi sokszínűséget (9. cikk. 2 §). Felhívja a dikasztériumok képviselőit, hogy rendszeresen tartsanak rendes üléseket és tanácskozásokat, és ezek legyenek az őszinte eszmecsere fórumai (10. 25.-26. cikk. 2. §). A szinodalitás elve pedig jelenjen meg a dikasztériumok közötti munkában. Így a pápa vagy az államtitkár által vezetett dikasztériumi vezetők ülése (34. cikk); a dikasztériumközi bizottságok (10. cikk.) és tanácskozások (28. cikk 5§) amennyiben az szükséges. A dikasztériumok közötti együttműködés egyéb fórumai, az egyes dikasztériumok hatáskörének a tiszteletben tartása mellett (29. cikk. 1. §). Ezenfelül a szinodalitás szabálya átsugárzik a kúria és a helyi egyházi szervezetek közötti kapcsolatra is. Ez jelenti a megyéspüspökökkel, (107. cikk. 1. §) a részegyházakkal és az egyházi tartományokkal (cikk. 64. § 3, 109. § 1) való legszélesebb együttműködést. Az együttműködés egyes területeit a konstitúció kifejezetten nevesíti (36. cikk. 1. §), de annak pontos meghatározása, hogy mi minősül az egyház szempontjából különösen fontos kérdésnek a pápa joga. A szentatya figyelembe veszi a tanácsadó testületek és hivatalnokok meglátását.⁴¹ Külön utal a dokumentum a püspöki konferenciák és a keleti katolikus egyházak hierarchiáival (36. cikk 2. §) való kapcsolatára, illetve az *ad limina* látogatás alkalmával történő őszinte párbeszédre (38-42. cikk.). A szinodalitás módja a Kúria Romana és a püspöki szinódus állandó titkársága közötti párbeszéd fenntartása is (33. cikk.). Eltekintve a szinodalitásnak az egyház belső élete szempontjából való jelentőségétől, érdemes kiemelni a jogintézmény válságkezelésben és a teremtett világ védelme szempontjából betöltött szerepét. A szinodalitás vagyis az egyház szintjeinek, sokszínűségnek, nemzetköziségének az egyház mindennapjaiba való mélyebb elhelyezése ugyanis nyilván jótékonyan hathat az egyház külkapcsolatokban és a válságkezelésben, illetve a teremtett világ védelme érdekében betöl-

⁴⁰ FERENC PÁPA: *Motu proprio, Fidelis dispensator et prudens*. 2014. II. 24; *Motu proprio. Trasferimento della Sezione Ordinaria dell'Amministrazione del Patrimonio della Sede Apostolica alla Segreteria per l'Economia*. 2014. VII. 8; *Motu proprio, Istituzione della Segreteria per la Comunicazione*, 2015. VI. 15; *Motu Proprio Sedula Mater*. 2016. VIII. 15. Lásd még GENTILE Claudio: *La riforma della curia romana di Papa Francesco – Bilancio a tre anni dall'elezione*. Rivista online di storia e informazione, 2016/84. http://www.instoria.it/home/riforma_curia_papa_francesco.htm

⁴¹ Javier HERVADA: *Diritto costituzionale canonico*. Milano, Giuffrè. 1989. 270-272.

tött szerepére. Olyan széles társadalmi és nemzetközi közegbe el tudja juttatni az egyház a saját üzenetét, mint azt egyetlen más intézmény sem képes. Jelen korunk társadalmi kihívásai igénylik is ezt a fajta adekvát fellépést. Ez különösen igaz a teremtett világ védelmére, ahol a társadalmi érzékenyítés és a politikai erőketítés egyaránt fontos. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a PE nem lépi át a szinodalitás jogintézményének klasszikus és a zsinat után megalkotott határát. Inkább működést segítő, de főszabály szerint nem döntési fórum.⁴² Mindebből látszik, hogy a reform tervezésénél megfogalmazott elvek átkerültek az új dokumentumban, de le is tisztultak. A szinodalitásnak az egyház hagyományaitól vadul elrugaszkodó modelljei nem találtak végül meghallgatásra. Az más kérdés, és arra majd egy későbbi hatáselemzés ad választ, hogy a szinodalitás klasszikus, de jobban előtérbe helyezett modellje valóságban hogyan fognak működni. Ráadásul ezek már nehezebben számszerűsíthető és mérhető szempontok. Az egyes konkrét intézkedések kapcsán a Szentszék megkeresi a helyi egyházakat (egyházmegyék, püspöki konferenciák) az akadémiai szektort (egyházi és katolikus egyetemek), sőt a hasonló küldetéssel rendelkező nem állami, állami, illetve nemzetközi szervezetek képviselőit, azt azonban hogy véleményük később mennyiben talál meghallgatásra nehezen követhető.

Utolsó értékelési szempontként említük meg, a projekt egyik legfontosabb és gyakran hangoztatott motivációját, hogy a szentszéki struktúra legyen képes a külpolitika és a teremtett világ védelmére területén komolyabb fellépésre. A reform meghirdetése és a részeredményeinek megvalósítása óta bekövetkezett néhány látványosabb eredmény. Így például, hogy az Egyesült Államok és Kuba elhidegült kapcsolatának javításában segített a Szentszék. Diplomáciai szinten jelen van a legtöbb válságövezetben, így a közel-keleti és az afrikai országokban. A pápa felajánlotta közvetítő tevékenységét az orosz-ukrán háború kapcsán, és a konkrét békemisszió is megindult. De Dél-Szudán belpolitikai krízisének és így az új független államban élő törzsek közötti fegyveres erőszak beszüntetésében is szerepet vállalt a Szentszék. Szíriában és Irakban jelentősen növekedett a segélyezésre szánt materiális és immateriális javak összege. Nem teljesen világos azonban, hogy ezek az eredmények a kúriareform projekt eredményei-e, amely célul tűzte ki, hogy a Szentszék sajátos mozgásterét egyre ügyesebben használja ki a béke előmozdítása, a prevenció és a konfliktus utáni válságkezelés érdekében, vagy mindez inkább a pápa karizmatikus személyének tudható be.⁴³ Ugyanez elmondható az emberi jogi területekről és a teremtett világ védelmének területéről. A pápa szándékának megfelelően valóban nagyobb hangsúlyt kapnak ezek a területek a projekt kapcsán, hogy a szentszéki struktúra hathatósabban lépjen fel a „szükséget szenvedők, a betegek és a kirekesztettek, (...) a fegyveres konfliktusok és természeti katasztrófák áldozatait”

⁴² FERENC PÁPA: Esort. Ap., *Evangelii gaudium*. n. 32. Acta Apostolica Sedis 2013/12. 1033-1034.

⁴³ Andrea GAGLIARDUCCI: *Curia reform may include an office for negotiations in the Secretariat of State*. <https://www.catholicnewsagency.com/news/curia-reform-may-include-an-office-for-negotiations-in-the-secretariat-of-state-13513>

a rabszolgaság, (...) kínzások, méltóságukban veszélyeztetett” személyek és a menekültek védelmében. Továbbá a pápa minden fórumot megragad, hogy a teremtett világ védelméről szóljon. Ezen a területen ténylegesen látszik, hogy mind a helyi egyházak, mind a központi hivatalok képviselői részéről megnövekedett a retorikai fellépés, a tényleges segélyezések és akciók száma. Itt sem világos azonban, hogy ez a kúriaátalakításhoz kapcsolódó közmegegyezésen, vagy a hierarchikus közrehatás miatt van így.

Összefoglalás

„Curia romana semper reformanda” tartja a régi mondás. Vagyis a szentszéki hivatalok folytonos megújuláson és átalakuláson esnek át. Vannak azonban olyan periódusok, amikor a reform, konkrét projekt formájában jelenik meg. Ferenc pápa valós problémával találta szembe magát, amikor a világ egyház és ezzel együtt az Apostoli Szentszék vezetését átvette. Ez a hivatalrendszer azoknak a nagyívű terveknek a végrehajtására, amelyeket a pápa vizionált egyáltalán nem felelt meg. Így meghirdette a római kúria átalakítását. Volt meghatározott cél, határidő-, költség-, erőforrás-korlátok közé szorított valós szervezeti környezetben megtervezett és végrehajtott tevékenységsorozat, amely konkrét célokat valósít meg, és ehhez a célok eléréséhez erőforrásokat rendeltek. Tetten érhetőek voltak a fontos elemek: egyedi, egyszeri ugyanakkor összetett, komplex tevékenységfolyamat. Szeretnék arra is rámutatni, hogy módszertanában kívánnivalót is hagy az átalakítás kivitelezése és a hatáselemzés végrehajtása. A civil szektorban sikeresen és az állami, közigazgatási szektorban is kipróbált projekt és hatáselemzés módszereit tökéletesebben is lehetett volna alkalmazni a Szentszék átalakításánál. Sőt, a módszertan civil szektorból az állami struktúrákba való implementációja azt is bizonyítja, hogy ezek a módszerek a szervezetspecifikus elemek figyelembevételével mellett is átültethetők más szervezetre, így a szentszéki struktúrára is. A projekttervezés, kivitelezés és hatáselemzés kezdve az első lépésektől a folyamatos, közbeni hatáselemzésen keresztül a végső értékelésig bonyolult, komoly szakmai felkészültséget igénylő folyamat. Minden elemére nem térhettem ki ebben a tanulmányban. Ez nem is volt a célom. Inkább érzékeltetni akartam, hogy a meg nem valósult projektelemek okai kiküszöbölhetőek lennének az említett szempontrendszer módszeres alkalmazásával. Ez akkor is igaz, ha tudjuk és tiszteletben tartjuk, hogy mind a Szentszék, mind a katolikus egyház atipikus szervezeti kultúrával és felépítéssel rendelkezik.

A KÖTET SZERZŐI

- DR. BERKES LILLA egyetemi docens, PPKE-JÁK, Közigazgatási Jogi Tanszék
- DR. BESZÉDES JÓZSEF egyetemi docens PPKE-BTK, Régészettudományi Intézet,
Római Kori és Késő Antik Régészeti Tanszék, tanszékvezető
- DR. GÁRDONYI MÁTÉ egyetemi tanár PPKE HTK, Közép- és Újkori
Egyháztörténelem Tanszék, tanszékvezető
- DR. KÁNTOR ZOLTÁN egyetemi docens, PPKE-BTK, Nemzetközi és
Politikatudományi Intézet, intézetvezető
- DR. KERÉKI JUDIT egyetemi docens, PPKE BTK, Vitéz János Tanárképző Központ
oktatója
- DR. PILLÓK PÉTER egyetemi docens, PPKE-BTK, Szociológiai Intézet oktatója
- DR. TÜRK ATTILA egyetemi docens, PPKE-BTK, Régészettudományi Intézet
oktatója, Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszék,
tanszékvezető
- DR. UJHÁZI LÓRÁND egyetemi tanár, kutatóintézet vezető, a PPKE Kánonjogi
Posztgraduális Intézet oktatója

Újult erővel, új szereplőkkel indítjuk útjára egyetemünk DIES ACADEMICUS-át mint tudós kutatóink, s kutató tudósaink fórumát, lehetőséget adva minden évben az újonnan kinevezett docenseink és professzoraink számára, hogy megismertessék velünk – egyetemünk oktatóival és hallgatóival – tudományukat, közelebbi kutatási területeket, tudósi habitusukat; hogy mindnyájunk tudományos világképe, műveltsége gazdagodjék; hogy lássuk, sok és sokféle tudomány van, s mindegyik ugyanazt az egy valóságot faggatja (bár más szempontból és más rétegét), s hogy mindegyiknek megvan a maga helye és rendeltetése az életünkben.

Miért is? Hogy ne csak nézzünk, de lássunk is, s e meg- és belátás alapján cselekedjünk, hogy ezáltal egyre nemesebb életvezetésre tegyünk szert, mert a fő mű nem a tudományunk, nem is a hegyeket mozzatónak lett hitünk, hanem a tulajdon személyiségünk, akire ha Isten és a jóakarató ember rátekint, valóban megállapíthatja, hogy imago Dei. Ez az igazi innováció, ez a valódi tudomány, ez az igaz vallás célja; ez az emberi tevékenység maradandó gyümölcse. Ha ilyen bölcs emberek többsége alkotja a társadalmat, ott igazságosság és béke terem, ott valóban virágzik tudomány és vallás.

Ez a kötet a tavalyi Egyetemi Napon elhangzott előadások anyagát tartalmazza. Ezúton is gratulálok szerzőinek, egyetemünk új docenseinek és professzorainak, s kívánom, hogy töretlen lelkesedéssel és eredményesen ostromolják a jövőben is a hitnek és a tudásnak bevezető-bevezetetlen várát.

Kuminetz Géza
rektor

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT